

พุทธทาสธรรม ๑๘

ปล่อยวาง

พุทธทาสธรรม ๑๘

พุทธทาสธรรม ๑๘

ปล่อยวาง

พุทธทาสภิกขุ

พิมพ์ครั้งที่ ๑ : สิงหาคม ๒๕๕๐
กองบรรณาธิการ : กลุ่มพุทธทาสศึกษา
ปก/รูปเล่ม : วทัญญู พรอัมรา

จัดพิมพ์โดย : สำนักพิมพ์สุขภาพใจ
บริษัท ตถาตา พับลิเคชั่น จำกัด
จัดจำหน่ายโดย : สายส่งสุขภาพใจ
บริษัท บুদ্ধิใหม่ จำกัด
เลขที่ ๑๔/๓๗๐ หมู่ ๑๐ ถ.พระราม ๒ ซอย ๓๘
แขวงบางมด เขตจอมทอง กรุงเทพฯ ๑๐๑๕๐
โทรศัพท์ ๐-๒๔๑๕-๒๖๒๑, ๐-๒๔๑๕-๖๕๐๗, ๐-
๒๔๑๕-๖๗๙๗ โทรสาร ๐-๒๔๑๖-๗๗๔๔
<http://www.booktime.co.th>

ราคา :

ปล่อยวาง

อนุกรมธรรม์ ๒๕๓๖

สุขภาพใจ

สารบัญ

อุปาทานสี่	1
การเกิดแห่งอุปาทานชั้นร์	29
หัวใจพุทธศาสนาคือความไม่ยึดมั่นถือมั่น	65
ความว่าง	95
วิธีปฏิบัติเพื่อเป็นอยู่ด้วยความว่าง	165

Phnom Penh

Phnom Penh

อุปาทานสี่

ธรรมโมฆะของพุทธทาส, ตูลากาธิกธรรม เล่ม ๑ ลำดับที่ ๑๖ บนแถบพื้นสีแดง,
คำบรรยาย ตูลากาธิกธรรม ครั้งที่ ๓/๒๕๕๙ เรื่องอุปาทานสี่,
บรรยายอบรมผู้ที่จะเป็นผู้พิพากษา ณ ห้องบรรยาย ของ เนติบัณฑิตยสภา เมื่อครั้งดำรง
สมณศักดิ์เป็นพระอริยธานนท์, บรรยายเมื่อ ๗ พฤษภาคม ๒๕๕๙, หน้า๔๙-๖๙.

อุปทานสี่

วิทยาศาสตร์เรามีความมุ่งหมายจะแก้ปัญหารื่องความ
ทุกขในทางใจ ที่สูงและลึกยิ่งไปกว่าความมุ่งหมาย
ของ ศีลธรรม หรือ จริยธรรม ตามธรรมดา.

เพื่อให้เข้าใจในเรื่องความทุกขนี้ยิ่งขึ้น เรามีทางที่จะ
เปรียบเทียบลักษณะของความทุกขให้เห็นว่ามีอยู่ชั้น ๆ ซึ่ง
ชั้นสุดท้ายจะต้องอาศัยสติปัญญาหรือความรู้ที่สูงสุดจริง ๆ
จึงจะดับมันได้. ลักษณะที่จะกำหนดได้ง่าย ๆ ในทางเปรียบเทียบ
หรือไม่ถือว่าเป็นการเปรียบเทียบก็ตาม ในที่นี้ก็คือ
ลักษณะของการเป็นโรค; การเป็นโรคนั้น เราอาจจะจำแนก
ให้สั้นเชิงได้โดยจัดเป็น ๓ ประการด้วยกัน คือการเป็นโรค
ทางกาย ทางร่างกาย ซึ่งเราเห็นกันอยู่ทั่วไป นี้อย่างหนึ่ง.
ที่สูงขึ้นไปกว่านั้นอีกชั้นหนึ่ง ก็คือการเป็นโรคทางจิต ที่นี้เรา

ลองคิดกันดูว่าจะมีโรคอะไรอีกใหม่ ที่สูงไปกว่าโรคทางจิต? ถ้าเข้าใจความข้อนี้อะดีมาก. ในบัดนี้ ตามทางธรรมหรือทางปรัชญาที่เกี่ยวกับศาสนา ได้มีการบัญญัติคำขึ้นใช้อีกคำหนึ่ง ซึ่งเป็นคำสำหรับเรียกโรคในทาง ซึ่งเราเรียกกันไปทีก่อนว่าทางวิญญาณ. อาตมาเองก็ยังไม่ทราบว่าจะใช้คำว่าอะไรดี. โรคทางกายนั้นคงใช้คำว่า Physical Disease. โรคทางจิตก็คือ Mental Disease ต่อมาถึงโรคประเภทสุดท้ายนี้ เรียกว่า Spiritual Disease. คำนี้ ตามธรรมดาหรือถ้าเป็นคนธรรมดาก็มักจะเข้าใจไปว่า เป็นเรื่องผีเรื่องสาง หรือเรื่องอะไรทำนองนั้น, แต่ความจริงนั้น Spiritual Disease นี้ ไม่ได้หมายถึงโรคเกี่ยวกับผีสางอะไรทำนองนั้นเลย. มันหมายถึงโรคที่เกี่ยวกับกิเลสผดเผา! ถ้าจะชี้ที่ตัวจริงของโรคนี้ก็คือ ความทหนทรมาณทางจิตที่เกิดมาจากกิเลส. แต่โรคนั้นปรากฏทางจิตหรือวิญญาณล้วนๆ ซึ่งตรงกับคำว่า Spiritual. ซึ่งสูงไปกว่าคำว่า Mental. เพราะคำว่า Mental นั้น กระเตียดไปทางเกี่ยวพันกับ Physical อยู่มาก. โรคทางกายคือความเจ็บไข้ทางกาย, โรคทางจิต ก็คือความป่วยในทางจิต, แต่โรคทางวิญญาณ นี้ยิ่งไปกว่านั้น; แม้ไม่ป่วยทางกาย ไม่ป่วยทางจิต แต่ถ้ายังมีกิเลสต้นหาอวิชชาอยู่แล้ว ก็ถือว่าเป็นคนป่วยในทาง Spirit หรือวิญญาณ^๑ อยู่ด้วยกันทุกคน อวิชชาคือ

๑. คำว่าวิญญาณโดยทั่วไป ตรงกับคำว่า Consciousness. ที่ตรงกับคำว่า Spirit เป็นคำพิเศษของฝ่ายพวกที่ถือว่ามี เจตภูต หรือตัวตน, มิใช่ศัพท์ทางพุทธศาสนาโดยตรง พุทธศาสนาปฏิเสธตัวตน ทำนองนั้น.

ความไม่รู้ ต้นเหตุคือความอยาก อุปทานคือความยึดมั่น
เหล่านี้เป็นเครื่องทำให้คนเรตกอยู่ในสภาพของความป่วย
ในทางวิญญาณ. สิ่งนี้ยิ่งไปกว่าความป่วยทางจิต.

คำว่าจิต หรือวิญญาณนี้ ออกจะปนกันยุ่ง ฉะนั้นอย่า
ไปยึดถือถ้อยคำนัก, ขอให้ยึดถือกิริยาอาการที่เกิดขึ้นจริง ๆ
ก็แล้วกัน; ถ้าป่วยทางกายก็ไปรักษาพยาบาลที่โรงพยาบาล
ทั่ว ๆ ไป, ถ้าป่วยทางจิต ก็ไปโรงพยาบาลพิเศษ เช่นที่ปาก
คลอง-सानเป็นต้นโดยเฉพาะ. แต่ถ้าเป็นทางวิญญาณ หรือ
Spiritual แล้ว ก็ต้องไปหาโรงพยาบาลของพระพุทธเจ้า
โดยตรง อย่างนี้เป็นต้น. ถ้าเราเข้าใจว่าโรคของคนทุกคน มี
อยู่เป็น ๓ ชั้นดังนี้แล้ว เราก็จะรู้จักอานิสงส์ รู้จักประโยชน์
รู้จักความสำคัญของพระพุทธศาสนายิ่งขึ้นทันที. เมื่อเป็น
ดังนี้ เราจะเห็นได้ว่า การที่จะแก้ปัญหาในการเป็นโรคทาง
วิญญาณนี้ มันเหลือวิสัยที่ศีลธรรมสากลทั่ว ๆ ไป จะช่วย
แก้ไขได้ ต้องอาศัยหลักธรรมในพระพุทธศาสนาในส่วนที่
เป็นชั้นสูง คือส่วนที่สามารถจะกำจัดกิเลสต้นเหตุได้จริง ๆ
เท่านั้น เป็นเครื่องเยียวยารักษา. นี่แหละ จะทำให้เราสนใจ
ในตัวพุทธศาสนายิ่งขึ้น : เราจะมองเห็นความที่ศาสนาหรือ
พุทธศาสนามีสภาพอยู่เหนือกว่าศีลธรรมทั่ว ๆ ไป. ดังที่
กล่าวมาแล้วในข้างต้นว่า **ใจความสำคัญของพระพุทธ
ศาสนานั้น คือวิชาและระเบียบปฏิบัติจนเกิด ความรู้อัน
ถูกต้องว่าอะไรเป็นอะไร** ถ้ารู้ถูกต้องแล้ว อย่างนี้ยก็รู้ว่า

สิ่งทั้งปวงเป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา : ใครไปยึดถือว่าเป็นตัว
ตน หรือของตนเข้า มันก็เป็นความทุกข์; แม้ที่สุดแต่ใครไป
หลงใหล หลงรัก หลงซึ้ง มันเข้า ก็เป็นความทุกข์; เราเรียก
ความทุกข์หรือความทรมานอันนี้เองว่าเป็นโรคทางวิญญาณ,
ซึ่งสัตว์กำลังเป็นกันอยู่ทุกรูปทุกนาม.

ที่นี้มาถึงปัญหาที่ว่าเราต้องการจะปลีกตัว ลากตัว
ถอนตัว ออกมาเสียจากสังขารหรือจากสิ่งทั้งหลายที่เป็น
อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เหล่านั้น เราจะมียุทธวิธีอย่างไร ?
คำตอบคือเราจะต้องศึกษาต่อไปถึงข้อที่ว่า “อะไรเป็นเหตุให้
เราเข้าไปอยาก และเข้าไปติดยึดถือสิ่งเหล่านั้น?” เราจะ
ต้องศึกษาเรื่องของสิ่งลึกลับ ที่ทำให้เราหลงเข้าไปยึดถือสิ่ง
ทั้งหลายทั้งปวงในโลก ทั้ง ๆ ที่มันเป็นสิ่งที่ไม่เที่ยง ที่เป็น
ทุกข์ ที่เป็นอนัตตา. ถ้าเรารู้ลึกซึ้งถึงสิ่งที่ เป็นต้นเหตุ ให้เรา
เข้าไปหลงยึดถือแล้ว เราอาจจะตัดการยึดถือเสียได้. เพราะ
ฉะนั้นเราจึงต้องมีความรู้ในข้อนี้โดยตรง เราจึงสามารถทำ
ตนให้ถอยออกไปเสียให้ห่างไกล หรือให้เป็นอิสระออกไปเสีย
จากสิ่งทั้งหลายทั้งปวง ซึ่งเป็นที่ตั้งของความหลงใหลยึดถือ
ทั้งที่มันเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ทุก ๆ วิถีทาง

อีกประการหนึ่ง อาตมาเห็นว่าการศึกษาให้เข้าใจ
เรื่องกิเลสส่วนที่เป็นเหตุให้ยึดถือ หรือที่เรียกว่า “อุป-
ทาน” นี้แหละเสียก่อน จะเป็นการช่วยให้เราเข้าใจพุทธ
ศาสนาได้ชัดเจนลึกซึ้งถึงที่สุด และโดยง่าย. จึงขอรับรองให้

บรรดาท่านักศึกษาทั้งหลายได้สนใจในเรื่องอุปทาน หรือ ความยึดถือนี้ให้มากเป็นพิเศษ และโดยเฉพาะอย่างยิ่ง ขอให้ศึกษาจนรู้จักตัวความยึดถือที่แท้จริงที่ท่านกำลังมีอยู่ใน ท่านทุก ๆ คน ไม่ว่าจะเป็นตัวท่านเอง หรือว่าจะเป็นตัวบุคคลที่เรา กำลังจะไปช่วยเหลือเขาให้พ้นทุกข์ภัยที่เกิดขึ้นมา แต่กิลเลส.

กิลเลส ซึ่งเป็นความยึดถือ หรือเป็นเครื่องยึดถือในสิ่ง ทั้งปวงนั้นพุทธศาสนาเรียกว่า “อุปาทาน” คำว่า อุปาทาน ก็ แปลว่า ความยึดถือ. ถ้าตามตัวหนังสือจริง ๆ ก็แปลว่าการ เข้าไปยึดถือเอาหรือการเข้าไปทรงไว้เป็นต้น; แต่โดยใจ- ความแล้ว คือการเข้าไปยึดถือเอาด้วยกำลังจิตใจทั้งหมดทั้ง สิ้นนั่นเอง.

อุปาทาน หรือกิลเลสเป็นเครื่องให้ยึดถือนี้ ท่านจำแนก เป็น ๔ ประการด้วยกัน ประการแรกเรียกว่า กามอุปาทาน คือ การยึดถือในของรักของใคร่ทั่วไป. ประการที่สองเรียกว่า ทิฏฐอุปาทาน การยึดถือทิฏฐิวิจิกขานตามที่ตนมีอยู่. ประการที่สามเรียกว่า สิลัพพตอุปาทาน ยึดถือในศีลและวัตร ปฏิบัติต่าง ๆ ที่ตนเคยประพฤติปฏิบัติกระทำโดยมงายมา แต่เดิม และประการสุดท้าย คือประการที่สี่นั้น เรียกว่า อตต วาทอุปาทาน คือการยึดถือด้วยการกล่าวว่าเป็นตัวเป็นตน.

กามอุปาทาน ยึดมั่นในกาม ซึ่งเป็นประการแรกนั้น เห็นได้จากการที่คนเราตามธรรมดา มีความติดพันในสิ่งที่

เป็นที่รักที่พอใจ ไม่ว่าจะเป็นสิ่งใด คือจะเป็นรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ อย่างใดอย่างหนึ่งก็ตาม. รูปก็คือสิ่งที่น่ารักใคร่ในทางรูป หรือทางที่เห็นด้วยตา, เสียง ก็หมายถึงเสียงไพเราะที่จะผูกพันจิตใจ, กลิ่น ก็คือกลิ่นหอม, รส ก็คือรสที่อร่อย, โผฏฐัพพะ คือการสัมผัสทางกาย ตามที่สัตบุรุษตามปกติของคนที่เรารู้สึกว่าเป็นความสนุกสนานเพลิดเพลินหรือเอร็ดอร่อย. วัตถุประสงค์ของกามารมณ ๕ อย่างนี้กล่าวเพียงเท่าที่รู้จักกันทั่วไป. แต่ตามหลักธรรมในพุทธศาสนา นั้น ขยายออกไปเป็น ๖. คือ “ธรรมารมณ” เพิ่มอีกอย่างหนึ่ง หมายถึงสิ่งที่ผุดขึ้นในความรู้สึกในใจ. เป็นเรื่องอดีต ปัจจุบัน หรืออนาคตก็ได้ เกี่ยวกับวัตถุภายนอกหรือภายในก็ได้, เป็นของจริงหรือเป็นเพียงคิดฝันก็ได้, ซึ่งอาจให้เกิดเอร็ดอร่อยทางจิตในขณะที่รู้สึก. เมื่อทารกเกิดมา ได้รู้รสของอารมณทั้ง ๖ นี้เป็นครั้งแรก ก็เกิดความยึดถือในอารมณนั้นขึ้น และยึดถือยิ่งขึ้นเป็นลำดับ ๆ มาจนกระทั่งบัดนี้ มีความยึดถือในสิ่งซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งความรักใคร่เช่นนั้นอย่างแน่นแฟ้น อย่างที่เหลื่อวิสัยที่คนธรรมดาจะถอนได้. เพราะฉะนั้นจึงเป็นปัญหาสำคัญ ที่เราจักต้องมีความรู้ความเข้าใจให้ถูกต้อง และประพฤติปฏิบัติให้ถูกต้องต่อสิ่งเหล่านั้น. มิฉะนั้นความยึดถือในกามนี้แหละ จะนำไปสู่ความพินาศฉิบหาย ขอให้เราพิจารณาดูความพินาศฉิบหายของคนทั่ว ๆ ไปตามปกติ ก็จะมองเห็นว่า มีมูลมาจากความยึดมั่นถือมั่นในกามอย่าง

หนึ่งดังที่กล่าวมาแล้ว. คำว่า “กาม” ในภาษาบาลี มีขอบ-
เขตกว้างขวางกว่าในภาษาไทย ซึ่งหมายถึงแต่ความรู้สึกใน
ทางเพศตรงข้ามอย่างเดียว, ถึงเพียงนี้

นักคิดแห่งยุคปัจจุบัน เช่นนักจิตวิทยาที่ชื่อ Sigmund
Freud ยอมเชื่อหรือยอมมีหลักว่า อะไรทุกอย่างที่มนุษย์ทำ
กันอยู่ในโลก ไม่ว่าจะอะไร ล้วนแต่มีมูลมาจากสิ่งที่เรียกว่า
กามารมณีนั่นแหละ. ถ้ามองดูกันในแง่ที่เกี่ยวกับสัตว์โลกทั่ว
ๆ ไปแล้ว จะเห็นว่าข้อนี้เป็นความจริงถึงที่สุดจริง ๆ ด้วย.
เพราะว่าคนเราจะรักกันก็มีมูลมาจากกามารมณ, เราจะ
โกรธกันเกลียดกัน อิจฉาริษยาฆ่าฟันกันหรือฆ่าตัวเองก็ตาม
ก็ต้องมีมูลมาจากกามารมณ, เพราะว่าความโกรธความ
เกลียดนั้น จะต้องมาจากการที่ต่างฝ่ายต่างหวังในกามา-
รมณอันใดอันหนึ่ง แล้วมีประโยชน์อันขัดกันไม่ทางตรงก็ทาง
อ้อม. ยิ่งคิดไปยิ่งจะเห็นได้ว่า การที่มนุษย์ต้องทำงานต้อง
ขนขวายต่าง ๆ นานาประการ หรือทำอะไรก็ตาม เราอาจ
จะสืบสาวเรื่องราวไปจนพบว่ามีความอยากในสิ่งที่ตนใคร่จะ
ได้อย่างใดอย่างหนึ่งเป็นมูลฐานอยู่ในส่วนลึกทั้งนั้น. ขอให้
พินิจคิดดูแม้แต่ว่าที่เราอุตส่าห์เล่าเรียนเพื่อประกอบอาชีพนี้
ก็ต้องมีมูลมาจากกามารมณ เพราะว่าไปเพื่อให้ได้ผล
จากอาชีพ แล้วก็ไปจัดหาความสบายในทางรูป เสียง กลิ่น
รส โผฏฐัพพะทั้งนั้น; จะมีอะไรมากไปกว่านี้เล่า ! แม้แต่
เรื่องทำบุญให้ทานเพื่อไปสวรรค์ ก็เป็นการกล่าวว่ามีมูลมา

จากความหวังในทางกามารมณ์ เพราะฉะนั้นอาตมาจึงจำกัดความลงไปว่า “เพียงเรื่องของโลก” อย่าให้ก้าวหายไปถึงเรื่องของโลกุตตระ เช่นการที่ออกบวช ทำความเพียรเพื่อตัดกิเลสเสียให้สิ้น เราไม่ถือว่ามิมูลเพื่อจะให้ได้มาซึ่งกามารมณ์ เว้นแต่การกระทำของคนบางพวกหรือนักบวชบางพวก ที่ทำเพื่อกามารมณ์ในโลกในภพสวรรค์ชั้นใดชั้นหนึ่งนั้นก็เหมือนกัน, แต่นั่นไม่ใช่ในพุทธศาสนา. แต่ถึงอย่างนั้นก็ตามเรายังมีทางที่จะกล่าวได้โดยอ้อมอีกว่า เพราะเกลียดกลัวกามารมณ์ ซึ่งเป็นเครื่องครอบงำย้ายโลกนั่นเอง เราจึงออกประพฤติพรหมจรรย์เพื่อหาวิธีที่จะอยู่เหนืออำนาจของกามารมณ์เหล่านี้เป็นต้น. นี้เรียกว่าการบวชนั้นมีมูลจากกามารมณ์โดยอ้อม คือคนละแนว. แต่รวมความแล้ว ก็อาจที่จะกล่าวว่า ความยุ่งยากปั่นป่วนของสัตว์ ของมนุษย์ ของโลกทั้งสิ้นนั้น มีมูลมาจากกามารมณ์ ได้อยู่นั่นเอง

ทำไมกามารมณ์จึงมีอำนาจร้ายกาจถึงเพียงนี้ ? ก็เพราะเหตุว่า เพราะอำนาจของ กามุปาทาน คือความยึดมั่นถือมั่น ยึดติดอย่างเหนียวแน่นในกามตัวนี้เอง พระพุทธเจ้าท่านจึงตรัสไว้ในฐานะเป็นอุปาทานข้อต้นเป็นปัญหาเกี่ยวกับโลกโดยตรง. โลกจะตั้งอยู่หรือจะหมุนไป หรือจะแตกดับวินาศฉิบหาย หรือจะเป็นอะไรก็ตาม ย่อมมีมูลมาจากกามุปาทานนี้โดยตรงและทั่วไป. เราควรจะ

พิจารณาให้มองเห็นชัดในตัวเองว่า เรามีกามุปาทานกัน
อย่างไร มาตั้งแต่เมื่อไหร่ และเหนียวแน่นเพียงไร และอยู่ใน
ลักษณะที่ออกจะเหลือวิสัยที่เราจะละเมิดได้จริง ๆ หรือไม่.
ถ้าหากว่าเราไม่พึงสติปัญญาของพระพุทธเจ้าแล้ว เราจะ
สามารถละกามุปาทานกันได้ได้อย่างไร ดุยยังมีดมนมาก. สิ่งนี้
แหละ คือสิ่งที่เรียกว่า กามุปาทาน อันจะตัดหรือละได้ด้วย
การประพฤติปฏิบัติในทางพุทธศาสนาชั้นสูง ไม่ใช่ชั้นศีล
ธรรม หรือจริยธรรมตามธรรมดา. ถ้าว่ากันอย่างตามธรรมดา
หรือพื้น ๆ ทั่วไปอย่างโลก ๆ แล้ว กามุปาทานเสียอีก กลับ
จะเป็นสิ่งที่มีประโยชน์อย่างใหญ่หลวง, ที่ว่ามีประโยชน์
หมายความว่า จะทำให้รักครอบครัว จะทำให้ขยันขันแข็งใน
การแสวงหาทรัพย์และชื่อเสียง ฯลฯ อะไรเหล่านี้เป็นต้น
ล้วนแต่มีมูลมาจากกามุปาทานอยู่ทั้งนั้น ถ้าจะเพ่งไปใน
ทางดีอย่างโลก ๆ ก็นับว่าเป็นกำลังอันหนึ่ง ซึ่งทำให้คนขยัน
ขันแข็ง. แต่ถ้ามองกันในแง่ของธรรม จะรู้สึกว่าเป็นทางมา
แห่งความทุกข์ทรมานอันเร้นลับ; เพราะฉะนั้นในทางธรรม
กามุปาทานจึงเป็นสิ่งที่ต้องควบคุม หรือถึงกับเป็นสิ่งที่จะ
ต้องละในที่สุด. เราละได้หรือยัง? เราจะละกันหรือยัง? นั่น
เป็นอีกเรื่องหนึ่ง. ขอแต่ให้เข้าใจไว้อย่างชัดเจนว่านี่แหละ
คือสิ่งที่พุทธศาสนามุ่งหมายจะให้ได้รับการควบคุม, มุ่ง
หมายจะให้ละในที่สุด; นับเป็นอุปาทานข้อแรก

ทิวฏฐุปาทาน ยึดมั่นด้วยทิวฏฐิ คือความคิดความเห็น ซึ่งเป็นอุปาทานข้อที่สองนั้น ก็เป็นสิ่งที่พอจะมองเห็น และเข้าใจได้ไม่ยากนักเหมือนกัน พอเราเกิดมาในโลก เราก็ต้องได้รับการศึกษาอบรม ให้เกิดเป็นความเห็นชนิดที่เรียกว่า ทิวฏฐิ คือความเห็นชนิดที่มีไว้สำหรับถือรั้นยึดมั่น ไม่ค่อยยอมใครง่าย ๆ นี่เรียกว่า ทิวฏฐิ. ความเห็นชนิดนี้ คนทุกคนจะต้องยึดมั่นของตนด้วยกันทั้งนั้น อยู่ในลักษณะที่อาจจะจัดเป็นสัญชาตญาณ; กล่าวอย่างนี้ก็ไม่ผิด. ลักษณะที่ยึดมั่นด้วยทิวฏฐิความคิดเห็นของตอนนี้ เป็นไปตามธรรมชาติ เราไม่ติเตียนกันนัก และเป็นสิ่งที่ห้ามไม่ได้ เพราะเป็นเรื่องของธรรมชาติ. แต่ถ้าเรามองให้ดี ก็จะเป็นโทษเป็นภัยที่ร้ายกาจอยู่ไม่น้อยเหมือนกัน คือไม่น้อยไปกว่ากามุปาทาน. ถ้าคนเรายึดมั่นในทิวฏฐิความคิดเห็นเดิม ๆ ของตัวอย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นคนดื้อดึงโดยเด็ดขาดแล้ว ก็แปลว่า จะต้องได้รับความวิनाศ. เราจำเป็นที่จะต้องปรับปรุงทิวฏฐิความคิดเห็นของเรานี้ให้ถูกยิ่ง ๆ ขึ้นให้ดีให้สูงยิ่งขึ้น. แม้ว่าเราจะยังคงยึดถือทิวฏฐิอยู่ก็ตาม เราจะต้องปรับปรุงให้ดียิ่งขึ้น คือจากมิจฉาทิวฏฐิ ให้ค่อย ๆ กลายมาเป็นสัมมาทิวฏฐิ และยิ่ง ๆ ขึ้น จนกลายเป็นสัมมาทิวฏฐิถึงที่สุด ชนิดที่รู้อริยสัจจ์ ดังที่อาตมาได้บรรยายแล้วแต่วันก่อน.

ทิวฏฐิที่เป็นเหตุแห่งความถือรั้น มีมูลมาจากทางหลาย ๆ ทาง แต่โดยเฉพาะอย่างยิ่งแล้ว มักจะเกี่ยวกับชนบ-

ธรรมเนียมนิยามประเพณี หรือลัทธิศาสนาเป็นส่วนใหญ่. เมื่อกล่าวดังนี้ ก็พอจะเข้าใจกันได้ว่า สิ่งใดที่เราเห็นว่า ถูกที่สุด หรือดีที่สุด สิ่งนั้นเราก็จะยึดถือมากที่สุด. ความยึดมั่น ถือมั่นเกี่ยวกับทฤษฎี จึงมักจะต้องตกไปตามขนบธรรมเนียมนิยามประเพณี หรือลัทธิศาสนา ซึ่งเป็นสิ่งที่มิได้แสดงถึงสิ่งที่ถือว่าดีที่สุด. ส่วนที่จะมีทฤษฎีดีอันเป็นส่วนของตัวเองล้วน ๆ นั้น ยังไม่เท่าไร ยังไม่มากมายเท่ากับที่ออกงามมาจากขนบธรรมเนียมนิยามประเพณีหรือศาสนา ที่ค่อยๆ อบรมสะสมกันมากขึ้นๆ. ยังมีข้อที่ยังไปกว่านั้นอีก : ทฤษฎีต่าง ๆ นี้ ยังเกี่ยวกับความไม่รู้ที่เรียกว่า อวิชชา. เมื่อมีความไม่รู้ ก็มีความเข้าใจเอาเองตามอำนาจกิเลสพื้นฐาน ว่าสิ่งที่น่ารัก สิ่งนี้น่ายึดถือ สิ่งนี้เที่ยงแท้ถาวร สิ่งนี้เป็นความสุข สิ่งนี้เป็นตัวเป็นตน แทนที่จะเห็นว่าสังขารเหล่านั้นเป็นของปฏิกูล เป็นมายา เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา อย่างนี้เป็นต้น กระทั่งว่าอะไร ๆ ที่ตนเคยสำคัญมั่นหมาย เคยเข้าใจมาแล้วละก็ ต้องเป็นของถูก ไม่ยอมให้เป็นของผิด เป็นผู้ไม่ยอมผิด ทั้ง ๆ ที่บางทีก็เห็นอยู่ว่าผิด แต่ก็ยอมให้ไม่ได้ เพราะยังสงวนทฤษฎี ความเห็นอันนี้ไว้เรื่อย. ความเป็นผู้ที่ถือสิ่งซึ่งหน้าอย่างนี้ นับว่าเป็นอุปสรรคหรือศัตรูของคนเราอย่างยิ่ง. มันจะทำให้เราไม่สามารถเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้น หรือไม่สามารถเปลี่ยนแปลงลัทธิแห่งความคิดความเห็น หรือความเชื่อในลัทธิศาสนา หรือลัทธิกายอื่น ๆ ที่จะเป็นไปในทางที่ดีขึ้น. ปัญหานี้ ย่อม

จะเกิดแก่บุคคลผู้ถือลัทธิศาสนาหรือลัทธิอะไรก็ตาม ที่ยังต่ำอยู่. ทั้ง ๆ ที่ตัวเห็นว่าต่ำก็เปลี่ยนไม่ได้ เพราะถือว่าเสียว่าเป็นของที่ บิดา มารดา ปู่ ย่า ตา ยาย เคยถือกันมาบ้าง หรือไม่มีเหตุผลอะไรสำหรับแก้ตัวขึ้นมาจริง ๆ ก็ถือเสียเพียงว่ามันเป็นสิ่งที่เคยถือมาอย่างนี้ก็ดีแล้ว ดังนี้เป็นต้น. เพราะเหตุนี้เอง จึงถือว่า ทิฏฐิเป็นกิเลสตัวร้ายกาจ เป็นสิ่งที่น่าอันตรายที่สุดอย่างหนึ่ง, ซึ่งจะถือเป็นของเล็กน้อยไม่ได้, จะต้องพยายามอย่างยิ่ง ให้น่าย ให้จางและให้หลุดถอน.

ศีลพทุปาทาน อันเป็นข้อที่สามนั้น หมายถึงความถ้อยมั่นในการประพฤติกระทำ ที่เคยประพฤติกระทำสืบปรัมปรากันมาอย่างไรเหตุผล หรือที่ถือว่าเป็นการประพฤติกระทำที่นิยมกันว่าขลังหรือศักดิ์สิทธิ์แล้วก็ยึดถือไว้ในฐานะเป็นสิ่งที่เปลี่ยนแปลงไม่ได้ ไม่ยอมเปลี่ยนแปลง ไม่ยอมสละคืน. คนไทยเราทั่วไป ก็มีสิ่งที่เรียกว่า ศีลพทุตะ หรือ ศีลพทุต ในที่นี้กันไม่น้อยกว่าชนชาติอื่นเหมือนกัน, มีการถือเครื่องรางของขลังและลัทธิพิธีเคล็ดลับต่าง ๆ เช่นว่า ตื่นขึ้นมา บางคนจะต้องเสกน้ำล้างหน้า, จะถ่ายอุจจาระเป็นต้น ก็ต้องมีเคล็ดอย่างนั้นอย่างนี้ เช่นจะต้องผินหน้าทิศนั้นทิศนี้, จะบริโภคอาหารหรือจะนอน ก็ต้องมีเคล็ดอย่างนั้นอย่างนี้, มีการเชื่อผีสงเวทดา ต้นไม้ศักดิ์สิทธิ์ สัตว์ศักดิ์สิทธิ์เป็นต้น, ซึ่งเป็นเรื่องของคนโบราณ. แม้แต่คนสมัยปัจจุบันนี้ก็ยังมีสิ่งที่ตัวยึดถือ หรือมีความยึดถือในทำนองนี้

และโดยเฉพาะก็มักจะเป็นของที่เกี่ยวข้องกับขนบธรรมเนียม ประเพณี หรือลัทธิศาสนานั้นเอง.

ใจความสำคัญของเรื่องสี่สัพพุตปาทาน นี้ อยู่ตรง ที่ว่าเป็นระเบียบวิธีประพฤติกปฏิบัติที่ทำไปโดยไร้เหตุผล โดยไม่ต้องคำนึงถึงเหตุผล โดยไม่อาศัยเหตุผล; คงมีแต่ความ ยึดมั่นถือมั่น แต่ตามตัวหนังสืออย่างเดียบบ้าง, ในฐานะที่ เป็นของที่เคยทำแล้ว ไม่ยอมเปลี่ยนแปลงบ้าง. แม้แต่ที่เป็น พุทธบริษัทเป็นอุบาสกอุบาสิกาแท้ ๆ ก็ยังมีของอย่างนี้ ยึด มั่นถือมั่นกันไว้คนละอย่างสองอย่าง; แม้ที่เป็นพระภิกษุ สงฆ์ ก็ยังยึดมั่นอะไรบางสิ่งบางอย่างหรือหลาย ๆ อย่าง ใน ทำนองนี้ ซึ่งเป็นตัวศีลวัตร หรือศีลพรต ชนิดที่ยึดถือไว้ด้วย อุปาทาน. โดยเฉพาะลัทธิศาสนาต่าง ๆ ที่ถือพระเป็นเจ้า ถือ เทวดา ถือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทำนองนั้นด้วยแล้ว จะต้องมีการถือ ชนิดนั้นมากอย่างยิ่ง. สำหรับพุทธศาสนาเราไม่สู้จะมีมาก เหมือนอย่างนั้น แต่ถึงอย่างนั้นก็ไม่น้อย. ข้อนี้เป็นได้โดย เหตุที่ว่าเมื่อมาประพฤติศีล หรือธรรมะข้อใดข้อหนึ่ง แล้วไม่ ทราบความมุ่งหมาย ไม่คำนึงถึงเหตุผล ได้แต่ลงสันนิษฐาน เอาเสียว่าเป็นของศักดิ์สิทธิ์ เมื่อลงไปปฏิบัติของศักดิ์สิทธิ์ แล้ว ย่อมต้องได้รับผลดีเอง; ฉะนั้นคนเหล่านี้จึงสมาทานศีล หรือประพฤติกธรรมะ แต่เพียงตามแบบฉบับ ตามตัวอักษร ตามประเพณี ตามตัวอย่าง ที่สืบปรัมปรากันมาเท่านั้น, ไม่ เข้าถึงเหตุผลของสิ่งนั้น ๆ แต่เพราะอาศัยการประพฤติก

กระทำมาจนชิน การยึดถือจึงเหนียวแน่นเป็นอุปาทานชนิดที่แก้ไขยาก. ด้วยเหตุนี้แหละ การที่ใครจะเปลี่ยนจากลัทธิหนึ่ง ไปสู่อีกลัทธิหนึ่ง หรือเปลี่ยนจากศาสนาหนึ่ง ไปสูศาสนาหนึ่งนั้น จึงเป็นสิ่งที่ยากที่จะทำได้ เพราะอำนาจของศีลวัตรที่ตนประพฤติปฏิบัติสมาทานอยู่ด้วยความยึดถือหลายวัน หลายเดือน หลายปี หลายสิบปี จนแน่นแฟ้นเปลี่ยนไม่ได้. อันนี้เรียกว่า อุปาทาน ในการประพฤติปฏิบัติที่เคยกระทำสืบๆ กันมาอย่างผิดๆ หรือมวงาย, ต่างจากอุปาทานข้อที่สองข้างต้นซึ่งหมายถึงการถือในตัวยุติ หรือความคิดความเห็นที่ผิด. ส่วนข้อนี้เป็นการยึดถือในตัวการปฏิบัติ หรือการกระทำทางภายนอก.

แม้การประพฤติวิปัสสนากรรมฐาน สมถกรรมฐาน อย่างที่ประพฤติ ๆ กันอยู่ก็ตาม ถ้าหากว่าทำไปด้วยความไม่รู้เหตุผลต้นปลาย ไม่รู้ความมุ่งหมายอันแท้จริง เหล่านี้แล้ว ก็ต้องเป็นการทำไปด้วยอำนาจศีลัทธิอุปาทานทั้งนั้น. การกระทำทางศาสนาของคนสองพวก ที่ดูภายนอกเหมือนกันนั้นแหละจะกลายเป็นว่าพวกหนึ่ง กำลังทำอยู่ด้วยอำนาจศีลัทธิอุปาทาน เป็นความโง่เขลาชนิดหนึ่งไป เพราะความยึดถือเหนียวแน่นในทางขลังและศักดิ์สิทธิ์ชนิดหนึ่ง โดยไม่ต้องสงสัย. แม้ที่สุดแต่เราจะรักษาศีล, จะเป็นศีลห้าหรือศีลแปด ศีลสิบ หรือศีลอะไรก็ตาม ถ้ารักษาโดยคิดว่าเราจะเป็นผู้ขลังผู้ศักดิ์สิทธิ์ จะมีอำนาจวิเศษ

เสีย จึงเป็นเหตุให้ติดเหนียวแน่นอยู่ในสิ่งที่ตนเคยถือรั้นผิด ๆ มาแต่เดิม เป็นทางไม่ให้ก้าวหน้าไปในทางสูงของจิตใจ. จิตใจยังคงถูกหุ้มห่อให้มีมิติอยู่ด้วยอุปาทานข้อที่สามนี้ ตลอดเวลา.

อัตตวาอุปาทาน อันเป็นอุปาทานข้อสุดท้ายนี้ แปลว่าความยึดมั่นด้วยวาทะตัวตน. ท่านใช้คำว่า ยึดมั่น ด้วยวาทะ คือคำพูดว่าตัวตน แต่ที่จริงไม่ใช่คำพูด. มันเป็นความยึดถือในใจ. หรือถ้าจะพูดก็เป็นใจพูด คือใจพูดข้างใน ว่านี่มันตัวตน. ความยึดถือว่าตัวว่าตนนี้เป็นสิ่งที่สำคัญอย่างยิ่ง เท่า ๆ กับที่เป็นสิ่งเร้นลับอย่างยิ่ง. ถ้าจะกล่าวให้กว้างออกไปอีก ก็กล่าวได้ว่า เป็นตัวสัญชาตญาณโดยตรง. **ความรู้สึกที่มีประจำอยู่ในชีวิตจิตใจของสิ่งที่มีชีวิตนั้น ย่อมจะมีความรู้สึกในข้อที่ว่า เราเป็นเรา หรือเราเป็น ตัวตนของเราอยู่ดังนี้เสมอไป** อย่างที่จะช่วยไม่ได้ เพราะเหตุว่าความรู้สึกอันนี้แหละ เป็นสัญชาตญาณชั้น มูลฐานที่สุด ของสิ่งที่มีชีวิต และเป็นสัญชาตญาณมูลฐาน ของสัญชาตญาณอื่นๆ. สัญชาตญาณอื่น ๆ ในที่นี้ ก็เช่น สัญชาตญาณเพื่อจะหาอาหาร กินอาหาร เพื่อให้มีความ เจริญออกงามใหญ่โต รวมทั้งสัญชาตญาณเพื่อต่อสู้อันตราย เพื่อจะหลบหนีอันตราย หรือว่าสัญชาตญาณที่จะสืบพันธุ์ เอาไว้ไม่ให้สาบสูญ และสัญชาตญาณอื่น ๆ อีกมาก. แต่ ว่าสัญชาตญาณทั้งหมดนั้น ต้องอาศัยอยู่บนสัญชาตญาณ

แห่งการรู้สึกยึดถือว่าตัวเรา. มันต้องมีตัวเรา หรือมีความยึดถือว่าตัวเราเสียก่อน มันจึงจะไม่อยากตาย มันจึงจะอยากหาอาหารมาเลี้ยงร่างกาย มันจึงอยากจะทำอะไรเพื่อเอาตัวรอด หรือไม่ให้ได้รับอันตราย มันจึงอยากจะทำสิ่งต่างๆของมันไว้. มันจะเป็นสัญชาตญาณใด ๆ ก็ตาม ก็ต้องอาศัยอยู่บนสัญชาตญาณที่เป็นมูลฐาน คือสัญชาตญาณที่เป็นความรู้สึกยึดถือว่ามีตัวตนนี้เอง. ความยึดถือว่ามีตัวตนจึงเกิดเป็นสิ่งที่จะต้องมีประจำอยู่ในสิ่งทุกสิ่งที่มีชีวิต ถ้าไม่อย่างนั้นแล้ว มันจะมีชีวิตรอดมาได้. ขอให้เข้าใจสั้น ๆ อย่างนี้ก็แล้วกัน ว่า **ถ้าปราศจากความรู้สึกยึดถือว่าตัวตนแล้ว มันจะมีชีวิตมาได้** คือมันจะไม่แสวงหาอาหาร มันจะไม่หลบหนีอันตราย มันจะไม่สืบพันธุ์ ดังนี้ เป็นต้น. ครั้นมีชีวิตมาได้ถึงบัดนี้ ก็หมายความว่าสัญชาตญาณแห่งความยึดถือตัวตนนี้แหละเป็นมูลฐาน. แต่พร้อมกันนั้น, พร้อมกันทีเดียว, พร้อมกันไปในตัวนั่นเอง, มันก็เป็นสิ่งให้เกิดความทุกข์ในการแสวงหาอาหาร ในการต่อสู้ ในการสืบพันธุ์ หรือในการทำอะไรทุก ๆ อย่าง ซึ่งต้องอาศัยความอยาก คือกิเลสตัณหา; เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า มันเป็นมูลฐานแห่งความทุกข์ทั้งปวงด้วย, **ข้อนี้มีพระบาลีที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้เป็นใจความว่า ถ้าเราจะพูดกันโดยสรุปความให้สั้นที่สุดแล้ว ก็พูดว่า “สิ่งต่าง ๆ ที่มีอุปาทานยึดครองอยู่นั้นแหละ เป็นตัวความทุกข์ หรือเป็นมูลเหตุของ**

“ความทุกข์” หรือให้สั้นกว่านั้นอีก ก็ว่า “ร่างกายและจิตใจที่มีอุปาทานเข้าไปยึดถือหรือครอบครองอยู่นั้นแหละ เป็นตัวความทุกข์”^๑ ดังนี้. เมื่อเป็นดังนี้ เรามองเห็นได้พร้อม ๆ กันไปในคราวเดียวกันว่า อุปาทานข้อนี้ เป็นมูลกำเนิดของชีวิตด้วย เป็นมูลกำเนิดของความทุกข์ด้วย พร้อมกันหรือเคียงคู่กันมา และคำที่ว่า “ชีวิตคือความทุกข์ ความทุกข์คือชีวิต” นี้ ท่านหมายความกันถึงข้อนี้เอง หรือมีข้อเท็จจริงอยู่ตรงนี้เอง ซึ่งเป็นสิ่งที่เราจะต้องศึกษาดูให้ดี.

ยิ่งกว่านั้น ยังมีคำกล่าวในพระพุทธานุศาสนา ซึ่งกล่าวในฐานะเป็นอุปมาว่า ผู้ที่จะเอาตัวรอดจากความทุกข์ให้ได้ นั้น ให้ฆ่าพ่อฆ่าแม่เสีย.^๒ ที่ว่าฆ่าพ่อฆ่าแม่ ในที่นี้นั้น ก็หมายถึง ฆ่าอุปาทาน หรือ ฆ่าอวิชชา อันเป็นมูลเหตุของต้นเหตุและอุปาทาน นี้เอง; หมายความว่าถ้าดับอุปาทานที่ยึดถือว่าตัวตนเสียได้ ก็จะหมดความทุกข์ ชีวิตก็จะถึงที่สุดแห่งความทุกข์ หมายความว่า จะไม่มีการเกิด แก่ เจ็บ ตาย อีกต่อไป จะหมดเหตุหมดปัจจัยที่จะปรุงแต่งให้มีภพมีชาติเกิดใหม่อีกต่อไป, ชาติที่เป็นอยู่ในบัดนี้ จะเป็นชาติสุดท้ายขึ้นมาทันที. การที่เรารู้จักมูลกำเนิดของชีวิต หรือของความทุกข์นี้น่าจะถือว่าเป็นการรู้ในสิ่งที่ลึกซึ้งที่สุด หรือ

๑. สงขิตเตน ปญฺจุปาทานกฺขนฺธา ทุกฺขา -โดยสรุปย่อ ชั้นห้าที่ประกอบ อยู่ด้วยอุปาทานเป็นตัวทุกข์.

๒. มาตริ ปิตริ หนฺตฺวา ราชาโน เทว ชตฺตึเยฯ ไตร.ล. ๒๕ น. ๕๔ อุปาทานว่า ตัวตนเป็นเหตุให้มีภพ มีชาติ, จึงถูกเปรียบด้วย พ่อแม่.

ที่ควรรู้ที่สุด เพราะว่าเป็นทางที่ทำให้เราสามารถกำจัดความทุกข์ได้เด็ดขาดหมดจดสิ้นเชิงถึงที่สุด. ข้อนี้เราอยากจะอวดว่าเป็นวิชาความรู้เฉพาะของพระพุทธศาสนา ซึ่งไม่อาจจะหาพบได้ในศาสนาอื่นที่มีอยู่ในโลกนี้ เท่าที่หลักฐานยืนยันอยู่ในปัจจุบันนี้; ฉะนั้น อาตมาจึงย้ำในข้อนี้ในฐานะที่เป็นใจความสำคัญของพระพุทธศาสนาเรา. ขอให้ท่านนักศึกษาตั้งใจกำหนดจดจำเอาไปศึกษาพิจารณาให้ละเอียดสุขุมเป็นพิเศษ.

วิธปฏิบัติในเรื่องที่เกี่ยวกับอุปทาน ให้เป็นประโยชน์ ให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้นั้น จะต้องอาศัยการที่เรารู้จักตัวอุปทาน โดยเฉพาะอัตตวาหุอุปทาน ข้อสุดท้ายนี้ ให้มากเป็นอย่างยิ่ง, และโดยเฉพาะอย่างยิ่งขึ้นไปอีก ก็ในแง่ที่อาตมาได้กล่าวแล้วว่า เป็นมูลฐานของสิ่งที่เรียกว่าชีวิต หรือของสิ่งมีชีวิต และเป็นสิ่งที่มีอยู่เอง เป็นอยู่เอง, มีประจำอยู่เสร็จแล้วในตัว โดยไม่ต้องสอนอะไรกันอีก. ตัวอย่างเช่นเด็กเล็ก ๆ พอเกิดมาจากครรภ์มารดา หรือว่าลูกสัตว์เล็ก ๆ พอเกิดมาจากท้องแม่ ก็มีสัญชาตญาณอันนี้มาด้วยเสร็จ. เราจะเห็นได้ว่าลูกสัตว์เล็ก ๆ เช่นลูกแมว รู้จักขู่พ้อ ๆ ในเมื่อเราเข้าไปใกล้มัน ซึ่งเป็นสัญชาตญาณแห่งการต่อสู้ป้องกันตัวเอง. สัญชาตญาณในการรู้จักอยากอาหาร รู้จักแสวงหาอาหาร รู้จักทำอะไร ๆ ที่เข้าข้างตัว ก็เป็นอย่างเดียวกัน. ยิ่งกว่านั้น **อัตตวาหุอุปทานนี้ ยังเป็นไปมาก**

จนถึงกับว่าเป็นความรู้สึกที่อยู่เหนือเหตุผล คือไม่ต้องอาศัยเหตุผล อาศัยแต่ความรู้สึกที่รู้สึกอยู่แล้วในจิตใจเท่านั้น. ยกตัวอย่างเช่นเด็กเล็ก ๆ เขาเดินเซไป เผอิญตีระฆังไปกระทบเข้ากับประตู เจ็บ แล้วก็ร้องไห้, พี่เลี้ยงหรือมารดาก็แก้ได้โดยวิธีที่ไปตีประตูแก้แค้นแทนให้, เด็กนั้นก็หายโกรธหรือหายร้องไห้ ดังนี้เป็นต้น. อាកารอันนี้ติดมาจากกระทั่งเป็นผู้ใหญ่แล้ว ก็ยังโกรธสิ่งที่ไม่ใช่ชีวิตไม่มีวิญญาณเหล่านั้นได้อยู่เหมือนกัน. เราจะเห็นคนโต ๆ ในขนาดพวกเรานี้ขว้างปาวัตถุสิ่งของนั้นนี้ ลงไปด้วยความโกรธ ในฐานะที่โกรธราวกับว่าสิ่งของนั้นเป็นบุคคลอีกคนหนึ่ง ที่ไม่ทำตามความประสงค์ของตน หรือสิ่งของนั้นมีเจตนาที่จะขัดขวางตน ดังนี้เป็นต้น. ขอให้พิจารณาถึงข้อที่เด็ก ๆ บางทีก็เตะประตู ตีประตู ตีอะไรต่อมิอะไร ที่ไม่มีชีวิตวิญญาณด้วยความโกรธ. แม้ที่สุดแต่สิ่งที่ไม่ใช่ชีวิตวิญญาณ ถ้าเผอิญมันกระดุกกระดิกได้ เช่นเครื่องจักรของนาฬิกาที่กำลังเดินอยู่เป็นต้น ก็จะมีผลความรู้สึกว่าสิ่งนั้นมีชีวิตวิญญาณขึ้นมาทันที.

เพราะเหตุที่มีอุปาทานว่า มีอะไรที่เป็นตัวตนอยู่ประจำอยู่ในสิ่งทั้งหลาย และอุปาทานนั้นก็ถึงประจำอยู่ในจิตใจในใจของคนทุกคน ฉะนั้นเราจึงสู้ไม่ได้หรือช่วยไม่ได้ แม้ไม่ไหว ในการที่จะป้องกันมิให้อุปาทานในข้อนี้ แสดงอิทธิพลอะไรออกมา. มันย่อมมีอิทธิพลในกากระทำทุกสิ่งทุกอย่างของคนเรา. เรามีทางทำได้อย่างเดียว คือจะ

ควบคุมมันไว้ให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้, จนกว่าจะเจริญด้วยวิชาความรู้ในทางธรรมมากขึ้น ในภายหลัง เราจึงจะสามารถควบคุมมันได้ถึงที่สุด หรืออาจจะเรียกได้อีกไว้อีกหนึ่งว่า ตัดให้เด็ดขาดลงไปด้วยหลักวิธีที่ทางพุทธศาสนาสอนไว้ จนเราชนะสัญชาตญาณข้อนี้. ถ้ายังเป็นคนธรรมดา คือเป็นปุถุชนแล้ว ย่อมไม่มีทางที่จะเอาชนะสัญชาตญาณข้อนี้ได้เลย. แม้จะเป็นพระอริยเจ้า ก็มีแต่พระอริยเจ้าอันดับสุดท้ายที่สุด คือพระอรหันต์เท่านั้น ที่จะเอาชนะสัญชาตญาณข้อนี้ได้. เราต้องเข้าใจไว้ว่าไม่ใช่เป็นเรื่องเล็กน้อย เพราะเป็นเรื่องสำคัญที่เป็นปัญหาของสิ่งที่มีชีวิตทั่ว ๆ ไปทั้งหมดทั้งสิ้น. ถ้าเราต้องการจะเป็นพุทธบริษัทเต็มตัว คือให้ได้รับประโยชน์จากพระพุทธศาสนาโดยครบถ้วนแล้ว ก็จำเป็นจะต้องศึกษาเรื่องนี้ และเอาชนะอุปาทานข้อนี้ให้ได้ให้มากที่สุด เราก็จะได้รับประโยชน์เต็ม ตามที่พระพุทธศาสนามีให้เรา และเราก็จะเป็นพุทธบริษัทแท้.

แม้ในขั้นที่เรายังละไม่ได้ ยังตัดไม่ได้นี้ อาตมาก็ยังขอยืนยันว่าอุปาทานทั้งหมดนี้ ยังเป็นสิ่งที่ควรศึกษา พินิจพิจารณาอย่างละเอียดถี่ถ้วน และทำการควบคุมมันให้ดีที่สุดเท่าที่จะทำได้; นั่นแหละ เพราะเราจึงจะค่อย ๆ เป็นอิสระแก่ตัวเราเอง คือเป็นอิสระแก่กิเลส แต่เราใช้คำว่าเป็นอิสระแก่ตัวเราเอง. ในการที่เราจะปฏิบัติหน้าที่ต่าง ๆ ของเราให้ถูกต้องตรงตามอุดมคติของเรา ยกตัวอย่างเช่นบรรดาท่าน

ทั้งหลายเหล่านี้ ที่จะออกไปเป็นตุลาการประจำศาล อย่างน้อยที่สุด ท่านก็ต้องมีหลักหรืออุดมคติในข้อที่ว่า จะไม่ลำเอียงด้วยอคติทั้งสิ้น. แต่ว่าเพียงความรู้หรือความตั้งใจว่าจะไม่ลำเอียงด้วยอคติทั้งสิ้นในขณะที่เราควบคุมอุปทานข้อนี้ไม่ได้เสียเลยนั้น จะเป็นสิ่งที่ทำไม่ได้ หรือจะเป็นสิ่งที่ทำได้ยากที่สุด. การที่เราจะไม่มียึดคติขึ้นมาเฉย ๆ ง่าย ๆ นั้น ไม่ได้แน่. นั้นเป็นสิ่งที่มิได้ยาก หรือเป็นสิ่งที่เหลือวิสัย. แต่ถ้าหากว่าเราได้ศึกษาวิจัยจักกิเลสต้นเหตุอุปาทาน หรืออึดติวาทูปาทานข้อนี้โดยเฉพาะ ให้แจ่มแจ้งที่สุด และทำให้อยู่ในความควบคุมของเราให้มากที่สุดแล้ว การที่จะเป็นคนไม่มีอคติ ไม่ลำเอียง จะเป็นของง่ายที่สุด ทั้งจะเป็นของสบายที่สุดด้วย; และเราจะไม่ต้องเสียใจภายหลัง. เมื่อเราปฏิบัติหน้าที่ของเราได้บริสุทธิ์ผุดผ่องตามอุดมคติแล้ว เราก็มีแต่ความสุขใจแท้จริงตลอดไป. ถ้าเราปฏิบัติไม่ได้เพราะว่าเรารู้มันไม่ได้ ควบคุมมันไว้ไม่ได้ เราก็ต้องเสียใจภายหลังเป็นธรรมดา และเป็นทางมาแห่งการเสื่อมเสียอย่างอื่นสืบไปอีกไม่มีที่สิ้นสุด.

การที่เราวิจัยมูลฐานของสิ่งที่เป็นปัญหาประจำวันของเรานั้นนับเป็นกุศล หรือความฉลาดถึงที่สุด อาตมาจึงรบเร้าท่านนักศึกษาทั้งหลาย ให้สนใจในเรื่องนี้เป็นพิเศษ โดยเฉพาะก็คือเรื่องอุปาทานทั้งสิ้น อันเป็นเรื่องที่แสดงให้เห็นว่า ทั้ง ๆ ที่สิ่งทั้งหลายทั้งปวง เป็นสิ่งที่ไม่น่ายึดถือ-ไม่น่า

เอา-ไม่น่าเป็นอยู่ตามธรรมชาติ เราก็อยังคงไปเป็นบ่าวเป็น ทาสมันอย่างเหนียวแน่น. นั่นเพราะอะไร? ก็เพราะอำนาจ ของอุปทานทั้งสี่นี่เอง. ฉะนั้นเราจึงต้องศึกษาให้รู้จักสิ่งที่เป็น อันตรายเป็นพิษร้ายนี้ให้มากที่สุด. สิ่งนี้มีได้แสดงตัว เป็นพิเศษหรือเป็นอันตรายอย่างลึกลับ ๆ เช่นกับไฟ หรือ รู้จักได้ง่ายเช่นอาวุธหรือยาพิษเป็นต้น; แต่มันเป็นของที่เร้นลับ แบนเนี่ยน อยู่ในลักษณะหรือฐานะเป็นของความ เอรีดอรัย เป็นของหอมยวนใจ เป็นของสวยงาม เป็นของ ไพเราะเหล่านี้ทั้งนั้น. เมื่อมันมาในลักษณะเช่นนี้ ย่อม เป็นการยากที่เราจะรู้สึกตัวหรือควบคุมมันได้ จึงต้องอาศัย สติปัญญาของพระพุทธเจ้า อาศัยความรู้ของพระพุทธเจ้า มาศึกษาปฏิบัติ ควบคุมอุปทานเหล่านี้ ให้อยู่ในอำนาจของ ปัญญา ก็จะสามารถดำรงชีวิตนี้ ให้เป็นไปในลักษณะที่ไม่ เป็นทุกข์ทรมาน หรือเป็นทุกข์ทรมานแต่น้อยที่สุด หรือ สามารถที่จะปฏิบัติหน้าที่การงาน มีชีวิตเป็นคนมีลมหายใจ อยู่ในโลกนี้ ในลักษณะที่เยือกเย็น มีความสะอาด สว่าง สงบ ตามสมควร.

เป็นอันว่าในวันนี้ อาตมาได้ชี้ให้เห็นสิ่ง ๆ หนึ่งซึ่งมีอยู่ ในท่านทุก ๆ คน สำหรับจะเกี่ยวพันท่านทั้งหลายไว้กับ ความทุกข์ หรือเกี่ยวกันไว้กับโลกอันเป็นที่ตั้งแห่งความทุกข์ หรือกับสิ่งทั้งปวง อันเป็นที่ตั้งของความทุกข์พอควรแก่เวลา แล้ว. โอกาสหลังจะได้บรรยายถึงข้อที่ว่ามันได้ผูกพันเราเข้า

กับสิ่งใดในลักษณะอย่างไร^๑ เพื่อให้เห็นชัดเจน แล้วจะได้
ควบคุมมันให้ดีที่สุด

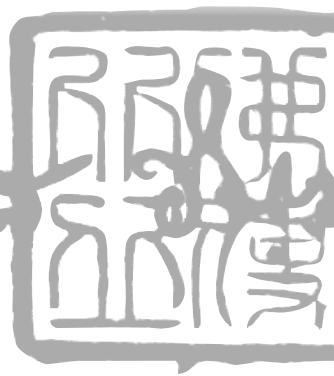
อุปาทานทั้งสี่นี้ เป็นปัญหาอันเดียวที่พุทธบริษัท
หรือผู้ประสงค์จะรู้พุทธศาสนาจะต้องเข้าใจ เพราะว่
ที่สุดที่จบของพรหมจรรย์ในพุทธศาสนานี้ก็คือการทำ
จิตให้หลุดพ้นจากอุปาทาน. ท่านทั้งหลายจะได้พบคำ
กล่าวนี้ในท้ายสูตร ในพระบาลีทุก ๆ สูตร ที่กล่าวถึงการ
บรรลุมรรคขั้นพระอรหันต์. ในที่นั้นจะมีคำว่า “จิตหลุดพ้น
จากอุปาทาน” แล้วก็จบกัน เพราะว่าเรื่องการบรรลุมรรคผล
จบกันเพียงเท่านั้นเอง. เมื่อจิตหลุดพ้นจากอุปาทานแล้ว ก็
หมายความว่าไม่มีอะไรที่มาผูกค้ำจอตึงนั้น ให้ไปตกเป็น
ทาสของโลกได้ หรือเวียนเกิดในโลกอีกต่อไป เรื่องมันจึงจบ
หรือกลายเป็นโลกุตตระ คือพ้นโลกซึ่งเต็มไปด้วยความทุกข์;
เหตุนี้การหลุดพ้นจากอุปาทานจึงเป็นใจความสำคัญของ
พระพุทธศาสนา. อาตมาเห็นว่าเรามีเวลาน้อยด้วยกัน จึงได้
เลือกสรรเอาแต่เรื่องที่เป็นใจความสำคัญมากกล่าว. ขอให้
ท่านทั้งหลายผู้หวังจะศึกษาพระพุทธศาสนา จงกำหนด
จดจำให้แม่นยำ นำไปพิจารณาโดยละเอียดสุขุมเป็น
ประจำทุกครั้งที่ได้บรรยายด้วย. อาตมาขอแสดงความ
ขอบคุณล่วงหน้าต่อท่านที่ทำเช่นนั้น.

ขอยุติคำบรรยายวันนี้ เพราะหมดเวลาเพียงเท่านี้.

๑. คือเรื่องที่ ๕ เบญจขันธ์ในเล่มนี้

Wnom

การเกิดแห่งอุปาทานชั้นธ

ธรรมโฆษณ์ของท่านพุทธทาส ธรรมะในฐานะวิทยาศาสตร์, ลำดับที่ บนแถบพื้นสี , เรื่องที่
๑๒ การเกิดแห่งอุปาทานชั้นธ, บรรยายเมื่อ ๒๒ กันยายน ๒๕๒๒, หน้า ๓๑๑-๓๓๕.

การเกิดแห่งอุปาทานขันธุ์

ป ให้อทุกคนตั้งอกตั้งใจศึกษาธรรมะในพระพุท
ศาสนาอย่างวิทยาศาสตร์, อย่าศึกษาด้วยวิธีอื่น
เช่น ตรรก หรือว่าปรัชญาเป็นต้นเลย มันไม่สำเร็จ
ประโยชน์ มันดับทุกข์ไม่ได้ มันไม่รู้จริง.

พุทธศาสนาไม่มีเรื่องอะไร ตามที่พระพุทธเจ้าท่าน
ตรัสไว้ ก็มีแต่เรื่องความทุกข์ กับความดับทุกข์, ก็แปลว่าถ้า
เราเรียนพุทธศาสนา ก็ไม่ได้เรียนเรื่องอื่นเลย นอกจากความ
ทุกข์กับความดับทุกข์ ตามที่พระพุทธเจ้าท่านว่าไว้เป็น
คำตายตัว. คือ ท่านตรัสว่า แต่ก่อนก็ดีเดี๋ยวนี้ก็ดี กระทั่งต่อ
ไปข้างหน้าก็ดี ฉันพูดแต่เรื่องทุกข์กับดับทุกข์เท่านั้น.

เราต้องเรียนเรื่องทุกข์กับความดับทุกข์, เราต้องเรียน
ลงไปบนตัวความทุกข์ มันจึงจะเป็นการเรียนวิทยาศาสตร์.

ถ้าเรียนลงไปบนสภาพอื่นที่มีใช้ความทุกข์ แล้วเอามาคำนึง
คำนวณว่าเป็นความทุกข์ แล้วก็เรียน, อย่างนี้มันรู้ไม่ได้
อย่างนี้เขาเรียกว่ามันเรียนปรัชญา เรียนอย่างวิธีปรัชญา
ไม่ใช่วิธีวิทยาศาสตร์.

ฉะนั้น อยากจะบอกพวกลูกเด็กๆ เหล่านี้ทุกคนแหละ
ว่า เมื่อไรมีความทุกข์ ออกหัดน้ำตาไหล จะไปกระโดดน้ำตาย
อย่างนี้ นั่นมีความทุกข์ แล้วก็เรียนลงไปบนความทุกข์นั้น ว่า
มันมีรสชาติอย่างไร, แล้วมันเกิดมาจากอะไร, และถ้าอะไร
หมดไปมันจึงจะไม่ทุกข์ อย่างกะไฟไหม้อก. เมื่อมีความทุกข์
อยู่ประจักษ์ แล้วก็เรียนลงไปบนความทุกข์; อย่างนี้เรียกว่า
เรียนอย่างวิทยาศาสตร์, เรียนธรรมะอย่างวิทยาศาสตร์ มีตัว
จริง เรียนลงไปบนของจริง, พลิกหาข้อเท็จจริงของสิ่งนั้น ๆ.
นี่คือเรียนอย่างวิธีวิทยาศาสตร์.

ที่นี้พวกเธอก็ไม่มีความทุกข์ อย่างเดี๋ยวนี้ไม่มีความ
ทุกข์, เมื่อฉันบอกให้เรียนเรื่องความทุกข์ มันก็ต้องเป็นทุกข์
สมมุติซิ, เธอต้องสมมุติว่าเป็นทุกข์, นี่เขาเรียกว่า สมมุติฐาน,
เอาความทุกข์สมมุติมาให้เรียน แล้วก็ให้เรียนด้วยเหตุผล
อย่างนั้นอย่างนี้ มันก็เป็นเรียนอย่างวิธีทางปรัชญา, เอาสิ่ง
ไม่ได้มีอยู่จริงมาทำเป็นสมมุติฐาน, แล้วก็หาข้อเท็จจริงจาก
สมมุติฐาน มาแวดล้อมสมมุติฐาน แล้วก็เพื่อจะบัญญัติลง
ไปว่าอย่างนั้นอย่างนี้. อย่างนี้เป็นวิธีเรียนอย่างปรัชญา, ไม่
ได้ผลดีเท่ากับเรียนอย่างวิทยาศาสตร์ คือมันเป็นเรื่อง

คำนวณ แล้วมันจะดับทุกข์ไม่ได้ เพราะมันเป็นเรื่องคำนวณ.

ฉะนั้น จะเรียนเรื่องพุทธศาสนาเรื่องความทุกข์ ต้องเรียนเมื่อมีความทุกข์อยู่ในหัวอกจริงๆ คือมีความทุกข์จริงๆ อยู่ แล้วก็เรียนลงไปบนตัวความทุกข์ เหมือนกับพลิกดูข้างล่างข้างบน ข้างซ้ายข้างขวา ข้างหน้าข้างหลัง ที่ตัวความทุกข์นั้น ก็รู้มัน; อย่างนี้รู้จริงแล้วก็จะขจัดได้จริง. ที่นี้สบายดี เข้า จับตัวมา มาเรียนเรื่องทุกข์, เรื่องความดับทุกข์, เรื่องเหตุให้ดับทุกข์อะไรนี้, มันก็เป็นอย่างเรียนปรัชญา, นี้เรามันเรียนกันโดยมากก็เรียนอย่างนี้; สอนเรื่องความดับทุกข์ในเมื่อคนมันไม่ได้ที่ความทุกข์อยู่ในหัวใจ, มันก็เป็นเรื่องสมมุติไปทั้งนั้น, อย่างนี้เขาเรียกว่าเรียนอย่างปรัชญา เราจึงไม่ค่อยประสบผลความสำเร็จ.

ความทุกข์, ถ้าเรามีทุกข์อยู่ เราก็ดูว่ามันทำไม, มันมีรสชาติอย่างไร แล้วเรื่องนี้มันเกิดมาจากอะไร, เดียวก็พบแหละ ถ้าเอาอะไรออกไปเสีย แล้วก็ไม่มีความทุกข์ มันก็พบเหมือนกัน. ส่วนเรื่องสมมุตินั้น มันได้แต่สมมุติ มันได้แต่คำว่า ๗ ไปอย่างนั้น.

ที่นี้มันยังมีความทุกข์ตรง ๆ, เช่นเราเจ็บปวดเดือดร้อนเป็นไฟอยู่ในใจ นี้เรียกว่าความทุกข์ตรง ๆ ก็พอที่จะหาโอกาสเรียนกันได้ตรง ๆ. ส่วนความทุกข์ที่มันซับซ้อน หรือโดยอ้อม, เช่นความกลัวเป็นต้น กลัวมีดี กลัวผี กลัวตาย ซึ่งคนโง่เขากลัวกันอยู่ มันมีความกลัว. ถ้ามันกำลังกลัวอยู่จริงๆ

ก็เรียนได้ง่าย, เรียนลงไปบนความกลัว ว่ามันมันอะไร ตรงไหนนะ มันจึงได้กลัวขึ้นมา.

ถ้ามีความกลัวอยู่ในใจจริง ๆ ก็เรียนเรื่องความกลัว นั้นรู้หรือเรียนวิทยาศาสตร์ แล้วก็กำจัดความกลัว. ที่นี้เวลาที่สบายดี อยู่ในที่ที่ไม่กลัว ไม่อาจจะเกิดความกลัว จับมาให้เรียนเรื่องความกลัว, มาพูดกันเรื่องความกลัว มันก็เป็นเรียนปรัชญา เรื่องค่านึงค่านวนอีก มีสมมุติฐานมาสำหรับเรียน มันก็ไม่อาจจะกำจัดความกลัวได้. ฉะนั้นจึงกล่าวว่าความทุกข์ตรง ๆ ก็ดี, ความทุกข์ที่ซับซ้อน เช่นกลัวตาย แล้วกลัวผีกลัวเสือกกลัวอะไรอยู่ก็ดี มันต้องเอาตัวจริงมาเรียนกัน, นี้เรียกว่าเรียนอย่างวิทยาศาสตร์,

นี้ธรรมะในพระพุทธศาสนา นี้มันเป็นเรื่องวิทยาศาสตร์ ต้องเรียนอย่างเรื่องวิทยาศาสตร์, อย่าไปเรียนอย่างเรื่องปรัชญาเลย. เดียวนี้คนเขาเมาปรัชญา เขาชอบปรัชญาอะไร ๆ ก็จะเรียนอย่างปรัชญา, แล้วก็อดกันว่าไ้ ว่าหรุ ว่าแก่ง เพราะรู้ปรัชญา รับปริญญาปรัชญามาเป็นทางอย่างนี้ มันก็ไม่รู้เรื่องนั้นโดยแท้จริงที่จะดับทุกข์ได้.

เข้า เป็นอันว่าเราตกลงกันเสียที่ ว่าพระพุทธศาสนา หรือธรรมะนี้ ต้องเรียนอย่างเรื่องวิทยาศาสตร์, เรียนตามวิถีทางของวิทยาศาสตร์ คือเรียนเมื่อมีสิ่งนั้นอยู่จริง ๆ มีทุกข์อยู่จริง ๆ ก็เรียนเรื่องความทุกข์ แล้วก็ดับทุกข์ เราจะประสบความสำเร็จในการเรียน.

เข้า เดียวนี้เธอไม่มีทุกข์ ฉันมาพูดเรื่องความทุกข์ ก็ดู บ้า ๆ บอ ๆ ซอบกล; ฉะนั้นขอให้จำเอาไป จำเอาไป, มีความทุกข์เมื่อไร แล้วก็คิดถึงเรื่องที่กำลังพูดกันอยู่ เวลานี้, เวลานี้มันยังไม่มีทุกข์ ไม่มีของจริงสำหรับเรียน เธอต้องจำ เรื่องนี้ไว้ สำหรับเอาไปใช้เรียน เมื่อความทุกข์เกิดขึ้น. ฉะนั้น เมื่อความทุกข์เกิดขึ้น ก็อย่าไปนั่งร้องไห้หน้าตาเซ็ดหัวเขา, หรือจะกินยาตาย หรือจะไปโดดน้ำตาย อย่างนั้นมันไม่มี ความหมายอะไร. พอความทุกข์เกิดขึ้น ก็จนถึงถึงสิ่งที่ได้ เรียนมา ว่าความทุกข์คืออะไร เกิดมาจากอะไร.

ความทุกข์ คือความยึดมั่นในเบญจขันธ เกิดมาจาก ความโง่, พอจะมองเห็นได้ไหม? เดียวนี้ไม่มีทุกข์ แต่ฉัน กำลังบอกว่า ความทุกข์นั้น คือความยึดมั่นขันธทั้ง ๕, เหตุ ของมันก็คืออวิชชา คือความโง่ ทำให้ยึดมั่นขันธ ๕, เหมือน กับก้อนหินมันวางอยู่ตรงนี้ ความโง่ทำให้หยิบเอาขึ้นมา แยกไว้ ทุบไว้มันก็หนัก, นี่เพราะมันทูนก้อนหิน แล้วมันก็ หนัก ก็รู้สึกได้ว่ามันหนักและเป็นทุกข์, ทุกข์ก็คือหนัก. แล้ว ทำไมจึงไปเอามาแยกละ? เพราะมันโง่.

นี่ก็เหมือนกัน ขันธทั้ง ๕ มันมีอยู่ตามธรรมชาติ ตาม ธรรมชาติของธรรมชาติ อย่างก้อนหินมันวางอยู่อย่างนี้ ถ้า ไม่หยิบมาแยกมันก็ไม่หนัก, ขันธทั้ง ๕ มันเกิดดับ เกิดดับกัน อยู่ตามธรรมชาติ ของสิ่งที่มีชีวิต ที่นี้ไปเอามาแยกเข้า มันก็ หนัก.

ใครเป็นคนแบก ? คือจิตที่มีความโง่ ไม่ต้องมีตัวตน
ดอก เราจะเรียกว่าตัวตน ก็ขอให้ดูให้ดีว่า มันเป็นเรื่องลม ๆ
แล้ง ๆ ไม่ได้มีตัวตนจริง มันมีแต่จิตทำให้เกิดความรู้สึกว่า
ตัวตน, แล้วมันโง่ มันก็ไปหยิบเอาของหนักนั้นขึ้นมาแบกไว้
มันก็ต้องได้เป็นทุกข์แหละ. ฉะนั้นเดี๋ยวนี้เราไม่มีความทุกข์
มาเรียนเรื่องความทุกข์ คือแบกยัดถือซึ่งชั้น ๕ เราก็พูดถึง
ชั้น ๕, ถ้าเธอรู้จักชั้น ๕ ก็เหมือนกับเรารู้จัก ก-ข-ค-ฆ-ง
ถึง-ฮ, อะ-อา-อิ-อี-ถึง-ไอ.

มาพูดกันถึงชั้น ๕ อีกที ถ้าคนที่เคยฟังมาหลายครั้ง
แล้ว ก็ขอให้ถือเสียเหมือนว่า ลบกระดานชนวนแล้วเขียน
ใหม่ก็แล้วกัน. เชื่อกันคนแก่ ๆ ที่นั่งอยู่ที่นี้ เคยลบกระดาน
ชนวนแล้วเขียน ก. ข. ใหม่ ลบกระดานชนวนแล้วเขียน ก. ข.
ใหม่ นี่คงหลายสิบครั้งจะทำทำไมไม่เบื่อเล่า ทำไมไม่ต่อว่า
บ้าง. นี่ก็เหมือนกัน :-

เราจะเรียนหนังสือของพระพุทธเจ้า ตั้งต้นด้วยเรื่อง
ชั้นทั้ง ๕ อย่าง ก. ข. กอ-กา ลบเขียนใหม่ ลบเขียนใหม่กัน
ทุกวัน, ที่แล้วมามันก็เกียดเขียนนั่นเอง มันเป็นคนโง่คนขี้
เกียด มันไม่ลบแล้วเขียน ลบแล้วเขียน หลาย ๆ สิบวัน, มัน
ก็เลยไม่เข้าใจ ไม่ฝังแน่นอยู่ในจิตใจไม่แจ่มแจ้ง. ฉะนั้น
ขอรับรองว่ามาลบใหม่เขียนใหม่ ลบใหม่เขียนใหม่กันอยู่เสมอ
ๆ ให้เข้าใจเรื่องชั้น ๕ แล้วก็เข้าใจเรื่องแบกชั้น ๕ คือ ยัด
ถือแล้วก็หนัก แล้วก็ทุกข์. เรื่องของเรามีเท่านั้น.

รู้จักขันธ ๕ ที่มีอยู่ตามธรรมชาติ เหมือนก้อนหินเหล่า
นี้มีอยู่ตามธรรมชาติ, แล้วคนใดคนหนึ่งมาถึงก็แบกเข้าไปไว้ทูน
เข้าไปไว้ มั่นก็หนัก. นี่ไปยึดถือเอาขันธ ๕ ขึ้นมายึดแบก
เหมือนกับแบกเหมือนกับทูน มั่นก็หนัก.

ทีนี้ที่เรียกว่าขันธทั้ง ๕ อยู่ที่ไหน ? อยู่ตามธรรมชาติ,
เกิดดับอยู่ตามธรรมชาติ ในสิ่งที่เรียกกันว่าคน ที่ยังเป็น ๆ ยัง
มีชีวิตอยู่. เดียวนี้เราทุกคนยังมีชีวิตอยู่ ยังเป็น ๆ อยู่, ฉะนั้น
ในทุกคนมีขันธ ๕ นี้ต้องรู้จักขันธ ๕ ซึ่งมีอยู่ตามธรรมชาติ.
ที่เรามีชีวิตอยู่ เกิดตายอยู่ นี่ก็เป็นไปตามธรรมชาติ, ระหว่าง
ที่ยังไม่ตายนี้ แต่ละวัน ๆ นี้ก็มีสิ่งที่เรียกว่าขันธ ๕ เกิดอยู่ ดับ
อยู่ หรือเป็นไปอยู่ คือเกิดอยู่ ดับอยู่; เพราะทำผิดกับสิ่งนี้
มันจึงเกิดความทุกข์. เราก็ดูว่าขันธ ๕ เป็นอย่างไร, จะไม่พูด
อย่างวิธีพูดก่อน ๆ หรือที่พูดกันตามธรรมเนียม ตามระเบียบ
ตามแบบแผน, มันซ้ำซากหนักแล้ว.

เดี๋ยวนี้ก็จะพูดว่า ให้นักเรียนทุกคนเหล่านี้กำหนด
เข้าไปที่ร่างกายของตน คือมีส่วนที่เป็นร่างกาย เนื้อหนัง
กระดูก เหล่านี้ ส่วนที่เป็นร่างกายอันนี้ส่วนหนึ่ง เรียกว่ารูป
ขันธ, นี้ไม่ยาก เข้าใจได้ง่าย เพราะมันเป็นเนื้อ เป็นตัว เป็น
ก้อน เป็นดุ้น, เราก็จับคลำเห็นกันอยู่ได้ง่าย ๆ ในส่วนที่เรียก
ว่ารูปขันธ.

ที่มันมีส่วนที่เป็นอรูปร คือ ไม่ใช่รูป หรือว่าเป็นนาม
คือเป็นเรื่องจิตใจ นี้มีอยู่พวกหนึ่ง มีอยู่ตั้ง ๔ ขันธ : เมื่อเธอ

รู้สึกสบาย, เมื่อนั่งตรงนี้สบายเพราะว่านั่งบนทรายนิ่ม ๆ สบาย ความรู้สึกที่ว่าสบายนี้ ก็เป็นความรู้สึกอันหนึ่ง, หรือว่าลมพัดมาเย็น ก็สบาย ก็รู้สึกสบาย นี่ก็เป็นความรู้สึกอีกนั่นแหละ เป็นความรู้สึกที่ว่าสบาย. หรือมันตรงกันข้าม มันไม่สบาย นั่งบนก้อนหินแข็ง ๆ มันไม่สบาย หรือแดดมันส่องลงบนฉันคนเดียว มันร้อนมันไม่สบาย, นี่ก็เรียกว่าไม่สบาย ก็คือความรู้สึก.

นี่เรียกว่ารู้สึกกันทางผิวหนัง ซึ่งมีมากที่สุดแหละ, เราไปนั่ง เดิน ยืน นอน อยู่ตรงไหน มันก็รู้สึก ซึ่งเรียกว่าเวทนา, ถ้ารู้สึกสบายพอใจก็เรียกว่าสุขเวทนา, ไม่สบายไม่พอใจก็เรียกว่าทุกข์เวทนา นี่ใครนั่งอยู่อย่างสบายรู้สึกสบาย ก็รู้จักความสบายนั้นเสียชื่อว่า มันเป็นเวทนา ท่านเรียกกันว่าเวทนา, ไม่สบายก็เรียกว่าเวทนาสบายก็เรียกว่าเวทนา หรืออยู่กลาง ๆ ยังไม่แน่หนัก ก็เรียกว่า เวทนา. ฉะนั้นเวทนาจึงแปลว่าความรู้สึก ซึ่งเราจะต้องรู้สึกอยู่ตลอดเวลา. ที่นี้หรือที่บ้าน ที่โรงเรียนที่ไหนก็ตามใจ ความรู้สึกประเภทที่เป็นเวทนา มันก็ต้องมีอยู่.

ที่นี้เรานั่งอยู่ตรงนี้รู้สึกสบาย ก็เรียกว่าเรานั่งสบาย บนเสื่อบนเสื่อบนทราย เราก็จำได้ รู้สึกสำคัญมันหมายความว่านั่งบนเสื่อบนทราย เรานั่งบนทราย เราสำคัญว่าเรา แล้วก็เรานั่งบนเสื่อ, แล้วก็วางอยู่บนทราย ความรู้สึกที่ว่าเรา ว่าเสื่อ ว่าทรายนี้ ก็เรียกว่า ความสำคัญ ว่ามันเป็นอะไรตามที่เรารู้จำได้.

มันคนละอันกับความรูสึกว่าสบายนะ, สบายนั้นเป็น ความรูสึกเรียกว่าเวทนา ที่นี้เราจำได้หมายรู้ว่าเราว่าเสียว่า ทราย, นี้เราจำได้ตามที่บัญญัติเรียกกันว่าอย่างไร, ความจำ ได้ ความสำคัญมันหมายถึงไปตามความจำนั้น ๆ ว่าอะไร อย่างนี้เขาเรียกว่าสัญญา, มันก็มาจากเวทนาการก็ได้ คือมี เวทนาแล้วจึงมีสัญญา หรือจะสัญญาก่อนแล้วจึงมีเวทนา ก็ได้ เรื่องลำดับนี้มันไม่ค่อยแน่ มันแล้วแต่เรื่อง. แต่โดยมาก มันไปตามลำดับก็คือว่า มีเวทนา แล้วก็มีสัญญา.

เมื่อรูสึกสบาย ก็มีสัญญาว่าสบายอีกทีหนึ่ง รูสึกว่า สบายนั้นเป็นเวทนา, แล้วสำคัญมันลงไปว่า นี่เป็นความ สบาย คือเป็นความสบายของเรา, นี้สำคัญในเวทนานั้น จำ เวทนานั้นได้ อย่างนี้เรียกว่าสัญญา. มันเนื่องกันแหละ มัน คนละอย่างแต่มันแยกกันไม่ได้ มันเนื่องๆ กันไป.

พอเรามีสัญญาว่าเรานั่งสบาย เราก็คิดต่อไปว่าเรา จะทำอย่างไร มีความคิดดำเนินไป ก็เรียกว่าความคิด, ความคิดนั้นไม่ใช่เวทนา, ไม่ใช่สัญญา เขาเรียกว่าความคิด ที่เป็นความคิดนี้เรียกว่าสังขาร. เมื่อเราคิดอะไร ขอให้รูสึกอะ รว่านั้นเรากำลังมีสิ่งที่เรียกว่าสังขาร.

เมื่อเรารูสึกในทางชอบหรือไม่ชอบ ยินดียินร้าย สบาย ไม่สบาย รูสึกนั้นเขาเรียกว่าเวทนา, ที่นี้ก็มีความสำคัญว่า มันเป็นอย่างไร มันคืออะไร มันเป็นอย่างไร นี้ก็เรียกว่าสัญญา.

ส่วนที่เรียกว่าวิญญาณนั้น มันเป็นส่วนเบื้องต้นมาก

คือ ทำให้ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ของเรารู้สึกรู้แจ้งต่อสิ่งที่มากระทบได้ เช่น ตากระทบรูป ก็เกิดวิญญูญาณทางตา คือ เห็นรูปนั่นเอง, เสียงมากระทบหู ก็เกิดการได้ยินทางหู คือ วิญญูญาณทางหู, กลิ่นมากระทบจมูก ก็เรียกว่ารู้สึกรู้แจ้งทางจมูก นี่ก็เรียกว่า วิญญูญาณทางจมูก.

อย่าไปเพ่งไปนึกถึงหอมหรือเหม็น, ชอบใจหรือไม่ชอบใจ นั้นมันเป็นส่วนเลยไปโน้น ซึ่งมันเป็นเวทนา. เดียวนี้รู้สึกว่า ตาเห็นรูป หูได้ยินเสียง จมูกได้กลิ่น ลิ้นได้รส ผิวนั่งได้สัมผัสกับอะไรเข้า, เพียงแต่รู้แจ้งที่ตรงนั่นเอง ว่ามันเป็นอะไร อย่างนี้เรียกว่าวิญญูญาณ.

เราได้ครบห้าอย่างแล้วนะ รูปคือร่างกายนี้ ประกอบอยู่ด้วยเลือดเนื้อ กระทั่งเหมาะสมที่จะเกิดระบบประสาททางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย. เรามีก้อนลูกตา มีหู มีจมูก มีลิ้น ล้วนแต่ประกอบขึ้นด้วยเนื้อหนังทั้งนั้น, ในเนื้อนั้นประกอบอยู่ด้วยประสาท สำหรับจะรู้สึกที่นั่น คือ ที่ตา ที่หู ที่จมูก ที่ลิ้น ที่กาย, แม้ระบบประสาทนั้นก็บวมกันเข้าไว้ในเรื่องของรูป หรือ รูปกาย เป็นรูปขันธ์, นี้ไปทดสอบให้เข้าใจให้ชัดเจน ว่าร่างกายเป็นอย่างไร.

ที่นี้เวทนา เมื่อเรารู้สึกสบายหรือไม่สบาย, สัญญานั่นเราสำคัญมันหมายอะไรลงไปว่าเป็นอะไรตามความจำของเรา, สังขารนั้นเราคิดนึกต่อไปเกี่ยวกับเรื่องนั้น ๆ ว่าจะทำอย่างไรดี, ที่นี้ วิญญูญาณ นี่คือความที่รู้แจ้งได้ที่ตา ที่หู ที่จมูก

ที่ลิ้น ที่กาย และที่ใจ เมื่อมีอะไรมาเกี่ยวข้องด้วยมากกระทบด้วย. นี้ ก-ข ของเรามีเพียง ๕ ตัว.

เมื่อเรียนหนังสือ ก. ข. ของเรามีตั้ง ๓๐-๔๐ ตัว มันยากกว่านี้มาก, เดียวนี้เราเรียนธรรมะของพระพุทธเจ้า มี ก.ข.เพียง ๕ ตัว คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ. นักเรียนที่เคยสวดมนต์ ออกชื่อสิ่งทั้ง ๕ นี้มาแล้วอย่างซ้ำซาก : รูปอุปาทานขันธ เวทนะอุปาทานขันธ สัญญาอุปาทานขันธ สังขารอุปาทานขันธ วิญญาณอุปาทานขันธ; ฉะนั้นเมื่อกลับไปบ้านกลับไปโรงเรียน ก็ทบทวนใหม่เถอะว่า มันคืออะไร เวทนาคืออะไร เป็นต้น ให้ชัดเจนยิ่งขึ้น ๆ. แล้วเมื่อไรมันมีสิ่งนั้น ขอให้สติระลึกได้ทันควันว่าเรามีสิ่งนั้น.

เมื่อใดร่างกายของเราทำหน้าที่ เมื่อนั้นให้รู้ว่าเรามีรูปขันธ. เมื่อใดจิตของเรารู้แจ้งที่ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ว่าอะไรเป็นรูป, อะไรเป็นเสียง, อะไรเป็นกลิ่น, อะไรนี้ ก็เรียกว่าเรามีวิญญาณขันธ. ที่นี้เราเกิดความรู้สึกที่ว่าสบายหรือไม่สบาย ถูกใจหรือไม่ถูกใจ นี้ก็เรียกว่าเวทนาขันธ.

ที่นี้สำคัญมันหมายความว่า อย่างนี้เราเรียกว่าความสุข, เราสำคัญว่าเรา แล้วก็สำคัญว่ามีความสุข แล้วก็จากสิ่งนั้น จากรูปภาพนั้น จากเสียงของสิ่งนี้ จากกลิ่นของสิ่งโน้น จากรสของสิ่งนี้. ล้วนแต่เป็นความสำคัญมันหมายความว่า เป็นรูปอะไร เสียงอะไร กลิ่นอะไร รสอะไร ตามความจำที่เราได้เคยมีมาหรือศึกษามา ความสำคัญมันหมายอย่างนี้ ก็เรียกว่า

สัญญาพันธ์; ต่อจากสัญญานั้น, มีสัญญาอย่างไร แล้วเราก็
คิดนึกไปตามสัญญานั้นอีกทีหนึ่ง ก็เรียกว่าสังขารพันธ์; เรา
เลยได้ครบห้า, เรียกว่าพันธ์ ๕.

รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ติดปาก เหมือน
กับเขียน ก-ข-กอ-กา A-B-C-D อะไรนั่นแหละ มันติดปาก
อย่างนั้นแหละ, ให้รู้แต่ละอย่างทั้ง ๕ อย่าง เวลาไหนกำลังมี
อะไร ก็ให้รู้ซิ รู้ได้ด้วยสติ ระลึกได้ ว่าในร่างกายนี้มันกำลัง
เกิดมีเวทนา ในร่างกายนี้กำลังเกิดมีสัญญา กำลังเกิดมี
สังขาร หรือกำลังทำหน้าที่ทางวิญญาณ หรือว่ามีรูปพันธ์ คือ
ร่างกายนี้กำลังทำหน้าที่.

นี่จะบอกให้อย่างหนึ่งว่า ในภาษาธรรมะนี้เขาใช้คำ
แปลกกัน มีความหมายแปลกกัน : เขาจะถือว่ามีสิ่งใด ก็ต่อ
เมื่อสิ่งนั้นทำหน้าที่. นี่นักเรียนบางคนอาจจะยังไม่เข้าใจ ถ้า
เข้าใจแล้วก็แล้วไป ถ้ายังไม่เข้าใจก็รีบเข้าใจเสียด้วย ว่าใน
ทางธรรมทางศาสนา อันลึกลับนี้ เขาจะถือว่า เรามีสิ่งใดต่อ
เมื่อสิ่งนั้นมันทำหน้าที่, เช่นจะพูดว่าเรามีตา ก็ต่อเมื่อตามัน
ทำหน้าที่เห็นรูป, ในระหว่างที่ตามันไม่ทำหน้าที่เห็นรูป หรือ
ดูรูป เขาไม่พูดว่ามีตาดอก; แต่ถ้าชาวบ้านทั่วไปเขาพูดว่า
เรามีตาอยู่ตลอดเวลา.

หูก็เหมือนกัน เมื่อหูทำหน้าที่ จึงเรียกว่าเรามีหู พอหู
หยุดทำหน้าที่ เราก็ไม่มีหูอีกแล้ว, จมูกก็เหมือนกัน เมื่อมัน
ทำหน้าที่รู้กลิ่น เมื่อนั้นเรามีจมูก พอมันไม่ดมกลิ่นไม่รู้จัก

กลืน เราไม่มีจุมูกอีกแล้ว, ลิ้นก็เหมือนกันแหละ เมื่อรู้รสเรียกว่าเรามีลิ้น พอไม่มีการรู้รส ก็เรียกว่าไม่มีลิ้น, ผิวหนังหรือกายก็เหมือนกัน เมื่อมันไม่สัมผัสอะไร ก็เรียกว่ามันไม่มี ไม่มีผิวกาย ไม่มีกาย, พอสัมผัสเข้าแล้วก็มียกาย, จิตก็เหมือนกัน เมื่อมันคิดนึกก็มีจิต เมื่อมันไม่คิดไม่นึกก็ไม่มีจิต.

ฉะนั้น เขาจึงพูดคำประหลาด ๆ ที่พวกเธอเข้าใจไม่ได้ ว่าตาเกิดตาดับอยู่ตลอดเวลา วัน หูเกิดหูดับอยู่ตลอดเวลา จมูกเกิดจมูกดับ อยู่ตลอดเวลา ลิ้นก็เกิดลิ้นดับอยู่ตลอดเวลา กายก็เกิดดับอยู่ตลอดเวลา จิตใจก็เกิดดับอยู่ตลอดเวลา พอตาเห็นรูปเรียกว่าตาเกิด พอตาหยุดหน้าที่เห็นรูป ก็เรียกว่าตาดับ. นี้ภาษาอย่างนี้เป็นอย่างนี้ บ้าหรือดีก็ลองไปใคร่ครวญดูซิ. ถ้าดีก็ต้องดับทุกขี้ได้ ถ้าบ้าก็ดับทุกขี้ไม่ได้, ภาษาพูดนี้มันเป็นอย่างนี้.

ฉะนั้นตาเกิดตาดับ, หูเกิดหูดับ, จมูกเกิดจมูกดับ, ลิ้นเกิดลิ้นดับ, กายเกิดกายดับ, ใจเกิดใจดับ สลับกันอยู่ตลอดเวลาทั้งวันทั้งคืน. ร่างกาย คือ รูป ร่างกายนี้ก็เหมือนกันแหละ เมื่อมันทำหน้าที่เรียกว่า เรามีกาย หรือกายเกิด พอกายไม่ทำหน้าที่เรียกว่ากายดับ หรือเราไม่มีกาย จิตไม่รู้สึกรู้สึกว่ามีกาย.

ฉะนั้นเป็นอันรู้ได้ด้วยความรู้สึกละ ไม่ใช่โดยคำนวณนะ, ไม่ใช่ให้รู้โดยคำนวณ ให้รู้ว่าเดี๋ยวเรามีตาที่เห็นรูป, เดียวก็ไม่มีตาที่เห็นรูป เรียกว่าตาดับ ไม่มีตา. หูก็เหมือนกัน ให้รู้โดยประจักษ์อย่างนี้ ไม่ต้องคำนวณนะ อย่าใช้การคำนวณ

กับเรื่องนี้.

ฉะนั้นเธอต้องสนใจ ต้องมีสติ ต้องคอยกำหนดจดจำ ให้ดี จนเห็นว่าเตี๋ยวมิตาเตี๋ยวไม่มีตา เตี๋ยวมิหูเตี๋ยวไม่มีหู, อย่างนี้เรื่อยไป จนกระทั่งว่า เตี๋ยวเรามีรูป เตี๋ยวกิริรูปดับ, เตี๋ยวกมีเวทนา แล้วกิเวทนาดับ, เตี๋ยวกมีสังขาร แล้วกิสังขารดับ, เตี๋ยวกมีวิญญาณ แล้วกิวินญาณดับ.

ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ นั้นมันก็สำคัญเหมือนกันแหละ แต่มันสำคัญตรงที่มันให้เกิดรูป เวทนา สังขาร สังขาร วิญญาณ. ฉะนั้น ความสำคัญมันจึงมาอยู่ที่ รูป เวทนา สังขาร วิญญาณ.

ยกตัวอย่างอีกสักเรื่องก็ได้ เราเดินไปเหยียบไฟ ก้น บุหรี่อะไรก็ได้ เหยียบไฟ ร้อนสะดุ้งโหยง มันเกิดอะไรบ้าง, ทดสอบนักเรียนที่มัวแต่คุยกันอยู่นั้นแหละดูบ้าง ว่าเมื่อเหยียบไฟบุหรี่ยี่ แล้วสะดุ้งโหยง นี่มันเกิดอะไรบ้าง ลองคิดดู, ก็ตอบให้ถูกซิ เมื่อเท้ามันเหยียบลงไปบนบุหรี่ยี่ บุหรี่ยี่ที่มีไฟว่างกายนี้ เท้านี้ไปเหยียบเอาไฟเข้า.

เท้ามันก็คือร่างกาย หรือคือผิวหนัง แล้วมันมีความรู้สึกได้ที่ผิวหนัง เพราะมันมีประสาทอยู่ที่ผิวหนัง นี่พอไปเหยียบลงบนไฟบุหรี่ยี่แล้วมันก็ร้อน มันก็เกิดวิญญาณทางกาย รู้แจ้งการเหยียบไฟว่าร้อน รู้ว่าร้อนนี้มันเป็นวิญญาณ.

ที่นี้พอรู้ว่าเจ็บนี้ หลังจากร้อนมันรู้สึกเจ็บ นี่มันเป็น

เวทนา; โดยไม่ต้องกัมตุก็ยั้งรู้ได้ว่าไฟ นี่มันเป็นสัญญา มันจำได้ว่าไฟ, หรือมันอาจจะรู้ได้เลยว่า กัมบุหรี่ นี่มันเป็นสัญญา มีสัญญาว่าไฟหรือกัมบุหรี่ รู้สึกได้ด้วยความจำหรือความรู้สึกประเภทที่จำได้มันหมายความว่าเราเทียบกัมบุหรี่นี่มันมีสัญญา เวทนามันเจ็บแล้ว, แล้วก็มีความเห็นว่าเทียบบุหรี่ แล้วก็เกิดความคิดต่อไป เป็นสังขาร นึกดำคนที่มีมันทั้งกัมบุหรี่เอาไว้ที่ตรงนี้ได้. นี่ความคิดอันนี้มันก็เกิด แล้วแต่มันจะเกิดอะไร, ความคิดอันนี้มันเป็นสังขาร.

ฉะนั้นไปทดสอบดูใหม่ โจทย์ปัญหาอันนี้ว่า คนเทียบบุหรี่ลงไปที่กระโดดโหยงขึ้นมา นี่ มันเกิดอะไรก็อย่าง. เกิดขันธทั้ง ๕ อย่างครบใช้ใหม่ ถ้าเข้าใจก็จะอธิบายได้ตอบได้ ว่าชั่วคนมันเทียบบุหรี่กระโดดโหยงขึ้นมาโกรธอยู่ นี่ มันครบทั้ง ๕ ขันธแล้ว.

ถ้าในขั้นก็จะถามให้ยกมือขึ้นตอบทีละคน ว่าอะไรเป็นรูปขันธ, อะไรเป็นเวทนาขันธ, อะไรเป็นสัญญาขันธ, อะไรเป็นสังขารขันธ, อะไรเป็นวิญญาณขันธ. ร่างกายมีระบบประสาท เรียกว่ารูปขันธ, พบเข้ากับไฟบุหรี่ เกิดวิญญาณขันธ รู้ว่าร้อนหรือไฟ, ทีนี้ก็เกิดความเจ็บ ทุกข์ เป็นทุกข์นี้เวทนาขันธ, สัญญาเกิดขึ้นได้ ใ้หนี่ไฟบุหรี่ นี่อย่างนั้นนี่อย่างนี้ โน่นอย่างโน่น เรียกว่าสัญญาขันธ, แล้วสังขารขันธ ก็นึกแข่งตัวเอง นึกแข่งคนอื่นอยู่ในใจ มีความคิดนึกอันวิปัสสอย่างนั้นก็เรียกว่าสังขารขันธ.

เข้าใจตัวอย่างเช่นนี้เอาไว้ให้ตี ๆ จะได้ไม่ลืม จะได้เอาไปคิดจับกันกับเรื่องอื่นอีก; เช่นว่านั่งอยู่ตรงนี้ เย็น ลมพัดมากกระทบ มันก็เหมือนกันแหละ มันจะเกิดครบ : นี้กายกระทบกับลม มันเกิดรูปขันธ์, เกิดวิญญาณที่ผิวกาย รู้ว่าลมพัดมาถูกแล้ว, เย็นสบาย เป็นเวทนาขันธ์, สัญญาในสิ่งต่าง ๆ ในตัวเรา ในความเย็นหรืออะไรก็ตาม สำคัญได้ว่าอย่างนั้นเรียกว่าอย่างนั้น, อย่างนั้นเรียกว่าอย่างนั้น, สำคัญว่าอย่างนั้น นี่มันเป็นสัญญาขันธ์, ที่นี้เกิดความคิดนี้ในความสบาย จะคิดนี้กตะเล็ดไปในทางไหนก็ได้ เพราะสัญญาขันธ์อันนี้.

นั่งอยู่ตรงนี้ ชั่วลมพัดมากกระทบกายที่หนึ่ง ก็เกิดครบทั้ง ๕ ขันธ์ได้เหมือนกัน. หรือได้ยินเสียงไพเราะ เสียงเรไร เสียงนก เสียงอะไรนี้ นี่ก็ทางหูซึ่งเป็นรูปขันธ์เกิด, แล้ววิญญาณขันธ์ทางหูก็เกิด คือรับเสียงรู้สึกต่อเสียง รู้แจ้งต่อเสียง, สบายแก่หู เรียกว่าเวทนาขันธ์, สัญญาสำคัญมันหมายถึงว่าเสียงเรไร หรือเสียงนก หรือเป็นเสียงที่เขาเรียกกันว่าไพเราะ ไม่ใช่เป็นเสียงเลว นี่อย่างนี้ล้วนแต่เป็นสัญญาทั้งนั้น, ก็เกิดความคิดต่าง ๆ นานาเกี่ยวกับเสียงที่ได้ยิน นี่เรียกว่าสังขารขันธ์.

ไปคิดดูเอง อย่าให้เสียเวลาแฉกกันไปทั้งหมดเลย คือทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ. ทางลิ้นก็ไปคิดศึกษา เมื่อมันกำลังกินอะไรเข้าไปในปากนั้น กำลัง

อรร้อยหรือไม่อรร้อยอยู่ในปากนั้น ไปคั่นให้พบหมดขันธทั้ง ๕ เย็นนี้กินข้าวแล้วอรร้อยหรือไม่อรร้อย ในการกินนั้น คั่นเถอะ จะพบครบว่ามีขันธทั้ง ๕. เรื่องทางผิวกายอธิบายแล้ว.

เรื่องจิตมันก็เหมือนกันแหละ กระทบทางจิตได้รับจดหมายได้รับโทรเลขแจ้งข่าวอย่างนั้นอย่างนี้, มันก็มีเวทนาสบายใจหรือไม่สบายใจ, สัญญาว่าเป็นเรื่องของอะไร, สังขารมันก็คิดนึกเกี่ยวกับเรื่องนั้น. นี่เหมือนกับแจกลูก กะ-กา-กิ-กี ชะ-ชา-ชิ-ชี คะ-คา-คิ-คิ เรื่อยไปจนครบถ้วนในเรื่องของขันธทั้ง ๕.

ถ้าเธอเห็นความจำเป็น ในการที่เราจะต้องเรียก ก ข ค สมจ แล้วเราจะต้องแจกลูกมันเป็น กะ กา กิ กี ชะ ชา ชิ ชี คะ คา คิ คี แล้วเรายังจะต้องผันไปตามเสียง ก่า ก้า ก๊า กั๊ ก๊า อะไรก็ตามนี้ มันมีความจำเป็นอย่างไร สำคัญอย่างไร; ในการเรียนธรรมะของพระพุทธเจ้า ก็เป็นอย่างนี้แหละ, เรียนให้รู้เรื่องขันธทั้ง ๕ แล้วแจกลูกออกไปได้มากมาย.

เวทนานี้ ก็มีทั้งสุข ทั้งทุกข์ ทั้งอุเบกขา, สัญญาาก็เหมือนกัน สัญญาในรูป สัญญาในเสียง สัญญาในกลิ่น สัญญาในรส สัญญาในโผฏฐัพพะ สัญญาในธัมมารมณ, สังขารก็คิดเป็นกุศล คิดเป็นอกุศล คิดเป็นอัพยาगत คือระหว่างกุศลอกุศล, วิญญานก็รู้แจ้งทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ.

เอากะดาศมาสักแผ่นหนึ่ง เขียนเข้าห้าคำ แล้วก็แจก

ที่นี้ ร่างกายของเราที่ทำเป็นอย่างนั้นเป็นอย่างนี้ขึ้นมา เราก็ยึดถือเป็นร่างกายของเราเสียแล้ว เช่น ไขว้หรือมันเผาเท้าของเราร้อนแล้ว เราก็ยึดถือในเท้า เป็นเท้าของเราแล้ว เป็นเนื้อหนังของเราแล้ว, เราร้อนแล้ว เราจึงโกรธแล้วก็แปลว่าชั่วเหยียบบุหรี่ป้อน โกรธอยู่ในใจนี้ ก็เป็นอุปาทานขันธุ์ครบทั้ง ๕ ข้อแล้ว, ไม่ใช่เป็นขันธุ์ล้วน ๆ แล้ว.

รูปขันธุ์ เวทนาขันธุ์ สัญญาขันธุ์ สังขารขันธุ์ วิญญาณขันธุ์ ถ้าเรียกอย่างนี้เป็นขันธุ์ล้วน ๆ ยังไม่เกี่ยวกับการยึดถือ, มันไม่เป็นทุกข์ที่ใครดอก เพราะว่าจิตเป็นทุกข์เพราะว่าไปยึดถือเอาว่าเป็นของเรา. พอไปยึดถือเอาเป็นของเราแล้วมันก็เปลี่ยนชื่อ : รูปขันธุ์เปลี่ยนชื่อเป็นรูปอุปาทานขันธุ์ เวทนาขันธุ์เปลี่ยนชื่อเป็นเวทณูปาทานขันธุ์ สัญญาขันธุ์เปลี่ยนชื่อเป็นสัญญาอุปาทานขันธุ์ สังขารขันธุ์เปลี่ยนชื่อเป็นสังขารอุปาทานขันธุ์ วิญญาณขันธุ์เปลี่ยนชื่อเป็นวิญญาณอุปาทานขันธุ์.

ที่เธอสวดบททำวัตรเช้า สงฺขิตฺเตน ปญฺจุปาทานกฺขนฺธา ทุกฺขา เสยฺยถิํ ฐูปฺปาทานกฺขนฺโธ นั้นพระพุทธรูปเจ้าท่านตรัสระบุชื่อ สิ่งเหล่านั้น เมื่อมันถูกยึดถือแล้ว. ท่านจึงตรัสว่าโดยสรุปย่อแล้วปัจจุปาทานักขันธุ์ทั้ง ๕ เป็นตัวทุกข์ คือห้าตัวที่แจกทีหลัง. ที่มันเป็นอยู่จริงตามธรรมชาติมันเป็นเรื่องยึดถือแล้วทั้งนั้น, แล้วก็มันเป็นทุกข์แล้วทั้งนั้น. ที่นี้ท่านจะสอนให้ลึกกว่านั้น ท่านบอกว่าเมื่อมันยังไม่ถูกยึดถือมัน

ไม่มีความทุกข์, มันทุกข์ต่อเมื่อมีความยึดถือ คือยึดถือแล้ว.

นี่เราทำไม่ได้ ตามปกติเราก็มึดถือเสร็จ, ถ้าเราไม่ยึดถือ เราแยกกันได้เราก็มไม่เป็นทุกข์ คือรูปขันธ์ไม่ถูกยึดถือว่าทำของเราเข้าไปเหยียบไฟเข้าแล้ว, เวทนาขันธ์เกิดขึ้น ก็ไม่ยึดถือ ว่าเวทนาของเรา มันเป็นเพียงความรู้สึก ที่มันเกิดที่ระบบประสาทตามธรรมชาติเท่านั้น, แล้วสิ่งนั้น ๆ เราก็มไม่ยึดถือ มไม่ยึดถือเป็นก้นบูหรี, มไม่ยึดถือเป็นไฟ มไม่ยึดถือเป็นความไหม้พอง, มไม่ยึดถือเป็นอะไร มันก็เป็นเรื่องตามธรรมชาติของมัน มไม่ถูกยึดถือ. ที่นี้ความคิดนึก เมื่อมันไม่มี ความสำคัญมันหมายอะไรมันก็คิดนึกไม่ได้.

เดี๋ยวนี้มันยึดถือว่าถูกเสียแล้ว ถูกไฟลนไหม้แล้ว ก็โกรธเหตุที่มันทำให้เป็นอย่างนั้น, ก็มักจะโกรธคนที่ทิ้งไว้ ไม่โกรธความโง่ของตัว ความสะเพร่าของตัว ที่ไปเหยียบ; ฉะนั้นเข้าใจตรงนี้ให้ดี ๆ นะ ถ้าไม่ยึดถือไม่เป็นทุกข์, อย่าไปยึดถือเอามาวามันเป็นของเรา มันเกิดแก่เรา เราเป็นผู้รับผลอันนั้น. อย่าไปยึดถืออย่างนั้น ก็ไม่เป็นทุกข์.

ที่นี้มันยากที่ว่า พอรู้สึกมันยึดถือเสร็จแล้ว เราโกรธแล้ว เราชักแล้ว เราเกลียดแล้ว เรากลัวแล้ว อย่างนี้เป็นเรื่องยึดถือเสร็จแล้วทั้งนั้น. มันก็จริงเหมือนอย่างที่ว่าพระพุทธเจ้าท่านว่า ความทุกข์มันเกิดมาจากปัญญาพาหนขันธ์ คือสิ่งทั้ง ๕ ที่เรายึดถือแล้วโดยความเป็นตัวเรา, หรือเป็นของเรา.

ที่นี้ทำไมเรายึดถือ อะไรเป็นเหตุให้ยึดถือ มันก็อวิชชา

ความโง่ของเรา นั้นมันส่วนหนึ่ง เราไม่รู้ว่าสิ่งเหล่านี้เป็น
ธรรมชาติ เป็นตามธรรมชาติ ไม่ใช่ตัวตน, ก็เรียกว่าความโง่
หรืออวิชชาทำให้ยึดถือ. แต่ท่านกล่าวให้ชัดเข้ามาว่า ปัญจ-
อุปาทานชั้นที่นั่นเป็น ชั้นทะมุลกา - มีชั้นทะเป็นมูลเหตุ, มันจะ
เป็นรูปของเรา เวทนาของเรา สัญญาของเรา สังขารของเรา
วิญญาณของเราขึ้นมา นี้ ก็เพราะว่ามีชั้นทะ คือ ความพอใจ
ในตัวเรา หรืออะไร ๆ ที่มันเป็นของเรา.

ชั้นทะ พพอใจ ในแต่ละชั้นที่ ๆ คือในรูป เวทนา สัญญา
สังขาร วิญญาณ เราชักเราพอใจ ว่าเป็นเรา ว่าเป็นของเรา,
นี่เรียกว่ามีชั้นทะเป็นมูล มันก็ยึดถือเสร็จ เพราะมีชั้นทะ ไป
มีชั้นทะในอะไรก็เท่ากับว่ามีชั้นทะในนั้นเสร็จ. ความยึดถือ
นั้นแหละคือชั้นทะ. ในชั้นที่ทั้ง ๕ มีชั้นทะ คือความพอใจรัก
ในชั้นที่ ๕ จึงเป็นอุปาทานในชั้นที่ ๕ นี้เรียกว่ายึดถือในชั้นที่
๕ ยึดถือชั้นที่ ๕ เอาว่าเป็นตัวตน เช่น ยึดถือรูปว่าเป็นตัวตน.

เด็กโง่ ๆ ก็ยึดถือร่างกายนี้ว่าเป็นตัวตน, เด็กฉลาด
หน่อยก็ยึดถือจิตใจเป็นตัวตน. บางที่ยึดถือที่วิญญาณอันรู้
แจ้งอารมณ์ว่าเป็นตัวตน, บางที่ยึดถือสังขารที่ความคิดนึก
อะไรได้ว่าเป็นตัวตน, บางที่ยึดถือสัญญาความสำคัญมั่น
หมายนั้นนี้ได้ว่าสัญญานั้นเป็นตัวตนนั้นก็ยึดถือชั้นที่โดย
ความเป็นตัวตนนี้อย่างหนึ่ง. หรือเห็นตน เข้าใจว่าอะไรเป็น
ตน เอาจิตเป็นตน เอาอะไรเป็นตน แล้วสำคัญว่าตนนี้มีชั้นที่
๕ มีชั้นที่ทั้ง ๕; อย่างนี้เขาเรียกว่าพวกชั้นที่ ๖ : มันมีรูป

เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณเป็นชั้นทั้ง ๕ แล้วยังมีตัวมันอีกตัวหนึ่งที่มีเป็นเจ้าของชั้น ๕; นี้พวกชั้น ๖ ก็มีอยู่มาก.

สอนธรรมะกันโดยถูกต้องนั้นมีเพียงชั้น ๕ พวกสอนเลยเกิดมีชั้น ๖ เขาเอามาล้อ ๆ กันอยู่ คือมันมีความรู้สึก ว่าตนมีชั้น ๖ ฉันทมีชั้น ๖ ฉันทมีชั้น ๕. นักเรียนคนไหนกำลังรู้สึกอย่างนี้บ้าง ว่าฉันทมีชั้น ๕ นั้นแหละคือพวกชั้น ๖ แหละ.

นี่ไม่ต้องมีตน ไม่ต้องมีตัวตน มันมีรูปอย่างที่ว่ามาแล้ว แล้วเกิดเรื่องขึ้น ก็มีเวทนา แล้วก็มีสัญญา มีสังขาร มีวิญญาณ มันมีเท่านั้น มีเพียง ๕ ส่วนเท่านั้น ไม่มีส่วนไหนที่เป็นตัวตน.

แต่ถ้ามันงมมันยึดถือ มันมีวิชา มันมีฉันทะแล้วมันว่า รู้สึกว่าฉันทมีชั้น ๕ อย่างนี้ก็เรียกว่ายึดถือชั้น ๕ เหมือนกัน. ที่เขายึดถืออีกความหมายหนึ่ง ก็คือ ว่าเห็นชั้นว่ามีอยู่ในตน หรือเห็นตนมีอยู่ในชั้น. เห็นชั้นทั้ง ๕ ว่ามีอยู่ในตน, นี่ก็ยึดถือแบบหนึ่ง. เห็นตนว่ามีอยู่ในชั้น ๕ ชั้นทั้ง ๕ นั้นมีอันหนึ่งอันใดเป็นตัวตนนั้นก็อีกแบบหนึ่ง ก็เรียกว่ายึดถือเหมือนกัน.

ยึดถือใน ๔ ความหมายหรือ ๔ อากาโร คือยึดชั้นทั้ง ๕ โดยความเป็นตน หรือยึดว่าตนมีชั้น หรือเห็นชั้นในตน เห็นตนในชั้น, มันออกจะยุ่งยากนะ ไม่ต้องจำก็ได้ แต่นี่

อธิบายให้ฟังเท่านั้นเอง, ว่าถ้าความคิดมันเกิดขึ้น เห็นตน เป็นขันธ เห็นขันธเป็นตน, เห็นตนมีขันธ เห็นขันธมีตน แล้วก็เป็นเรื่องยึดถือแหละ เรียกว่าความยึดถือ.

ความยึดถือนี้เป็นอัตโนมัตติ เป็นไปได้ตามธรรมชาติของจิตที่มันยังงोंมันจึงเกิดความคิดว่ามีตัวตนหรือของตน. ถ้าความคิดผิดความคิดงों ๆ อย่างนี้เกิดขึ้น เขาเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า สักกายทิฏฐิ มันยึดถือขันธทั้ง ๕ โดยอาการ ๔ อย่าง สี่อย่างทุก ๆ ขันธ จึงเป็น ๒๐ อาการ, แต่เหมือนกันแหละ ในรูปยึดถืออย่างไร ในเวทนาก็ยึดถืออย่างนั้น ยึดถือเหมือนกันทั้ง ๕ ขันธ, ยึดถือขันธโดยอาการ ๒๐ คือ เห็นขันธหนึ่ง ๆ โดยความเป็นตน, เห็นตนมีขันธ, เห็นขันธในตน, เห็นตนในขันธ; เห็นขันธหนึ่ง ๆ ๔ อาการ, ห้าขันธจึงรวมเป็น ๒๐ อาการ; นี้ชื่อว่ายึดถือ. พอรู้สึกว่าตนอย่างไรเวลานี้เกิดขึ้นเมื่อไร เมื่อนั้นก็เรียกว่ามีสักกายทิฏฐิ, ฉะนั้นคนธรรมดาสามัญ ปุถุชนแท้ ๆ จะต้องมียึดถือสักกายทิฏฐิเป็นสมบัติ.

สักกายทิฏฐิ แปลว่า ทิฏฐิ คือ ความเห็นว่ากายของตน, มันก็เลยเหมือนกับแบกของหนัก, เอาตนหรือเอากายของตน หรือเวทนา สัญญา สังขาร อะไร ก็เอาหมู่มั้ทั้งหมู่มั้แหละ. กายนี้แปลว่าหมู่มั้ก็ได้, หมู่มั้ทั้ง ๕ นี้ ว่าเป็นตน มันก็หนักเหมือนกับแบกก้อนหิน. เดี่ยวแบกก้อนนั้น เดี่ยวแบกก้อนนี้, เดี่ยวแบกก้อนโน้น ไม่มีเวลาว่างเลย; คือเดี่ยวแบกรูป เดี่ยวแบกเวทนา เดี่ยวแบกสัญญา เดี่ยวแบกสังขาร

เดี่ยวแบกวิญญาณ, อย่างนี้เรียกว่ายึดถือเข้าแล้ว.

พอยึดถือ ความรู้สึกว่าตนก็มี นั่นคือความคิดผิด ๆ เรียกว่า สักกายทิฏฐิ, พอไม่เกิดความยึดถือ หรือความยึดถือ มันดับไป สักกายทิฏฐิก็ดับไป. ความคิดว่าเราว่าของเรา ว่าตัวกูว่าของกูนี้เกิดเป็นคราว ๆ อย่างนี้, เมื่อมันเกิดขึ้นก็เรียกว่าเกิดอุปาทานชั้นบ้าง, เกิดตัวตนบ้าง, เกิดสักกายทิฏฐิบ้าง ก็เป็นเรื่องเดียวกันหมด คือ ความเห็นผิดว่าตัวตนได้เกิดขึ้น. มีตัวตนแล้วมันก็ให้ความหมายที่เฉพาะ ว่าเป็นตัวฉันว่าเป็นของฉัน ที่เรียกว่ายกหูชูหาง เป็นตัวกูของกูขึ้นมา, เป็นนิสัยสันดานเรียกว่า อหังการะมมังการะมานานุสัย, ปุถุชนทุกคนมีอนุสัย คือความเคยชินในการที่จะยึดถือว่ากูว่าของกู.

นักเรียนทุกคนจำเอาไปศึกษาดูให้ดี ว่าเรามีความเคยชินที่จะเกิดความรู้สึกว่ากู ว่าของกูไหม ? มีมากหรือมีน้อย, มีช้าหรือมีเร็ว, มันโกรธเขา ต่ำเขาโดยไม่ทันรู้ตัว ไม่ทันรู้สึกตัว ดูความเคยชินที่มันมากและมันเร็ว, อย่างนี้เขาเรียกว่าอหังการะมมังการะมานานุสัย - ความเคยชินแห่งความยึดถือว่ากูว่าของกู.

มันหายไปหน่อยใหม่ ที่พูดว่ากูว่าของกู แต่ความรู้สึกมันรู้สึกอย่างนั้นจริง ๆ นะเราจึงไปต่ำเขาได้ ไปตีเขาได้ มันต้องมีความหมายรุนแรงเป็นกู เป็นของกูก่อน. ฉะนั้น รู้ว่าเราเป็นคนธรรมดาเป็นปุถุชน จะต้องมีความรู้สึกอย่างนี้

แหละ มันหลีกเลี่ยงไม่พ้น, ถ้าเรายังเป็นปุถุชนอยู่ จะต้องมีความ
เคยชินที่จะเกิดความยึดถือว่ากว่าของกู, ท่านเรียกว่าเป็น
ภาษาบาลีอันยึดถาวรว่า อหังการะมมังการะมานานุสัย.

ใครหมดข้อนี้ คนนั้นเป็นพระอรหันต์ อย่าเพ้อท้อใจ
ถ้าใครหมดตัวกู- ของกูนี้ก็พระอรหันต์, เดียวเธอจะว่า
ไม่ไหวไม่เอาแล้ว มันไกลเกินไป ไม่ต้องคิดอย่างนั้น ถ้ามัน
หมดเสียได้ก็ดี เพราะว่าถ้ามันมีอยู่มันเป็นทุกข์ มันมีอยู่
มากมันก็ทุกข์มาก ฉะนั้น เราเอามันมีอยู่น้อยดีกว่า ให้มันมี
อยู่น้อยลง ๆ จนทุกข์น้อยลง ๆ จนมันไม่มี, หรือให้ดีกว่านั้น
ก็อย่าให้มันเกิดได้ อย่าปล่อยให้มันเกิดได้. เมื่อมีอะไรเข้ามา
ที่ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ นี้ อย่าให้เกิดขันธทั้ง ๕ อย่างที่ว่า
แล้วก็ยึดถือเป็นตัวกู-ของกู.

สรุปความสั้น ๆ ว่า เราอย่าเกิดความรู้สึกว่าตัวกู-ของ
กู : เมื่อมีอะไรมากระทบตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ อยู่แคในรูป
แบบของรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ล้วน ๆ นี้แหละ
คือไม่ยึดถือขันธทั้ง ๕ โดยความเป็นตัวกูของกูแล้ว สักกาย
ทิฏฐิก็ไม่เกิด, อหังการะมมังการะมานานุสัยก็ไม่เกิด. เรา
เป็นปุถุชนยังไม่เป็นพระอรหันต์, แต่เราควบคุมไว้ได้อย่าให้
มันเกิด ก็ดีถมไป ถ้าเป็นพระอรหันต์ มันหมดเลย ท่านไม่
ต้องควบคุม มันก็ไม่เกิดไม่อาจจะเกิด, มันดีกว่าเรามากถึง
อย่างนั้น. เรานี่เอาแต่เพียงว่าเอาสติควบคุมไว้ อย่าให้มัน
เกิดโกรธขึ้นมา เป็นตัวกู เป็นของกู หรือไปหลงรักขึ้นมาเป็น

ตัวกู-ของกู รัก โกรธ เกลียด กลัว โศก เศร้า อะไรต่าง ๆ. นี้
อย่าให้มันเกิดขึ้น มันดีหรือไม่ดี เราไม่ต้องมีความรัก ความ
โกรธ ความเกลียด ความกลัว ความเศร้า ความอะไรต่าง ๆ นี้
มันดีหรือไม่ดี ?

ถ้าว่าไม่ดีก็เลิกกัน ไม่ต้องมาศึกษาพุทธศาสนาให้
ป่วยการ ที่มาศึกษาพุทธศาสนา ก็เพื่ออย่าให้มันได้เกิดสิ่ง
เลวร้ายเหล่านี้, ความรัก ความโกรธ ความเกลียด ความกลัว
ความโง่ ความหลง ความเศร้า ความอะไรต่าง ๆ นี้, ซึ่งเป็น
ความทุกข์ทั้งนั้น เรามาศึกษาพุทธศาสนาเพื่อเหตุอันนี้.

ความยึดถือว่าเรา มันเกิดได้ ในเรา ในกายของเรา ใน
ใจของเรา, แล้วเราก็สำคัญว่าในกายเขา เขาก็เกิดได้ เพราะ
ฉะนั้น เขาก็มีเขา เรามีตัวตนของเรา เขาก็มีตัวตนของเขา
อย่างนี้มันเกิดได้ทั้งข้างใน คือตัวเรา เกิดได้ทั้งข้างนอก คือ
ตัวเขา ถ้าเราเกิดตัวเรา หรือยึดถือว่าตัวเรา แล้วเขาก็เกิดตัว
เขา เขาก็มีเขา, เพราะฉะนั้น เขากับเราต้องได้กัดกัน เหมือน
กับที่เรากัดกัน ทะเลาะกัน. เราก็มีตัวตนอย่างเรา เขาก็มีตัว
ตนอย่างเขา เราก็คิดว่าอย่างนั้น แล้วเขากับเรามันก็ได้สู้
กัน, เรียกว่ากัดกัน.

นี่ขอให้คิดดูให้ดี ๆ ว่ามันเป็นเพียงความคิดนะ ความ
รัก ความโกรธ ความเกลียด ความกลัว ความเศร้า มันเป็น
เพียงความคิด ความคิดที่มันโง่ เอาขันธทั้ง ๕ ขันธิดขันธ
หนึ่งก็ได้เป็นตัวเป็นตน, จนมีเรามีเขา แล้วมันขยายความ

มากมาย เป็นเราได้เราเสีย เราขาดทุนเรากำไร, นับตั้งต้นแต่
ว่าเราอร่อยเราไม่อร่อย, เราถูกใจเราไม่ถูกใจนี้ เรื่อยขึ้นไป
เป็นลำดับ ทางตาก็ได้ ทางหูก็ได้ ทางจมูกก็ได้ ทางลิ้นก็ได้
ทางกายก็ได้ ทางผิวหนังก็ได้, เมื่อเป็นเพียงกายล้วน ๆ ก็ได้,
เมื่อกระทบเป็นวิญญูณก็ได้, หรือเป็นเวทนาแล้วก็ได้ เป็น
สัญญาแล้วก็ได้ เป็นสังขารแล้วก็ได้.

ฉะนั้น เธอไปเรียนอย่างที่เรียนในโรงเรียนว่าเมื่อไร
เรียกว่า รูปขันธ, เมื่อไรเรียกว่าเวทนาขันธ, เมื่อไรเรียกว่า
สัญญาขันธ, เมื่อไรเรียกว่าสังขารขันธ, เมื่อไรเรียกว่าวิญญู
ณขันธ, เรารู้ว่าเธอเรียนอะไรในโรงเรียนยากกว่านี้มาก.
เรียนวิชาพีชคณิตสมการอะไรต่าง ๆ มันยากกว่านี้มาก นี้
มันเห็นชัด ๆ อยู่เหมือนกับเรื่องทางวัตถุ, เรียนอย่าง
วิทยาศาสตร์ เหมือนกับเรื่องทางวัตถุ มันควรจะเรียนได้
เห็นชัดเจนเหมือนกับเราเรียนวิชาเรขาคณิต, วิชาพีชคณิต
เป็นต้น, นั้นเราเรียนเพื่อสอบไล่ได้ เพื่อไปทางนั้น. แต่เมื่อ
เราฉลาดถึงขนาดนั้นแล้ว เราก็ต้องมาเรียนเรื่องของ
พระพุทธเจ้าได้อย่างเดียวกัน ว่าขันธ คือ อะไร.

ศึกษาขันธเกิดขึ้นมาอย่างไร, แล้วมันทำให้เกิดอะไร
เกิดยึดมั่นถือมั่นอย่างไร, เป็นทุกข์อย่างไร ดับทุกข์อย่างไร.

ต้องมีสติพอที่จะรู้ว่าขันธอะไรเกิด, ยึดถืออยู่อย่างไร,
หรือว่ารู้จักแยกให้เป็นขันธว่าง ๆ คือขันธที่ไม่ถูกยึดถือ เป็น
ขันธล้วน ๆ ไม่ถูกยึดถือ, คือ ท่านใช้คำว่า รูปกายนี้ก็สักว่ารูป

กายเท่านั้น, ตามธรรมชาติอย่างนั่นเอง ไม่เป็นตัวกู ไม่เป็นของกู, ไม่มีความหมายแห่งตัวตน คือ ร่างกาย รูปขันธ์นี้ ก็เป็นรูปขันธ์ที่ว่าง ที่ไม่ถูกยึดถือ.

เวทนาก็เหมือนกัน เวทนาเกิดขึ้นแล้วในจิต จะเป็นสุขก็ตาม, เป็นทุกข์ก็ตาม หรืออยู่กลาง ๆ ก็ตาม, โอ้ย ! มันความรู้สึกตามธรรมชาติเท่านั้นเว้ย, ความรู้สึกตามธรรมชาติเท่านั้นเว้ย ไม่ใช่ตัวเรา ไม่ใช่ของเรา. เวทนาอย่างนี้มันก็เป็นเวทนาขันธ์ที่ว่าง, เป็นเวทนาขันธ์ที่ว่างจากการยึดถือ, ไม่มีอะไรยึดถือ ไม่หนักแก่ใคร ไม่เป็นทุกข์แก่ใคร, เป็นไปตามธรรมชาติ.

สัญญา ก็เหมือนกัน เราจำได้ว่านี่เขาเรียกกันว่าอะไร ตามเขาว่า ตามเขาเรียก ตามเขาบัญญัติ เขาบัญญัติว่าคนว่าสัตว์ ว่าหญิงว่าชาย ว่าได้ว่าเสีย ว่าแพ่ว่าชนะอะไร ก็สัญญาไปตามที่เขาพูดกัน, ไม่เอาเป็นตัวตน ไม่เอาเป็นของเรา แล้วเราจำได้เราหมายรู้ในสิ่งอะไร ก็ไปตามธรรมชาติที่เขาสมมุติกัน, อย่าไปเอามาเป็นตัวตน เป็นของตน; สัญญาขันธ์นี้ก็เป็นสัญญาขันธ์ที่ว่าง ที่ไม่ถูกยึดถือ.

ที่นี่ สังขารขันธ์-ความคิดนี้ ก็ถ้ามันคิดนี้ก็ขึ้นมา มีสติเฉลียวให้ทันว่า โอ้มันมันความคิดนี้ก็อย่างนี้เองเว้ย ตามธรรมชาติของคนใจ นิสัยสันดานของคนใจมันต้องคิดอย่างนี้เอง เป็นความคิดตามธรรมชาติตามธรรมดาของสังขารขันธ์เกิด, อย่าเป็นของเราเลย ไม่ทำให้เป็นความคิดของเรา ไม่

ทำให้เป็นความโกรธของเรา, ความพยายาบาทอาฆาตของเรา ไม่มี. อย่างนี้ก็เป็นสังขารขันธว่างไม่ถูกยึดถือ.

ส่วนวิญญาณ วิญญาณทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ นั้น อาจจะทำงายโดยถือว่ามีเป็นตามธรรมชาติอย่างนี้เอง, พอกระทบเข้ามันก็ต้องเห็นแจ้งที่ตา ว่ามันรูปอะไร, พอกระทบเข้าเห็นแจ้งที่หู, ว่าเสียงอะไร, เห็นแจ้งที่จมูก ว่ากลิ่นอะไร, เห็นแจ้งที่ลิ้น ว่ารสอะไร, เห็นแจ้งที่ผิวหนัง ว่าสัมผัสของอะไร. เห็นแจ้งที่จิต ว่าเป็นความรู้สึกรู้คิดนึกของอะไร; มันก็เลยไม่ต้องยึดถือ ผู้ไม่มีความยึดถือก็ไม่ทุกข์.

เหมือนกับผู้ไม่แบกของหนัก มันก็ไม่หนักและไม่เป็นทุกข์ ตอนนี่ไปเข้าใจบทสวดภาวนาสสูตร ภาวรา หเว ปญจกฺขนฺธา ที่เราสวดกันเข้า ๆ ไปดูความหมายนั้นให้เข้าใจ, ก็จะเข้าใจตรงที่วານี้. ขันธที่ยึดไว้เป็นของหนักและเป็นทุกข์ ขันธที่ไม่ยึดไว้ไม่แบกไว้มันก็ไม่ทุกข์ ก็มีเท่านั้นเอง.

นี่เราเรียกว่าเราพูดเรื่องขันธ ๕ กันใหม่, ลบกระดานทุกวันทุกเช้าขึ้นมา ก็เขียน กอ ขอ ก กา กันใหม่, รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ, ยึดถือเป็นทุกข์ ไม่ยึดถือไม่เป็นทุกข์; เพราะเรามีฉันทะระาคะ- กำหนดด้วยความพอใจในแต่ละอย่าง ๆ นั้น มันจึงเป็นการยึดถือขึ้นมา กลายรูปเป็นอุปาทานขันธขึ้นมา มีความคิดว่าสักกายทิฏฐิขึ้นมา คือ คิดว่าของฉัน หรือตัวฉันขึ้นมา และมีความเคยชินเกิดขึ้นตามเคยว่าตัวกู ว่าของกู ในเหตุการณ์ประจำวันได้หลาย ๆ ครั้ง

ในวันหนึ่ง มันก็เป็นทุกข์.

ไม่ใช่ทุกข์แต่บุคคลนั้นคนเดียว มันปะปะระรานไป ถึงคนอื่นที่เข้ามาเกี่ยวข้อง : ที่เราถือว่าเป็นต้นเหตุให้เกิด ความทุกข์แก่เรา เราก็ยึดถือในฐานะเป็นศัตรู. ถ้าเห็นว่าเขา เป็นต้นเหตุให้เกิดความสบายแก่เรา เราก็รัก เขาว่าเป็นมิตร เป็นเพื่อน, เป็นแฟน ก็สุดแท้แต่จะเรียก. มันล้วนแต่เป็นการ ยึดถือ แล้วหนักทั้งนั้น.

ยึดถือในศัตรูก็เป็นทุกข์ ยึดถือในแฟนที่เป็นที่รักมันก็เป็นทุกข์, ฉะนั้น ผู้มีจิตที่เป็นอิสระเกลี้ยกล่อมไม่ยึดถือไม่ได้, เหมือนกับแบกก้อนหิน มันก็เป็นทุกข์, มันหนักเหมือนกัน. แบกก้อนหินก็หนัก แบกแท่งทองคำก็หนัก แบกก้อนเพชรพลอยก็หนัก ช่วยไม่ได้, ฉะนั้น ไม่แบกดีกว่า ไม่ต้อง เป็นทุกข์.

นี่เราเรียนให้รู้เรื่องขั้น ๕ คือให้รู้ว่า มันยึดถือไม่ได้ พอยึดถือแล้วเป็นทุกข์ แล้วเราก็เคยชินในการยึดถือมาตั้ง แต่อันแต่ออกโดยไม่รู้สึกรู้ตัว เป็นทุกข์อยู่ตลอดเวลา. เดี่ยว นี้มารู้เรื่องนี้ เพื่อจะแกะออก เพื่อจะล้างออก ให้ยึดถือน้อยลง จนไม่ยึดถือ, ระวังไม่ให้เกิดการยึดถือ ให้มันเป็นไปตามธรรมชาติ. นี่ถ้าเรามองเห็นข้อนี้แล้ว เราก็มองเห็นการเกิดแห่งอุปาทานขั้น ๓ คือขั้นที่ถูกยึดถือ, ขั้นที่เกิดตามธรรมชาติ ไปยึดถือก็เกิดทุกข์ ไปยึดถือเพราะอวิชชา คือความโง่ ทำให้เกิดฉันทราคะ, กำหนดยินดีด้วยความพอใจ ด้วยอำนาจของ

ความโง่, ความคิดที่เป็นตัวตนก็เกิดขึ้น, แล้วเคยชินมาก เร็วมาก จนเป็นนิสัย อย่างที่เรียกนี้.

เราพูดกันง่าย ๆ หยาบ ๆ ว่าตัวกู-ของกู เกิดขึ้นที่เรารู้ร้อนเป็นไฟ ทั้งในเรื่องของการได้และการเสีย, ทั้งในเรื่องของความรักและความไม่รัก ล้วนแต่เป็นเรื่องทุกข์ทั้งนั้น.

เอาละ เป็นอันว่า เรื่องที่พูดในวันนี้ก็เรื่องชั้นที่ ๕ อีกนั่นแหละ แล้วเวลามันก็สมควรแล้ว ก็ยุติโดยสรุปความว่า รู้จักชั้นที่ ๕ ให้ดี ๆ ว่าเกิดอย่างไร เกิดเมื่อไร เกิดโดยวิธีไร ศึกษามันอย่างวิทยาศาสตร์. อย่าศึกษามันอย่างปรัชญาหรือตรรกวิทยาเป็นต้น, ไม่สำเร็จประโยชน์เลย. เธอเป็นนักเรียนก็เรียนวิทยาศาสตร์มาแล้วอย่างพอตัว, วิธีการอันนั้นแหละเอามาใช้กับเรื่องนี้ ศึกษาดิน น้ำ ลม ไฟ อากาศ วิญญาณ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธัมมารมณฺ์ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ. รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ทั้งหมดทั้งสิ้นนี้ อย่างวิธีการทางวิทยาศาสตร์.

รู้จักธรรมชาติ รู้จักการเป็นไปตามธรรมชาติ, แล้วรู้จักความโง่ คือ อวิชชาเข้าไปยึดถือ หลงรักหลงพอใจหมายมั่นเป็นตัวตน แล้วก็ทุกข์, รู้เท่านี้แหละพอ จบหมดในพระพุทธศาสนา อย่างที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า ฉันไม่พูดเรื่องอื่นนอกจากความทุกข์ กับความดับทุกข์ เกิดชั้นแล้วยึดถือก็เป็นทุกข์ เกิดชั้นแล้วไม่ยึดถือก็ไม่เกิดทุกข์หรือดับทุกข์ ไม่ยึดถือนั่นแหละคือดับทุกข์.

เป็นอันว่าการบรรยายในวันนี้ก็สมควรแก่เวลา. ขอยุติไว้เพียงเท่านี้ ให้เป็นโอกาสแก่พระคุณเจ้าทั้งหลาย จะสดบทธสาธยายคำสอนของพระพุทธเจ้า ที่ให้เกิดกำลังใจในการที่จะปฏิบัติธรรมะ สืบต่อไป.

Wnom 王

หัวใจพุทธศาสนาคือ ความไม่ยึดมั่นถือมั่น

ธรรมโฆษณของพุทธทาส วิสาขบูชาเทศนา เล่ม ๑, ลำดับที่ ๒๓ บนแถบพื้นสีเขียว, เรื่อง
สรรพธรรมกิริยวสนกถา. (หัวใจพุทธศาสนาคือความไม่ยึดมั่นถือมั่น) เรื่องที่ ๒,
หน้า ๕๓ - ๗๖, แสดงเมื่อวันอังคารที่ ๑๐ พฤษภาคม ๒๕๐๓.

หัวใจพุทธศาสนาคือความไม่ยึดมั่นถือมั่น

6 ราวทุกคนที่จะทำวิสาขบูชา จงอย่าได้คิดว่า เพียงแต่หาคอกไม้ธูปเทียนถือไปเดินเวียนสักสามรอบ ก็พอแล้ว; เพราะว่ามันเป็นเพียงอามิสบูชาล้วน ๆ. เราต้องบูชาด้วยปฏิบัติบูชาหรือธรรมบูชา อีกทางหนึ่งด้วย.

ข้อนี้ ได้แก่ความเสียสละ อดกลั้นอดทน ในวันเช่นวันนี้ นับตั้งแต่ตื่นก่อนหัวรุ่ง มานั่งทำจิตทำใจ คอยกำหนดเวลา ประสูติ ตรัสรู้ ปรีณิพพาน ของพระองค์, มีจิตใจน้อมระลึกนึกถึงแต่พระคุณของพระองค์ ที่เกี่ยวกับการประสูติ ตรัสรู้ และปรีณิพพาน, ทั้งยังอุทิศสัพพัญญูบูชา มีกาารให้ทาน การรักษาศีล การตั้งใจสดับตรับฟังพระธรรมเทศนา การสวดมนต์ภาวนา และการทำจิตใจให้สงบว่างับ สมกับที่เป็นวันวิสาขบูชา ดังนี้ เป็นต้น.

ทั้งหมดนั้นแหละรวมกันเข้าแล้ว เรียกว่าปฏิบัติบูชา

หรือธรรมบูชา ซึ่งเราจัดขึ้นทำขึ้นในวันนี้ สำหรับเป็นเครื่องบูชา แต่พระสัมมาสัมพุทธเจ้า เพื่อให้ตรงต่อพระพุทธรูป ประสงค์อย่างยิ่ง จนสุดกำลังกาย สุดกำลังใจของเราจริง ๆ.

การอดนอนวันหนึ่งคืนหนึ่ง จึงกลายเป็นของเล็กน้อยไป เพราะอยู่ด้วยปิติและปราโมทย์ ซึ่งมีกำลังอันใหญ่หลวง ครอบงำความเหน็ดเหนื่อย ความท้อแท้อ่อนเพลีย ความง่วงเหงาหาวนอนนั้นเสียได้ โดยสิ้นเชิง ดังนี้; และจะเป็นอุปนิสัยปัจจัยอย่างยิ่ง สำหรับที่จะให้เรา มีความเจริญ ออกงามก้าวหน้า ไปตามทางธรรม ตามร่องรอยของพระอรหันต์ทั้งหลาย จนกว่าจะลุล่วงที่สุดจุดหมายปลายทาง เป็นความดับทุกข์สิ้นเชิง

นี่เรียกว่าวิธีทำ ซึ่งมีอยู่สองอย่าง ทำอย่างอามิสบูชา และทำอย่างธรรมบูชา เราจะต้องทำให้ครบถ้วนทั้งสองอย่าง และจะต้องทำให้มากในฝ่ายธรรมบูชา หรือปฏิบัติบูชาดังกล่าวมาแล้ว.

เท่าที่ได้กล่าวมาทั้งหมดนี้ รวมความได้อย่างไร ท่านลองคิดดู ว่าการประสูติ การตรัสรู้ และการปรินิพพาน ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทั้งสามอย่างนี้ ถ้าเราจะสรุปรวมความให้สั้น เพียงข้อเดียว มันจะเหลือเป็นเพียงข้อเดียวว่าอย่างไร ?

เอาตามอยากจะแนะนำให้ทุกคนสังเกตเห็นว่า การประสูติก็ดี การตรัสรู้ก็ดี การนิพพานก็ดี ทั้งสามนี้ รวมเข้า

เป็นอันเดียว แล้วก็มีความหมายเพียงอย่างเดียว คือเป็น ความปรากฏแห่งธรรม.

การประสูติของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ก็เป็นการ ปรากฏแห่งธรรมในระยะเริ่มแรก หรือ ชั้นตระเตรียม. การ ตรัสรู้ก็เป็นการปรากฏแห่งธรรมในขั้นที่เต็มเปี่ยม คือมนุษย์ ได้รู้ธรรมะถึงที่สุดในโลก. และการปรินิพพานก็เป็นการ ปรากฏแห่งธรรม ในขั้นสุดท้าย คือที่เป็นส่วนผล ว่าเมื่อมี ธรรมะปรากฏแล้ว ผลจะเกิดขึ้นเป็นนิพพาน เห็นธรรมะใน ส่วนผล เพราะฉะนั้นนิพพาน จึงเป็นการปรากฏแห่งธรรมะ ในส่วนสุดท้าย.

กล่าวทบทวนอีกครั้งหนึ่งว่า การประสูตินั้น เป็นการ ปรากฏแห่งธรรม ในขั้นตระเตรียม หรือขั้นเริ่มแรก ว่าจะมี วัตถุ มีเครื่องมือ มีปัจจัยสำหรับการปรากฏแห่งธรรม โดย สมบูรณ์แน่แท้; กล่าวตรง ๆ ก็คือว่า เด็กคนนี้เกิดมาแล้ว ธรรมะจะต้องแจ่มจ้าขึ้นในโลก นี่เป็นวิเวกในขั้นต้นของการ ปรากฏแห่งธรรมที่แน่นอน.

ส่วนการตรัสรู้นั้น เป็นการปรากฏแห่งธรรมโดยตรง เพราะว่าตรัสรู้ธรรมทำให้ธรรมปรากฏออกมาในจิตของ บุคคลคนหนึ่งแล้ว เป็นคนแรกในโลกด้วย เรียกว่าธรรมะ ปรากฏแก่โลกแล้ว; หลังจากนั้นก็มี การถ่ายทอดซึ่งธรรมะ นั้นไปสู่จิตอื่น ๆ ก็มีการปรากฏแห่งธรรมในจิตนั้น ๆ ขยาย เป็นจำนวนมากขึ้นไปตามลำดับ จนกล่าวได้ว่า ธรรมะได้

ปรากฏขึ้นในโลกนี้แล้วอย่างสมบูรณ์.

ส่วนการปรินิพพานนั้น เป็นการปรากฏหรือเป็นการยืนยันปรากฏชัดลงไปอีกครั้งหนึ่งว่า ธรรมะนี้ไม่เป็นหมันเลย ทำให้มีผล คือเอาชนะความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย ได้สิ้นเชิง; เพราะธรรมในส่วนผลคือนิพพานหรือเป็นนิพพานขึ้นมาี้ เรียกว่าพระธรรมในวาระสุดท้ายปรากฏออกมา เพราะฉะนั้นการประสูติที่ดี การตรัสรู้ที่ดี การปรินิพพานก็ตีรวมความได้สั้น ๆ ว่า เป็นการปรากฏแห่งธรรม คือธรรมะปรากฏออกมา.

... ..

ที่นี่ เราจะได้พิจารณากันต่อไป ว่าธรรมะที่ปรากฏออกมานั้น มีใจความว่าอย่างไร? เราจะศึกษากันไหม? อยู่ในวิสัยที่เราจะศึกษาได้หรือไม่? ข้อนี้มีทางที่จะกล่าวได้ตรง ๆ ลงไปอีกเช่นเดียวกันว่า ทั้งหมดนั้นเกี่ยวกับธรรมะเพียงข้อเดียว.

ธรรมะเพียงข้อเดียว ก็คือ ธรรมะที่พระพุทธองค์ได้ตรัสไว้ ดังที่ได้ยกเป็นนิเชบพทข้างต้นโดยพระบาลีว่า สพุเพธมฺมา นาลํ อภินิเวสาย -ธรรมทั้งหลายทั้งปวง ไม่ควรเข้าไปยึดมั่นถือมั่น; เพียงข้อเดียวเท่านั้นที่พระพุทธองค์ได้ตรัสเป็นใจความสั้น ๆ ตรง ๆ ว่า สิ่งทั้งหลายทั้งปวง ไม่ว่าจะไรหมด ไม่ควรเข้าไปยึดมั่นถือมั่นสิ่งเหล่านั้น แม้แต่สิ่งเดียว ว่า

เป็นตัวตน หรือว่าเป็นของของตน ดังนี้.

นี่คือคำสอนทั้งหมด คำสอนเรื่องสรวณาคมน์ เรื่องทาน เรื่องศีล เรื่องสมาธิ เรื่องปัญญา ก็มีความหมายตรงที่ไม่ให้ยึดมั่น; แต่คนเข้าใจผิดไปเอง เกิดไปยึดมั่น ในทาน ในศีล ในสมาธิ ในปัญญา ก็เลยลงรกลงรากอยู่ในวัฏฏสงสาร ออกไปไม่ได้. แต่ถ้ามีความเข้าใจถูกต้อง ที่ทำให้ทุกสิ่งทุกอย่างเป็นไปเพื่อทำลายความยึดมั่นถือมั่นแล้ว ก็จะไม่เวียนออกไปจากวัฏฏสงสารทีเดียว.

การถือสรวณาคมน์ ก็หมายถึงถือในการกระทำ ที่จะนำให้ออกไปจากวัฏฏสงสาร คือไม่ให้ยึดมั่นติดมั่นอยู่ในอะไร. พระพุทธเจ้าก็คือผู้ที่ไม่ยึดมั่นถือมั่นอะไร. พระธรรมก็คือคำสอนและการปฏิบัติ ที่ไม่ให้ยึดมั่นถือมั่นอะไร. พระสงฆ์ ก็คือผู้ปฏิบัติที่จะไม่ยึดมั่นถือมั่นอะไร. เพราะฉะนั้นเราจึงยึดถือพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ หรือที่เรียกว่าพระรัตนตรัยนี้ ในฐานะที่เป็นวัตถุ ที่ตั้งแห่งความที่ไม่ยึดมั่นถือมั่นอะไร, และพยายามไม่ยึดมั่นถือมั่นอะไรดังนั้นเรื่อยไปโดยเอาพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์เป็นหลัก เป็นตัวอย่าง.

ทีนี้ ถ้าเป็นเรื่องให้ทาน ต้องให้ทานเพราะไม่ยึดมั่นถือมั่น ให้ทานเพื่อขุดเกลาคความยึดมั่นถือมั่น ไม่ใช่ให้ทานเพื่อจะยึดมั่นถือมั่นไว้ และได้อะไรต่ออะไรกลับมา สำหรับยึดมั่นถือมั่นมากยิ่งขึ้นไปอีก. การให้ทานอย่างนั้นไม่ถูกต้อง ไม่บริสุทธิ์ เป็นการลงทุนค้า ไม่ใช่การปฏิบัติตามคำสอนของ

พระพุทธรเจ้าโดยตรง; ถ้าจะปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธรเจ้าโดยตรง ก็ต้องให้ทาน เพื่อทำลายความยึดมั่นถือมั่น.

เรื่องรักษาศีล ก็เป็นอย่างเดียวกัน, รักษาศีลที่บริสุทธิ์ ต้องเพื่อทำลายความยึดมั่นถือมั่น ในตัวของตัวหรือของของตัว. คนศีลขาดนั้น ก็เพราะเห็นแก่ตัว, หรือเห็นแก่ของของตัว, เห็นแก่กิเลสของตัว, เห็นแก่ความสนุกสนานเอร็ดอร่อยของตัว, จึงทำศีลขาดไป; ถ้าไม่ยึดมั่นตัว หรือของของตัว แล้วไม่มีอะไรมาทำให้ศีลขาดได้. ฉะนั้นจะต้องยึดถือหลักอันนี้ไว้ให้ถูกต้อง มีความไม่ยึดมั่นถือมั่นอะไรเสียก่อน จึงจะมีศีลบริสุทธิ์บริบูรณ์ หรือถ้าเกิดจะรักษาศีล สมาทานศีล ก็ต้องให้เป็นไปเพื่อทำลายความยึดมั่น. อุปาทาน ความยึดมั่นถือมั่น นั้น ทำด้วยอวิชชา; ส่วนสมาทานคือการถือไว้อย่างดี นั้นทำด้วยวิชชา ตรงข้ามอยู่.

เรื่องทำสมาธิ ก็ทำสมาธิเพื่อถ่ายถอนความยึดมั่นถือมั่น, บรรเทาความยึดมั่นถือมั่น รำบ่งข่มขี่กำลังของความยึดมั่นถือมั่น ให้จิตว่างจากความยึดมั่นถือมั่น ตามควรแก่เหตุการณ์, แล้วจิตจะได้เจริญในทางปัญญา ซึ่งทำลายรกรากของความยึดมั่นถือมั่น ให้สูญหายเด็ดขาดสิ้นเชิงสืบไป.

นี่จึงเรียกว่า สมาริกดี ปัญญาที่ดี ล้วนแต่เป็นไปเพื่อทำลายความยึดมั่นถือมั่น, ต้องเป็นไปเพื่อทำลายความยึดมั่นถือมั่นทั้งนั้น, ในที่สุดเกิดผลอันใดขึ้นมา เป็นความไม่มี

ทุกข์ เป็นพระนิพพานก็ตาม ก็ยังต้องไม่ยึดมั่นถือมั่น เพราะยึดมั่นถือมั่นไม่ได้. ไปยึดมั่นถือมั่นเสียแล้ว ก็ไม่อาจจะนิพพาน. เมื่อหมดความยึดมั่นถือมั่น จึงจะนิพพาน, ดังนั้นนิพพานแล้ว จึงยึดมั่นถือมั่นไม่ได้ ดังนี้.

เป็นอันว่าตลอดสายอันยึดยาวทั้งหมดนี้ ไม่มีการยึดมั่นถือมั่น แต่เป็นการปฏิบัติเพื่อไม่ยึดมั่นถือมั่น คือมีความรู้ ว่า ไม่มีอะไรที่ควรยึดมั่นถือมั่น. เพราะฉะนั้นจึงกล่าวว่า มันเป็นธรรมชาติเพียงข้อเดียวเท่านั้นเอง, ข้อเดียวว่าไม่มีอะไรที่ควรเข้าไปยึดมั่น. นี่แหละคือธรรมชาติที่ปรากฏออกมา จากการประสูติ การตรัสรู้ และการปรินิพพาน ของสมเด็จพระบรมศาสดา.

การที่ประสูติ ก็ประสูติมาเพื่อจะสอนความไม่ยึดมั่นถือมั่น, เมื่อได้ตรัสรู้ ก็ตรัสรู้ความที่ไม่ควรยึดมั่นถือมั่นในอะไร แล้วก็สอนเรื่องนั้น, เมื่อนิพพานก็เป็นการแสดงให้เห็นว่า เพราะไม่ยึดมั่นถือมั่น จึงนิพพาน. ดูซิ, ท่านนิพพานได้ก็เพราะการไม่ยึดมั่นถือมั่นอย่างนี้.

เพราะฉะนั้น การประสูติกิติ ตรัสรู้กิติ นิพพานกิติ จึงเป็นการประกาศความไม่ยึดมั่นถือมั่น, สอนเรื่องความไม่ยึดมั่นถือมั่น, แนะนำเรื่องความที่ไม่มีอะไรที่จะควรยึดมั่นถือมั่น เป็นการปรากฏออกมา ของธรรมชาติเพียงข้อเดียวว่า สัพเพ ธมฺมา นาลิ อภินิเวสยา - สิ่งทั้งหลายทั้งปวง ไม่ควรยึดมั่นถือมั่น ดังนี้ เป็นธรรมชาติข้อเดียวแท้ ๆ.

แต่ว่าธรรมะข้อเดียวนี้ เราอาจจะจำแนกออกไปได้ เป็นข้อย่อย ๆ หรือเป็นแขนง ๆ สักก็แขนงก็ได้ เช่นเราจะ จำแนกว่า เป็นอริยสัจ ๔, ให้เป็นการตรัสรู้ อริยสัจ ๔ เป็น เรื่องทุกข์ เรื่องสมุทัย เรื่องนิโรธ เรื่องมรรค; มันก็ไม่แค้ว เรื่องความไม่ยึดมั่นถือมั่น.

อริยสัจข้อที่ ๑. เรื่องความทุกข์ นั้นแหละ มันคือ ผลของความยึดมั่นถือมั่น มันจึงได้เป็นทุกข์ สมบูรณ์ของ มัน.

อริยสัจข้อที่ ๒. คือสมุทัย นั้นแหละคือ ตัวความ ยึดมั่นถือมั่นหรือตัวกิเลสแล้ว, ตัวความยึดมั่นถือมั่นที่เกิด จากตัณหา หรือตัวกิเลสนั่นเอง เป็นตัวการ เป็นตัวเหตุ เป็น ตัวปัจจัย ที่ทำให้คนเราต้องเป็นทุกข์.

อริยสัจข้อที่ ๓. เรื่องนิโรธ แปลว่าดับทุกข์สนิท, นี้ ก็คือ ดับความยึดมั่นถือมั่นสนิท ไม่มีความยึดมั่นถือมั่น เข้าไปข้องแวะในสิ่งนั้น มันจึงเป็นทุกขนิโรธ คือดับทุกข์สนิท สิ้นเชิง ไม่มีทุกข์เหลือ.

ที่นี้ **อริยสัจข้อที่ ๔.** ที่ว่า มรรค -หนทางให้ถึงความ ดับทุกข์นั้น คือทางปฏิบัติหลายอย่างหลายทาง เพื่อทำลาย ความยึดมั่นถือมั่นเสียนั่นเอง จะเป็นสัมมาทิฐิ สัมมาสัง- กัปปो สัมมาวาจา สัมมากัมมันโต สัมมาอาชีโว สัมมา วายาโม สัมมาสติ สัมมาสมาธิ; ตั้ง ๘ อย่างนี้ ขอให้พิจารณา ดูเถิด จะเห็นว่าทุกอย่างมันมุ่งหมายจะทำลายความยึดมั่น

ถือมั่น หรือว่าเมื่อไม่มีความยึดมั่นถือมั่น มันจึงจะรักษาทั้ง ๘ อย่าง ให้ยังคงรวมกันเป็นมรรคได้ และดำเนินไปเพื่อถึงความดับทุกข์.

ฉะนั้น มรรคมงคล ๘ คือข้อปฏิบัติทั้งหมดทั้งสิ้น ในพรหมจรรย์หรือในศาสนานี้ จะเรียกว่า ศีล สมาธิ ปัญญา หรือจะเรียกว่าอะไรอื่นก็ตาม มันเป็นเรื่องของการทำลายไถ่ถอนชะล้าง ความยึดมั่นถือมั่นทั้งปวง.

ก็เป็นอันว่า ทั้ง ๔ ข้อนี้, อริยสัจทั้ง ๔ ข้อนี้ ไม่มีเรื่องอื่น นอกจากเรื่องความไม่ยึดมั่นถือมั่นเลย. สมมุติว่าเราจะพยายามแยกออกไปให้ไกลไป แยกว่าเรื่องตรัสรู้ของพระพุทธเจ้านั้น เป็นเรื่องปัจจุสมุปบาท ทั้งฝ่ายสมุทยวาร และฝ่ายนิโรธวาร มันก็ไม่แคล้วจากเรื่องอริยสัจ; แต่ว่าเราไปแยกมันให้มากเข้า เช่นจะไปแยกความทุกข์ให้มากเรื่อง ก็อย่าง ๗ จะเป็นความทุกข์ ๑๐ อย่างหรือ ๑๐๐ อย่าง ๑,๐๐๐ อย่าง ความทุกข์ทุกอย่างนั้น ต้องเป็นผลเกิดมาจากความยึดมั่นถือมั่นทั้งนั้น.

ทีนี้ ความทุกข์ จะเป็นผล เกิดมาจากความยึดมั่นถือมั่นอย่างไรนั้น แสดงได้ง่าย ๆ ด้วยปัจจุสมุปบาทฝ่ายสมุทยวาร ที่ท่านชี้ให้เห็นเป็นข้อแรกก่อนว่า อวิชชา -สภาพที่ปราศจากความรู้ อันได้แก่สภาพที่โง่หลง มีดมืด นั้นแหละ เป็นเงื่อนแรก.

อวิชชา เป็นเงื่อนแรก นี้ก่อให้เกิดสิ่งที่สอง คืออำนาจ

อันหนึ่ง ซึ่งวุ่น วุ่นอยู่ด้วยการปรุงแต่งไม่มีหยุด, ปรุงแต่งเรื่อย
ไม่มีหยุด คือมันไม่ยอมอยู่นิ่ง มันปรุงแต่งเรื่อย เพราะมี
อำนาจการปรุงแต่งและปรุงแต่งอยู่เรื่อย ที่เรียกว่า สังขาร ใน
ที่นี้.

ต่อไปก็เกิดสิ่งที่ ๓ ซึ่งเรียกว่า วิญญาณธาตุ คือเป็น
ธาตุพิเศษอันหนึ่งปรากฏขึ้น ปรากฏออกมา เป็นธาตุที่มี
อำนาจอะไรอันหนึ่ง พิเศษอยู่ในตัวมันเองคือรู้ : รู้ผิดก็ได้ รู้
ถูกก็ได้ มันมีเรื่องที่จะรู้ไปตะพึด. ถ้ามีอะไรเข้ามาประสมใน
ทางให้รู้ผิด ก็รู้ผิด มีอะไรเข้ามาประสมไปทางให้รู้ถูก มันก็รู้
ถูก แต่ตัวมันเองมีคุณสมบัติในการรู้ นี้เรียกว่าวิญญาณธาตุ.

เมื่อสิ่งที่เรียกว่าวิญญาณธาตุนี้ ถูกปรุงต่อไป ด้วย
อำนาจของสังขาร ไม่เท่าไรก็ต้อง เกิดของคู่ คู่หนึ่งขึ้นมาที
เดียว ปรากฏออกมาให้เห็น คือ นามและรูป นี้ได้แก่กายกับ
ใจ ที่จะประกอบกันเข้าเป็นของสิ่งเดียว คือเป็นกายกับใจ.
กายกับใจที่ประกอบกันเข้าแล้ว ทำอะไรได้มากมายเหลือ
เกิน. แต่ถ้าแยกกันอยู่แล้ว ทำอะไรไม่ได้เลย; แต่ตามปกติ
นั้น มันจะปรากฏออกมาไม่ได้ด้วยการแยกกันอยู่. มันจะ
ปรากฏออกมาให้เห็นได้ ก็ต่อเมื่อมันรวมเข้าเป็นอันเดียวกัน
คือทำหน้าที่ด้วยกัน ร่วมมือกัน เป็นสิ่ง ๆ เดียวกันเท่านั้น;
เพราะฉะนั้น สิ่งที่เรียกว่า นามรูป นี้ จะต้องมาด้วยกันเสมอ
ไม่แยกกัน ถ้ามีรูปก็มีนาม, ถ้ามีนามก็มีรูป. ถ้ารูปยังเลว
มากยังต่ำมาก นามก็ยังเลวมากหรือต่ำมาก, ถ้ารูปประณีต

สุขุม หรือละเอียดหรือสูง นามก็สุขุม ละเอียด ประณีต สูง.

เมื่อสิ่งที่เรียกว่านามรูปมีแล้ว วิวัฒนาการที่เกิดขึ้นมาจากการปรุงแต่งไม่หยุดนั้น จะต้องทำให้เกิดกลุ่มขึ้น ๖ กลุ่ม สำหรับอารมณ์คือ กลุ่มทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจเอง ที่เราเรียกว่าอายตนะ ๖.

เมื่อมีอายตนะหรือกลุ่ม สำหรับรับอารมณ์จากภายนอกแล้ว ไม่ต้องสงสัย เพราะว่าอารมณ์ภายนอก ตื่นตาชไปหมด; เพราะฉะนั้นมันต้องมีการรับอารมณ์แน่ ๆ. เมื่อกลุ่มสำหรับอารมณ์ หรือ อายตนะนั้นแก่ออกถึงขนาด ที่จะทำหน้าที่รับอารมณ์ คือรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ รั้มมารมณ จากภายนอก. อากการรับอารมณ์นี้เราเรียกว่าผัสสะ คือการกระทบระหว่างของข้างนอกกับของข้างใน.

ของข้างในคือ กลุ่มทั้ง ๖ ที่เรียกว่า ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ; ของข้างนอกคือ อารมณ์ ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และรั้มมารมณ; การกระทบกันเราเรียกว่า ผัสสะ.

ถ้าลงเกิดผัสสะแล้ว ต้องเกิดความรู้สึก เช่น ตา กระทบรูป ต้องเกิดความรู้สึกที่ตา, เสียงกระทบหู ต้องเกิดความรู้สึกที่หู. ความรู้สึกนี้เป็นความรู้สึกที่ทำให้เกิดความเกลียด หรือ ความรัก ถ้าถูกใจก็รัก ไม่ถูกใจก็เกลียด ที่เราเรียกกันว่า เป็นสุขหรือเป็นทุกข์ ความรู้สึกเป็นสุขหรือทุกข์นี้ รวมเรียกว่าเวทนา. ฉะนั้นจึงกล่าวได้ว่า ถ้ามีผัสสะ คือ การกระทบแล้วต้องมีเวทนา.

เมื่อมีเวทนาแล้ว คือเป็นสุขก็ตาม เป็นทุกข์ก็ตาม ต้องมี ความอยาก หรือตัณหาเกิดขึ้น. ถ้าเป็นสุข มันก็อยาก ด้วยความรัก ที่จะให้คงมีอยู่ด้วยกันตลอดไป ไม่อยากให้ พลัดพรากจากกัน. ถ้าเวทนาเป็นทุกข์ มันก็อยากให้พ้นไป เสียเร็ว ๆ อยากฆ่าให้ตายเสีย อยากตีให้ตายเสีย; เช่นคนที่ เป็นข้าศึกศัตรูกับเรา หรือเราไม่ชอบ เราก็อยากฆ่าให้ตาย เสีย, ฆ่าเขาไม่ได้ก็อยากให้ไปเสียให้พ้น; แปลว่าเราไม่ อยากจะอยู่ร่วมกับสิ่งที่เราไม่รัก แต่เราอยากอยู่ร่วมกับสิ่ง ที่เรารัก นี้เรียกว่าตัณหา.

ถ้ามีตัณหาเกิดขึ้นอย่างนี้แล้ว ไม่ต้องสงสัย จะต้อง ยึดมั่นถือมั่น ในสิ่งที่ตนรักและไม่รัก : ที่รักก็ยึดมั่นว่าเรา ว่า ของเรา, ที่ไม่รักก็ยึดมั่นว่า ข้าศึกของเรา ศัตรูของเรา เป็น ศัตรู เป็นข้าศึก. มีความยึดมั่นอย่างนี้แล้ว ก็เรียกว่าในกลุ่ม นั้น หรือในนามรูปกลุ่มนั้น หรือในเบญจขันธ์กลุ่มนั้น มี การเตรียมพร้อมที่จะเกิดแล้ว การเตรียมพร้อมที่จะเกิด คือ ครอบบริบูรณ์สำหรับการเกิดที่สมบูรณ์ ที่จะเรียกว่าเป็นคน เป็นมนุษย์ เป็นสัตว์ เป็นอะไรชนิดหนึ่งที่สมบูรณ์นี้ เขาเรียก ว่า ภพ, ซึ่งแปลว่าความมี ความเป็น.

หมายความว่า เดี่ยวนี้จะมีการเกิดของบุคคลนั้นเต็ม รูปอยู่แล้ว เพราะว่าหลังจากภพนี้ ก็มีสิ่งที่เรียกว่าชาติ คือ ความเกิดออกมาเป็นคน หรือเป็นสัตว์ที่สมบูรณ์ โดยความ รู้สึกของบุคคลผู้นั้นเอง ที่มีมูลมาจากอุปาทาน; เป็นต้นว่า

เราเป็นชาย, เราเป็นหญิง, เราชื่อนั้น เราชื่อนี้, เรากำลังมีนั่น มีนี่, เรากำลังรู้สึกรักกันนั่นรักนี้ เกลียดนั่นเกลียดนี้, อย่างที่กำลังรู้สึกอยู่อย่างนี้ นี่เรียกว่าชาติ ชาติหนึ่ง โดยสมบูรณ์.

เมื่อมีความรู้สึก ว่า เรามีนั่นมีนี่ เป็นนั่นเป็นนี่ ความรู้สึกอย่างนั้นก็ เป็นของหนัก ท่วมทับจิตใจของบุคคลนั้น ให้รู้สึกว่าเป็นทุกข์; เพราะเพียงแต่ว่ารู้สึกว่ามีตัวเรา ชื่อนั้นชื่อนี้ เป็นนั่นเป็นนี่อยู่ มันก็ทุกข์เสียแล้ว ทุกข์ในข้อที่จะต้องเป็นเราอย่างนั้นให้ได้ ถ้ามันเป็นไม่ได้มันอายุเขา อย่างนี้เป็นต้น.

และเมื่อความเป็นเรา นี้ ก็จะต้องเปลี่ยนไปเป็นอย่างอื่น ซึ่งเรียกว่า ความแก่, ความเปลี่ยนเป็นอย่างอื่นนั้น เราเรียกว่าความแก่ เราก็ต้องทุกข์เพราะความเปลี่ยนเป็นอย่างอื่น คือมันจะเป็นไปอย่างที่เราไม่ต้องการ. ถ้ามันจะต้องเปลี่ยนเป็นอย่างอื่นจริง ๆ คือความดับหรือความตายของความรู้สึกอันนั้น เราก็กลัว เพราะไม่อยากให้มันจากไปบ้าง หรือกลัวว่าข้างหน้านั้นจะเป็นอย่างไร ชนิดที่เราไม่ต้องการบ้าง ฉะนั้น ความตายหรือความดับชนิดนี้ จึงเป็นความทุกข์ด้วย.

แม้ในระหว่างนั้น มีความเปลี่ยนแปลงอีกหลายอย่างหลายประเภท ทำให้เกิดความทนมธรรมานขึ้นหลาย ๆ แบบ เพราะความที่ไม่ได้ดั่งใจนั่นเอง; นี้เรียกว่า ชาติ คือความเกิดขึ้น เป็นเหตุให้เป็นเหตุให้เกิดความทุกข์ คือ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัส อุปายาส เป็นต้น; ซึ่งเมื่อรวม

ความแล้ว คือความยึดมั่นถือมั่น ว่าเรามีเราเป็น ยึดมั่นถือมั่นในเบญจขันธ์ทั้ง ๕ นั้น ว่าเป็นตัวเราเข้าก่อน, แล้วก็ยึดมั่นถือมั่นว่าเราเป็นอะไร ตามที่เรากำลังยึดอยู่ รู้สึกอยู่ นั่นคือชาติ เพราะฉะนั้น ชาตินี้จะต้องเป็นทุกข์จนกว่าจะดับไปในที่สุด.

เมื่อความรู้สึกว่ามีอะไร เป็นอะไร ดับไป ก็เรียกว่าสิ้นไปชาติหนึ่ง; แล้วประเดี๋ยว ๆ มันก็่อขึ้นมาใหม่อีก ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ อยู่เสมอ ไม่มีที่สิ้นสุด, มีผลร้ายกาจตรงที่ เกิดเวทนาขึ้นแล้วยึดมั่นถือมั่น แล้วมีความอยากด้วยตัณหา และยึดมั่นถือมั่น แล้วเป็นความทุกข์.

นี่ท่านแสดงละเอียดโดยนัยะแห่งปัจจุจสมุปบาท ที่เกิดขึ้นเป็นสาย ๆ วันหนึ่งไม่รู้ว่าที่สาย ก็สืบสาย ก็ร้อยสาย ก็เท่ากับว่า เราเกิดกันวันหนึ่ง ๆ ไม่รู้ว่าที่ชาติ ก็สืบชาติ ก็ร้อยชาติ; ทุกชาติเป็นทุกข์ทั้งนั้น, การเกิดเป็นทุกข์ซ้ำไป; เรียกว่าทั้งหมดนี้ มันเป็นการเกิดขึ้นของความทุกข์ มีมูลมาจากความโง่ของอวิชชา ไม่รู้อะไร แล้วไปเที่ยวยึดมั่นถือมั่นนั่นนี่เข้า.

ยึดมั่นถือมั่นนั่นนี่ว่าเป็นเรา ว่าเป็นของเราเข้า มันก็มีอาการเหมือนกับแบกไว้ จึงเป็นความทนทุกข์ทรมานอย่างไร อยู่ตลอดเวลา ไม่มีเวลาสร้าง ทุกข์อยู่ทุกลมหายใจเข้าออก ทุกข์อยู่ทั้งหลับ ทั้งตื่น ทั้งเดิน ทั้งยืน ทั้งนั่ง ทั้งนอน ทุก

อิริยาบถที่เดียว; แต่ก็ไม่ว่าทุกข์ ไม่รู้ว่าเป็นความทุกข์, บางอย่างกลับเห็นเป็นความสนุกสนาน พอออกพอใจไปเสียก็มี.

นี่แหละคือ “กิเลสนิทรา” หลับอย่างไม่มีตื่น, หลับด้วยอำนาจของกิเลส ไม่มีวันที่จะตื่น. ยึดมั่นถือมั่น หรือว่าแบก หรือว่าทูน หรือว่าหาบ หรือว่าหาม อยู่ท่วมหูท่วมหัว ท่วมตัวท่วมตา ก็ไม่มองเห็น ว่าตนยึดมั่นถือมั่นอะไร; กลับรู้สึกว่าจะไม่ได้ยึดมั่นอะไร เทียบคุดยอวดว่า ฉันไม่ยึดมั่นถือมั่นแล้วเดี๋ยวนี้ คุดยอวดกันเองบ้าง คุดยอวดผู้อื่นบ้าง ว่าตนเป็นคนไม่ยึดมั่นถือมั่นอะไรแล้ว. นั่นแหละคือกิเลสนิทรา คือความหลับด้วยอำนาจของกิเลส.

เขาหารู้ไม่ว่า ที่ไปบอกว่า เรา, ฉัน ไม่ยึดมั่นถือมั่นอะไรแล้วนั่นแหละคือตัวการยึดมั่นถือมั่น อย่างใหญ่หลวง ยึดมั่นถือมั่นอยู่ท่วมหัวท่วมตาที่เดียว ไปยึดมั่นถือมั่นเราเข้า, ไปยึดมั่นถือมั่นเราเป็นผู้ไม่ยึดมั่นถือมั่นอีกทีหนึ่ง เพื่ออวดเขา. นี้เรียกว่า ความยึดมั่นถือมั่นอย่างยิ่ง แต่แล้วไม่แสดงให้เห็นเลย. คนนั้นก็ต้องหลับ ด้วยอำนาจของกิเลสไปตามเดิม เทียบแบก เทียบหาม เทียบทูน แล้วก็เที่ยวร้องให้ด้วยความทุกข์ทางกายทางใจไปตลอดเวลา ตลอดวัน ตลอดคืน ตลอดชาติไปตามเดิม ไม่พ้นจากความทุกข์นี้ไปได้.

ข้อนี้ทำให้เห็นได้ว่า ท่านแยกการเกิดของความทุกข์อย่างละเอียด เป็นปัจจุจสมุปบาทถึง ๑๑ ลำดับ; แต่แล้วไปๆ มา ๆ มันก็ไม่พ้นจากเรื่องความยึดมั่นถือมั่น แต่เพียง

ขยายให้กว้างออกไปว่า มันยึดมั่นถือมั่นก็เพราะอวิชชา หรือ ความโง่ความหลง, หรือว่าอวิชชานั้นมันต้องโง่ ไปยึดมั่นถือมั่นเป็นธรรมดา. เพราะฉะนั้นถ้ามีอวิชชาที่โง่ มันก็ยึดมั่นถือมั่นที่นั่น, หรือว่าถ้ายึดมั่นถือมั่นที่โง่ มันก็ต้องยึดมั่นถือมั่นด้วยอวิชชา.

เพราะฉะนั้นทุกคนอย่าได้อวดดี อย่าได้ประมาท อย่าได้สะเพร่าหรือเดินเลอเล่เลย ว่าตนไม่ยึดมั่นถือมั่น. จงพยายามสังเกตดู พิจารณาดู ให้มากที่สุด ให้เห็นความยึดมั่นถือมั่น และให้รู้จักมูลเหตุ ที่ทำให้ยึดมั่นถือมั่น กล่าวคืออวิชชา, แล้วก็จะได้ไม่ประมาท. ถ้ารู้สึกอย่างนี้อยู่ อวิชชาก็เกิดไม่ได้ ทำอะไรไม่ได้ คือไม่ยึดมั่นถือมั่นในสิ่งใด ด้วยอำนาจที่มีสติสัมปชัญญะ; รู้สึกตัวอยู่.

นี่แหละเรียกว่า การปรากฏแห่งธรรม ที่มาช่วยเราได้, ช่วยเราให้ต่อต้านอวิชชา หรือความยึดมั่นถือมั่นได้ ให้เรารู้ว่า ความทุกข์ทั้งหลายเกิดมาจากความยึดมั่นถือมั่นจริง. นี่เรียกว่าปฏิจจสมุพบาทฝ่ายเกิด คือฝ่ายเกิดทุกข์.

สำหรับปฏิจจสมุพบาทฝ่ายดับทุกข์ ก็มีตรงกันข้าม หมายความว่าต้องดับอวิชชาเสีย แล้วมันจึงจะหยุดการปรุงแต่ง หรือสังขารก็จะหยุดปรุงวิญญาณ, จะหยุดนามรูปตามลำดับไป.

เราจะดับอวิชชาได้อย่างไร? ในเมื่อเรานี้กลุ่มอยู่ด้วยอวิชชา ข้อนี้เป็นสิ่งที่จะต้องศึกษา ให้มากเป็นพิเศษ. ให้

เข้าใจในข้อที่ว่า สิ่งทั้งหลายทั้งปวงนั้น ย่อมเป็นไปตามเหตุตามปัจจัย แล้วแต่เหตุปัจจัยมีอยู่อย่างไร มันก็ปรุงแต่งไปอย่างนั้น; เพราะฉะนั้นเราจะต้องสร้างเหตุสร้างปัจจัย ไปในทางที่จะดับอวิชชาหรือดับทุกข์.

ถ้ากล่าวไปตามแบบฉบับ ก็ได้แก่การศึกษาและการปฏิบัติเพื่อจะดับอวิชชาเสียนั่นเอง; แต่กล่าวอย่างนี้ เป็นการกล่าวอย่างกำปั้นทุบดินอยู่มาก เพราะว่าเราเป็นผู้เต็มอยู่ด้วยอวิชชา แล้วจะเอาสติปัญญาไหนมาศึกษา เพื่อดับอวิชชานั้น.

ข้อนี้ ต้องมองให้เห็นกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ หรือความเป็นไปตามธรรมชาติ สักอย่างหนึ่งก่อน ว่าสัตว์เดรัจฉาน หรือสัตว์มนุษย์ก็ตาม ถูกหุ้มห่ออยู่ด้วยอวิชชา หรือกล่าวได้ว่า สร้างขึ้นมาจากอวิชชา โดยอวิชชา หุ้มห่ออยู่ด้วยอวิชชา; แล้วทำไมมันจึงจะเกิดวิชชาขึ้นมาได้?

เราจะต้องมองให้เห็นชัดในข้อที่ว่า พร้อม ๆ กันกับที่เรากวนทุกข์ทรมานนั้นแหละ มันทำให้เกิดความรู้ที่เป็นวิชชา โวหารอย่างนี้ทำให้กล่าวได้ว่า นิพพานมีอยู่ในวิภูฏสงสาร, ความสุขมีอยู่ในความทุกข์ หรือความไม่มีทุกข์มีอยู่ในความทุกข์ หรือว่าวิชชาจะมีอยู่ในอวิชชา.

ในขณะที่เราเป็นอยู่ด้วยอวิชชา ทำความทุกข์ให้เกิดขึ้นนั้น มันก็มีควมเจ็บปวดแสดงออกมา การเจ็บปวดหลายครั้งหลายหนนั่นเอง สอนให้รู้ว่า อย่างนี้มันเป็นทุกข์; ยิ่ง

หลาย ๆ คนเข้า มันยังสอนให้รู้ว่า อย่างนี้มันเป็นทุกข์ อย่าง
คนแก่ๆ ที่นั่งอยู่ที่นี่ ทำไมจึงได้เกิดเบื่อหน่ายต่อเรื่องที่ผ่านมา
มาแล้วแต่หนหลัง อยากเข้าวัดเข้าวาหาความสงบ ใครมา
สอนให้.

ถ้าจะพูดว่า เมื่อได้รับคำสั่งสอนได้ยินได้ฟังเขาว่า นั่น
แหละคือวิชา; นี้ไม่ถูก. ที่แท้จริงมันไม่ได้มาจากได้ยินได้ฟัง
เขาว่า; แต่มันมาจากถูกเข้าแล้วอย่างแสบเผ็ด, ถูกเข้า
แล้วอย่างเจ็บปวด, ถูกมาแล้วอย่างอย่างเข็ดพิน : เรื่อง
ทำการทำงาน เรื่องมีลูกมีหลาน เรื่องบ้านเรื่องเรือน เรื่องวิว
ควายไร่นา เรื่องอะไรต่าง ๆ ที่ผ่านมาแล้วนั่นแหละ มันสอน
ให้ในตัวมันเอง จนรู้สึกเจ็บรู้สึกปวด รู้สึกเหนียว รู้สึกเข็ดพิน
รู้สึกสิ้นหัวไปหมด; ใครที่จะไม่เป็นอย่างนั้นอีก เพราะรู้สึกได้
ด้วยตนเองว่า เป็นอย่างนั้นมันเหลือทนแล้ว.

ที่เป็นอย่างนั้น มันเป็นมาด้วยวิชาจริง ๆ; แต่แล้ว
วิชา ที่ทำให้เป็นอย่างนั้นเรื่อย ๆ มานั่นแหละ มันสอน
วิชาให้ในตัว เคยทุกข์มาเท่าไรมันก็ยิ่งเกลียดทุกข์มากขึ้น
เท่านั้น. ฉะนั้น ความทุกข์นั้นจึงมีบุญคุณแก่เรา โดยมันสอน
ให้เราารู้สึกตัว รู้จักลืมหูลืมตา หายมัวหายเมากันเสียบ้าง
เกลียดกลัวต่อความทุกข์กันเสียบ้าง.

เหมือนกับเราเอามือจับเข้าที่ไฟ มันร้อน ไม่ต้องมีใคร
สอน มันชักมือออกมาเอง แล้วใครใช้ให้เอามือไปจับอีก มัน
ก็ไม่จับอีก มันกลัว มันระวัง มันไม่ยอมจับอีก. นี้เรียกว่าอะไร

สอน ถ้าไม่ใช่ความทุกข์? ความทุกข์นั้นแหละสอน, ความทุกข์นั้นแหละเป็นอาจารย์.

ฉะนั้นจึงเรียกว่า ในความทุกข์หรือในวิภูฏสงสารนั้นแหละ จะหาพบความดับทุกข์หรือมีพระนิพพาน. ในท่ามกลางเตาหลอมเหล็ก ที่ร้อนที่สุดนั้นแหละ จะหาพบความเยือกเย็นที่สุด; ซึ่งหมายความว่า ถ้าถูกอวิชชา กิเลส ตัณหา ความทุกข์ เผลอนเอาอย่างเร่าร้อนที่สุด จิตก็จะถอยห่างหลีกหนี ดิ้นรน ออกไปหา หรือไปปรารถนา ความเยือกเย็นที่สุดเท่ากัน. ยิ่งพบความทุกข์มากที่สุด ก็ยิ่งทำให้พบความไม่ทุกข์มากที่สุดเท่ากัน.

เพราะฉะนั้นเราจึงหาวิชาได้จากอวิชชา, หาความดับทุกข์ได้จากความทุกข์, และหานิพพานได้จากวิภูฏสงสาร; ถ้าเราเป็นคนฉลาด.

ถ้าเราเป็นคนโง่เห็นว่า ของสองอย่างนี้ มันไม่เกี่ยวข้องกันแล้ว เราก็จะต้องโง่ทนทุกข์อยู่ตลอดชาติ จนเน่าเข้าโลงไป ก็ไม่มีวันรู้ได้ว่า ความทุกข์อย่างไร? และความดับทุกข์เป็นอย่างไร? เพราะว่าความทุกข์นั้น มันไม่สอนคนที่มึนโง่เลสนหนา มีสันดานหนา มีหนังหนาอย่างนั้นได้เสียเลย.

จงคิดดูเถิดว่า แม้แต่พระพุทธเจ้า ท่านก็ยังทรงหวัง ที่จะสอนแต่บุคคลที่มีไฟฝ้าในดวงตาไม่หนา, มีไฟฝ้าในดวงตาบาง ที่เรียกว่า อปฺปรชกฺขชาติกา คือสัตว์ที่มีธุลีในดวงตาแต่เพียงเล็กน้อย. คนที่ไม่หนาเกินไปนี้เท่านั้น จึงจะรู้

ว่า ความทุกข์นี้เป็นความทุกข์, หรือว่าเมื่อความทุกข์เกิดขึ้น
ครอบงำย่ำยี เผาผลาญอยู่ ก็อยากจะพ้นทุกข์ และเบื่อหน่าย
ระอาต่อความทุกข์; เพราะเขามามีความรู้เกิดขึ้นทีละน้อย ๆ
ในความทุกข์นั้น ว่ามันเป็นความทุกข์ จึงเบื่อหน่ายต่อความ
ทุกข์.

ข้อนี้เองเป็นกฎธรรมชาติทั่วไป และข้อนี้เองเป็นกฎ
ธรรมชาติ ที่ทำให้พระพุทธเจ้าเกิดขึ้นในโลก; เพราะวก่อน
หน้านั้น ก็ไม่มีพระพุทธเจ้า, ก่อนหน้านั้นไปอีก ก็มีแต่คนโง่
คนหลง, ก่อนหน้านั้นไปอีก ก็มีแต่ความทุกข์ แล้วทำไมมัน
จึงเกิดคนที่ฉลาดขึ้นมาตามลำดับ ๆ จนเกิดพระพุทธเจ้าขึ้น
มาได้ ในหมู่คนที่ไม่มีความรู้มาก่อนเหล่านั้นเล่า?

ฉะนั้นจะถือเอาการสั่งสอน หรือได้ยินได้ฟังจากคน
อื่นเป็นหลักนั้น มันถูกน้อยเกินไป เป็นเรื่องของเด็กกอมมือ ที่
คอยแต่จะฟังจากคนอื่น หรือให้เขาสอน ให้เขาแนะ ให้เขา
บังคับ แล้วมันก็ได้แต่จำ ๆ เอาไว้ ไม่เท่าไรมันก็ลืม; เหมือน
พวกที่เรียนธรรมะ ธัมโม เรียนนักธรรม เรียนบาลี ตั้งกฎเขาเลา
กาไม่เท่าไรมันก็ลืม แล้วก็เอามาใช้ประโยชน์อะไรไม่ได้; ผู้
บุคคลที่เรียนเอาจากชีวิตโดยตรง หรือเรียนเอาจากความ
ทุกข์โดยตรงไม่ได้.

ฉะนั้นจงตั้งหน้าตั้งตาศึกษา ที่ตัวความทุกข์ ที่มีอยู่ที่
ชาติ ที่ความเกิด หรือที่ชีวิตนั่นเอง; ให้เห็นด้วยการรู้สึกด้วย
ใจเอง ไม่ใช่อ่าน ไม่ใช่ฟัง ทางตา ทางหู อย่างเดียว. เราจง

คำนึงคำนวณพิจารณา ถึงความทุกข์ยาก ลำบาก ที่ได้
รับอยู่ทุกวัน ๆ นี้ให้มาก แล้วเข้าใจมันให้ถูกต้อง ว่ามันเป็น
อะไร, มันเป็นอย่างไร, พยายามที่จะหาทางหลีกเลี่ยง หรือจะ
ดับมันเสียให้ได้อย่างไร จนให้มันไม่เป็นทุกข์ให้ได้.

ในที่สุดก็จะพบตามร่องรอยหรือแนวทาง ที่พระพุทธ-
เจ้าท่านได้ตรัสไว้เป็นปฏิจจสมุปบาทฝ่ายนิโรธวาร ว่าดับ
อวิชชาเสียได้ หรือเพราะอวิชชาดับไป สังขารก็ดับ, เพราะ
สังขารดับไป วิญญาณก็ดับ ฯลฯ ดังนี้. นี่หมายความว่า เมื่อ
อวิชชาเกิดขึ้น อวิชชาก็ดับไป.

เหมือนเมื่อเราไปจับเข้าที่ไฟ มันร้อน; อวิชชาก็เกิดขึ้น
ว่า ไฟร้อน อวิชชาที่โง่หลงมาแต่ก่อนว่า ไฟไม่ร้อน ก็ดับไป.
อวิชชาที่รู้ว่าไฟร้อนก็เกิดขึ้น; นี้เรียกว่าอวิชชาได้เกิดขึ้น ทำให้
อวิชชาดับไป เมื่ออวิชชาดับไปแล้ว เราก็ไม่จับไฟอีกต่อไป
เราก็ไม่เป็นทุกข์อีกต่อไป ดังนี้ เป็นต้น.

เมื่อเรารู้ว่า ความแก่ ความเจ็บ ความตาย ซึ่งเป็น
อาการของชาตินี้ เป็นการธรรมดาอย่างยิ่ง ไม่ใช่ค้นหา เรา
ก็ไม่อยากเกิด, ไม่อยากเกิดจริง ๆ เกลียดกลัวความเกิดเป็น
ตัวกู-ของกู ยิ่งกว่าสิ่งใดทั้งหมดทั้งสิ้น, ไม่มีสิ่งใดน่ากลัวเท่า
ความเกิด. อย่างนี้ก็เรียกว่า อวิชชาเกิดขึ้นแล้ว ทำลายอวิชชา
คือความอยากเกิดนั้นเสียได้. เมื่อไม่มีความอยากเกิดแล้ว
อะไรมันจะเกิด? ตอบได้ง่าย ๆ และไม่ผิด.

แม้จะเป็นการกล่าวอย่างกำปั้นทุบดิน มันก็ยังไม่ผิด;

เพราะพระพุทธรู้ตัวเอง ท่านก็ตรัสว่า เกิดมานี้เพราะอยากเกิด. การเกิดมีได้เพราะตัณหาในการเกิด; เมื่อไม่อยากจะเกิดแล้ว มันจะเกิดได้อย่างไร? ถ้าไม่มีความอยากให้เกิดแล้ว มันก็ไม่มีการเกิดได้.

เดี๋ยวนี้มันมีวิชา เห็นชัดอยู่ว่า ความเกิดแล้วเป็นทุกข์ทั้งนั้น เกิดทุกที่เป็นทุกข์ทุกที่ อย่างพระพุทธรักษาที่เราสวดร้องกันอยู่ว่า ทุกขาชาติ ปุณฺณปุณฺนี – การเกิดทุกคราวเป็นทุกข์ทุกที่ คือเป็นทุกข์รำไป แล้วจะเอาจิตใจที่โหนมาอยากเกิด.

เดี๋ยวนี้มันไม่เห็นตามที่เป็นจริง มันได้แต่ท่องสวดมนต์ มันไม่พิจารณาดูที่ตัวความเกิด ว่ามันเป็นทุกข์จริง ๆ มัวแต่สวดมนต์อย่างเดียว มันช่วยไม่ได้. มันต้องเอาบทสวดมนต์นั้นแหละ ไปพิจารณาดู ให้รู้ให้เห็นตามที่เป็นจริงว่า ความเกิดนี้เป็นทุกข์จริง, ความเกิดทุกคราวเป็นทุกข์ทุกคราวจริง, มันก็จะมีความเกิดขึ้นว่า ความเกิดนี้เป็นทุกข์ หรือว่าทุกข์นี้เกิดมาจากความเกิด. ความเกิด เกิดมาจากความอยากเกิด หมดยุคความอยากเกิดเสียมันก็ไม่เกิด ไม่เกิดมันก็ไม่ทุกข์.

นี่คือเรื่องอริยสังขัตติที่เป็นวิชา พอมีขึ้นมา มันก็ทำลายอริยวิชา คือความเข้าใจผิด ในเรื่องความเกิด ได้อย่างยิ่ง และได้ทันที; เหมือนกับที่เราเคยเข้าไปถูกเข้าที่ไฟ ก็รู้ว่าไฟร้อน แล้วก็ไม่ได้เข้าไปอีกต่อไป เพราะไฟมันร้อน ฉะนั้นได้ก็ฉะนั้น.

เมื่อบุคคลมารู้ว่า ความเวียนว่ายตายเกิดในวัฏฏสงสาร เป็นความทุกข์ เห็นชัดประจักษ์ ด้วยใจจริงทั้งหมดทั้งสิ้น ดังนี้ มันก็ไม่อยากเกิดอีกต่อไป อวิชชาทั้งหมดไป; เพราะมีวิชาเกิดขึ้น ว่าไม่ควรเกิด ไม่ควรมีสิ่งที่เรียกว่า ความเกิด. เมื่อเป็นอย่างนี้ สังขารซึ่งเป็นอำนาจปรุงแต่งสิ่งทั้งหลายก็หยุดปรุง.

เมื่อสังขารหรืออำนาจความปรุงแต่งสิ่งทั้งหลายหยุดปรุง สิ่งที่เราเรียกว่า วิญญาณธาตุ ก็ไม่ถูกปรุง มีอยู่ก็เหมือนกับไม่มี เป็นสักว่าธาตุเท่านั้น. วิญญาณธาตุไม่ถูกปรุง สิ่งที่ทำหน้าที่เป็นนามเป็นรูปขณะนี้ไม่มี. นามรูปไม่มี. ปรุงทั้ง ๖ คือ สิ่งสำหรับรับความรู้สึก ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ก็ไม่ทำหน้าที่หรือว่าทำหน้าที่ ก็ทำด้วยความรู้สึกที่เป็นวิชา ซึ่งมีผลเท่ากับไม่ทำหน้าที่สำหรับเกิดทุกข์.

เมื่อการรับอารมณ์ทางอายตนะ เป็นไปในลักษณะเช่นนั้น ผัสสะก็ไร้ความหมาย, เวทนาก็ไม่เกิดขึ้น ในลักษณะที่เป็นเวทนา อันจะเป็นที่ตั้งของตัณหาและอุปาทาน การยึดอะไรว่าเป็นเราเป็นของเรา ในเวทนาใดเวทนาหนึ่งก็ไม่มี. การประชุมพร้อมที่จะเป็นภพ ที่จะปรุงให้เป็นชาติ ก็ไม่มี. ภพไม่มี ชาติก็ไม่มี; ชาติไม่มีแล้ว ความเกิด แก่ เจ็บ ตาย ทั้งหลายที่เกี่ยวข้องกับชาติก็ไม่มี.

มันเหลืออยู่แต่ว่า ธาตุทั้งหลายทั้งปวงทุก ๆ ธาตุปรุงแต่งไปตามลำพังตนเอง โดยไม่มีวิชาเข้าไปเจือปน; แต่มี

วิชาควบคุมอยู่. เพราะฉะนั้นธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม อากาศธาตุ วิญญาณธาตุ จะผสมปรุงแต่งแยกกันหรือผสมกัน ในลักษณะใดอย่างไร มันก็ไม่ทำให้เกิดความรู้สึกเป็นทุกข์ขึ้นมาได้ เพราะวิชาควบคุมอยู่ อวิชาไม่มีทางเข้ามาควบคุมเลย.

ความรู้สึกว่าเรา ไม่มี, มันก็เท่ากับเราไม่มี เท่ากับเราไม่เกิด, ความโง่ความหลงว่าเรา ว่าของเราไม่มี มันก็เท่ากับเราไม่ได้เกิด หรือเราไม่ได้มี. นี่แหละคือความไม่เกิดของเรา ไม่มีของเรา ไม่ได้เกิดมาเพื่อจะทนทุกข์ทรมาน; เรียกว่าความรู้สึกที่ทำให้รู้สึกว่า เราเกิดนั้นมีขึ้นไม่ได้ เพราะอำนาจของวิชาควบคุมอยู่, ไม่ให้โอกาสแก่อวิชา มาปรุงแต่งสิ่งทั้งหลายทั้งปวง ให้สำเร็จเป็นความรู้สึกว่า เราเกิด เราเป็น เราอยู่ เราอย่างนั้น เราอย่างนี้ อีกต่อไป.

เพราะฉะนั้นจึงไม่มีเรา ที่เป็นหญิง หรือเป็นชาย ไม่มีเราที่เป็นอย่างนั้นอย่างนี้ ที่จะต้องเป็นทุกข์ ไปตามความเป็นคน หรือเป็นสัตว์ หรือเป็นหญิง หรือเป็นชาย หรือเป็นคนมั่งมี หรือเป็นคนเข็ญใจ หรือเป็นคนอะไรก็ตาม เมื่อไม่มีความยึดถือว่า เราเป็นอะไรเสียอย่างเดี๋ยวนั้นแล้ว ก็พอแล้ว. สำหรับจะไม่เป็นทุกข์.

ชาติไม่มี เพราะไม่มีความรู้สึกว่า เราเกิดหรือเราเป็น; เมื่อเราไม่มี ชาติไม่มี และเราไม่มีอย่างนี้ ความแก่ ความเจ็บ ความตาย ก็ไม่มีความหมายแก่จิต; เป็นสิ่งที่เป็นธรรมชาติ

หมุนเวียนไปล้วน ๆ ตามปกติธรรมดาของธาตุทั้งหลาย. นี้เรียกว่า หยุดเวียนน่วย หยุดเกิด หยุดแก่ หยุดเจ็บ หยุดตาย เสียได้ จัดเป็นปัจจุสมุปบาทฝ่ายนิโรธวาร.

ถ้าว่ากันโดยที่จริงแล้ว มันก็มีอยู่วันหนึ่งหลาย ๆ ครั้ง เหมือนกัน แต่ว่าอาจจะน้อยครั้ง เพราะว่าฝ่ายสมุทยวารปรุงแต่งอยู่เรื่อย. ฝ่ายสมุทยวารนี้ไม่เป็นไปด้วยวิชาเสียได้เลย คือวิชาตั้งตัวไม่ติด; ฝ่ายวิชาปรุงแต่ง เกิดขึ้นงอกงาม ลูกกลมอยู่เรื่อย, ฝ่ายวิชาแทบจะไม่มีโอกาสตั้งตัว ปฏิจุสมุปบาทฝ่ายดับทุกข์ หรือฝ่ายนิโรธวาร จึงดูไม่ปรากฏแก่คนสามัญทั่วไป. แม้จะเกิดบ้าง ก็เป็นเรื่องเล็ก ๆ น้อย ๆ ไม่สามารถที่จะดับทุกข์สิ้นเชิง เพราะวิชาไม่ดับไปโดยสิ้นเชิงนั่นเอง วิชาเพียงถูกรังับ ถูกข่มขี่ไปบ้าง หรือทำให้ร่อยหรอไป เพียงบางสิ่ง บางอย่าง บางส่วน เหล่านี้มันไม่ทำให้เกิดความดับทุกข์สิ้นเชิงขึ้นมาได้.

เพราะฉะนั้นเราจะต้องศึกษาให้รู้ความจริงข้อนี้ ให้รู้ความลับข้อนี้คือข้อที่เราไม่สามารถจะเอาชนะความทุกข์ได้ เพราะเราไม่รู้จักตัวเราเอง, เพราะเราไม่รู้จักกิเลสต้นหนของเราเอง; แต่เราไปเอาตัวกิเลสต้นหนนั้นแหละมาเป็นตัวเราเอง.

หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่ง ก็ว่า ไปเอาตัวความทุกข์นั้นแหละ มาเป็นตัวเราเองเสีย เราจึงได้รักได้พอใจ และกอดรัดเอาความทุกข์นั้นไว้ เป็นตัวเราเสียทีเดียว ไม่ใช่เป็นของ

ของเราด้วยซ้ำไป. เอาตัวสิ่งที่เป็นทุกข์นั้นแหละ เป็นตัวเรา เสียทีเดียว คือเอาตัวต้นเหตุ อุปาทาน ว่าเรา ว่าของเรานั้นแหละ เป็นตัวเรา, แล้วมันก็เป็นตัวทุกข์อยู่ด้วย พร้อมกันไปในตัว คือเราทวนของหนักเอาไว้บนหัว ว่าเป็นตัวเรา เอาความหนักนั้นเป็นตัวเรา มันก็พอใจในความหนัก จึงสมัครทนให้หนัก เหมือนกับการเห็นกงจักรเป็นดอกบัวนั่นเอง จึงไม่อาจ

จะหลุดพ้นจากความทุกข์ไปได้ จึงมีแต่ปฏิจจสมุปบาทฝ่ายสมุทฺยวาร คือฝ่ายเกิดทุกข์ ฝ่ายเกิดของความทุกข์อย่างเดียว ำไปจนตลอดชาติ.

Wnom 王

ความว่าง

ธรรมโฆษณ์ของพุทธทาส, ธรรมบรรยายระดับมหาวิทยาลัย เล่ม ๒ ลำดับที่ ๓๖.๓ บนแถบ
พื้นสีน้ำเงิน, หมวดที่ ๑ ชุด แก่นพุทธศาสตร์ เรื่องที่ ๒ เรื่อง ความว่าง, หน้า ๔๘ - ๑๐๐,
บรรยายเมื่อ ๗ มกราคม ๒๕๐๕.

ความว่าง

ท่านสาธุชน ผู้สนใจในธรรมทั้งหลาย,

การบรรยายในวันนี้จะได้ว่าด้วยเรื่อง “ความว่าง”
ทั้งนี้เป็นการต้องการของท่านผู้อำนวย การ
อบรม.

เนื่องจากการบรรยายครั้งที่แล้วมาได้กล่าวถึงความ
ว่าง ในฐานะที่เป็นเรื่องสำคัญเรื่องหนึ่ง แต่โอกาสไม่อำนวย
ให้กล่าวถึงเรื่องนั้นแต่เรื่องเดียวโดยเฉพาะ เพื่อความเข้าใจ
ที่ทั่วถึง, เพราะฉะนั้นเรื่องความว่างจึงยังมีความคลุมเครือ
อยู่บางประการ จึงได้มีการบรรยายเฉพาะเรื่องความว่าง
อย่างเดียวนะวันนี้.

ท่านทั้งหลายควรจะทราบ ว่า เรื่องความว่างนั้น เป็น
เรื่องที่เข้าใจยากที่สุด ในบรรดาเรื่องของพุทธศาสนา, ทั้งนี้

เพราะว่า เป็นเรื่องหัวใจอย่างยิ่งของพระพุทธรูปท่านนั่นเอง.

สิ่งที่เรียกกันว่า “หัวใจ” ก็พอจะมองเห็นหรือเข้าใจกันได้ทุกคนว่า หมายถึงสิ่งที่ลึก ที่ละเอียด สุขุม ประณีต ไม่เป็นวิสัยแห่งการเดา หรือความตริกไปตามความเคยชิน หรือตามกิริยาอาการของคนธรรมดา แต่จะเข้าใจได้ก็ด้วยการตั้งอกตั้งใจศึกษา.

... ..

คำว่า “ศึกษา” นี้ มีความหมายอย่างยิ่งอยู่ตรงที่การสังเกตสนใจ สังเกตพินิจพิจารณาอยู่เสมอ. ทุกคราวที่มีเรื่องอะไรเกิดขึ้นกับใจ ที่เป็นความทุกข์หรือเป็นความสุขก็ตาม. ผู้ที่มีความคุ้นเคยกับการสังเกตในเรื่องทางจิตใจเท่านั้นที่จะเข้าใจธรรมะได้ดี ผู้ที่เพียงแต่อ่าน ๆ ไม่สามารถจะเข้าใจธรรมะได้. บางที่ยิ่งไปกว่านั้นก็คือจะเผลอ. แต่ถ้าเป็นผู้ที่พยายามสังเกตเรื่องเกี่ยวกับจิตใจของตนเองโดยเอาเรื่องจริงในใจของตนเองเป็นเกณฑ์อยู่เสมอแล้ว ไม่มีทางที่จะพินเผลอ, จะเข้าใจสิ่งที่เรียกว่าความทุกข์ และความดับทุกข์ได้ดี, และในที่สุดก็จะเข้าใจธรรมะ คือจะไปอ่านหนังสือก็จะรู้เรื่องดี. ลักษณะอย่างนี้เราเรียกว่ามี spiritual experience มาก.

คนเราตั้งแต่เกิดมาจนกว่าจะตาย ย่อมเต็มไปด้วยสิ่ง ๆ นี้ : คือการที่ใจของเราได้สัมผัสกันเข้ากับสิ่งแวดล้อม แล้วเกิดผลเป็นอะไรขึ้นมา คราวไหนเป็นอย่างไร และคราวไหน

เป็นอย่างไรร เพราะว่าเป็นเรื่องที่เป็นไปเองนั้นย่อมมีได้ทั้งฝ่ายที่เป็นทุกข์ และทั้งฝ่ายที่ไม่เป็นทุกข์ คือทำให้ฉลาดขึ้น และมีจิตใจเป็นปกติเข้มแข็งขึ้น.

ถ้าหากว่าเราคอยสังเกตว่า ความคิดเดินไปในรูปใด ก่อให้เกิดความทุกข์ขึ้นมา, ความคิดเดินไปในรูปใด ก่อให้เกิดความว่างจากความทุกข์, อย่างนี้แล้วจะมีความรู้ที่ดีที่สุด และมีความเคยชินในการที่จะรู้สึกหรือเข้าใจ หรือเข้าถึงความว่างจากความทุกข์นั้นได้มากขึ้น. จะต้องทำในใจไว้ อย่างนี้ จึงจะเข้าใจเรื่องที่เราเรียกว่า ลึก หรือ ประณีต ละเอียด สุขุม เช่นเรื่องความว่างนี้ได้.

... ..

ท่านทั้งหลายควรจะระลึกถึงข้อที่ได้กล่าวในการบรรยายครั้งก่อนว่า พระอรรถกถาจารย์ทั้งหลายเรียกพระพุทธเจ้าว่า เป็นแพทย์ในทางวิญญาน และแบ่งโรคของคนเราออกเป็นโรคทางฝ่ายร่างกาย จิตใจ และโรคทางฝ่ายวิญญาน. โรคที่เราจะต้องไปโรงพยาบาลตามธรรมดา หรือไปโรงพยาบาลสมเด็จพระยาที่ปากคลองสานเหล่านี้ เรียกว่า โรคทางกายทั้งนั้น. ส่วนโรคทางวิญญานนั้น หมายถึงที่ต้องแก้กันด้วยธรรมะ : เพราะฉะนั้น จึงมีโรคทางจิต หรือทางวิญญานอีกประเภทหนึ่ง ต่างหากจากโรคทางกาย. ข้อความในอรรถกถาเรียกโรคอย่างนี้ว่าโรคทางจิต.

ในภาษาไทยเราเอาคำว่า “โรคจิต” นี้มาใช้ที่โรคทางกาย เช่นโรคที่จะต้องไปโรงพยาบาลที่ปากคลองสานนั้นเราเรียกว่า โรคจิต; แต่โรคอย่างนี้ในภาษาบาลีในทางธรรมะเรียกว่าเป็นโรคทางกายอยู่นั่นเอง. การแบ่งโรคเป็นโรคกายกับโรคจิตจึงมีต่างกับที่เราแบ่งกันในภาษาไทยเรา.

เอาตมาได้ตั้งข้อสังเกตว่า ถ้าท่านทั้งหลายจะเข้าใจโรค ก็ควรจะแยกเป็นโรคทางกายแท้ ๆ คือทาง Physical และโรคทางกายที่ลึกเข้าไปคือทาง Mental ทั้งสองอย่างนี้เอาไว้ทางฝ่ายร่างกาย. ส่วนอีกฝ่ายหนึ่งนั่นก็คือฝ่าย Spiritual คือโรคที่เกิดแก่สติปัญญา ไม่ใช่ที่เกิดแก่ระบบประสาทหรือมันสมอง แต่เกิดแก่ระบบของสติปัญญา ที่จะรู้จะเข้าใจชีวิต หรือโลกตามที่เป็นจริง; เพราะฉะนั้น ท่านจึงหมายถึงความหลง หรืออวิชชาหรือความเข้าใจผิดที่เนื่องมาจากอวิชชานั้น จนมีการกระทำที่ผิด ๆ จนต้องเป็นทุกข์ ทั้งที่เราไม่เป็นโรคทาง Physical หรือทาง Mental, นี่เป็นความหมายข้อแรกที่จะต้องถือกำหนดไว้เป็นพื้นฐาน.

... ..

เมื่อเรามีโรคทางวิญญาณ (Spiritual) แล้วเราจะแก้กัน ด้วยอะไร ?

ถ้ากล่าวกันทางธรรมะก็แก้ด้วยสิ่งที่เรียกว่า “ความว่าง” นั่นเอง; และยิ่งไปกว่านั้นก็คือว่า สิ่งที่เราเรียกว่าความว่างหรือ สุญญตา ในภาษาบาลีนั้น มันเป็นทั้งยาแก้โรค และเป็นทั้งความหายจากโรค เพราะว่าเราไม่มีอะไรมากไปกว่านั้น.

ยาที่จะแก้โรคก็คือความรู้ หรือการปฏิบัติ จนให้เกิดความว่าง. ทีนี้ ถ้าความว่างเกิดขึ้นมาแล้ว ก็จะเป็นยาแก้โรค; และเมื่อหายจากโรคก็ไม่มีอะไร นอกจากความว่างจากความทุกข์, หรือจากกิเลสที่เป็นเหตุให้เกิดทุกข์. เพราะฉะนั้น คำว่า “ความว่าง” จึงหมายถึงทั้งยาแก้โรค และความหายโรค.

ความว่างที่มีขอบเขตกว้าง มีความหมายกว้างนั้น หมายถึงความว่างอยู่ในตัวมันเอง, ถ้าว่าความว่างแล้วต้องเป็นตัวเอง คือตัวมันเอง ไม่มีอะไรมาแต่ต้องปรุงแต่งแก้ไข หรือทำอะไรกับมันได้ จึงถือว่าเป็นสภาพที่เป็นนิรันดร คือไม่ต้องเกิดในทีแรก แล้วดับไปในที่สุด. มันมี “ความมี” อยู่อีกชนิดหนึ่ง ไม่เหมือนกับความมีของสิ่งอื่น ๆ ซึ่งมีการเกิดขึ้นแล้วดับไป; แต่เราก็ไม่มีคำอื่นใช้ เราจึงเรียกว่า “ความมี” มีสภาพที่เรียกว่า ความว่าง นี้อยู่เป็นนิรันดร.

ถ้าใครเข้าถึง; หมายความว่า ถ้าจิตใจของผู้ใดเข้าถึง
สิ่ง ๆ นั้นมันก็จะป่วยาแก้โรค, และเป็นความหายจากโรค ขึ้น
มาทันที; เป็นสภาพที่ว่างนิรันดร คือ ไม่มีโรคนั่นเอง.

... ..

ท่านทั้งหลายลองพยายามคอยจับความหมายของคำ
ว่า “ความว่าง” หรือที่เรียกเป็นบาลีว่า “สุญญตา” นี้ให้ถี่ ๆ
ซึ่งอาตมาจะได้กล่าวเป็นลำดับไป.

สิ่งแรกที่สุุดขอให้นึกว่า พระพุทธเจ้าท่านทรงยืนยัน
ว่า บรรดาคำที่เป็น ตถาคตภาสิต คือคำที่พระตถาคตกล่าว
แล้วละก็ ต้องหมายถึงเรื่องความว่าง จะโดยตรงหรือโดย
อ้อมก็ตาม ไม่ได้กล่าวถึงเรื่องอื่นเลย. นอกนั้นก็ไม่ใช่เรื่อง
ความว่างนั้นเป็นคำกล่าวของคนอื่น ไม่ใช่ของพระตถาคต;
คือ จะเป็นคำกล่าวของสาวกชั้นหลัง ซึ่งนิยมความเย็นเยื่อ
พูดมากเรื่องไป เป็นเรื่องที่ตั้งใจจะแสดงความเฉลียวฉลาด
หรือ ความไม่ไพเราะ; ส่วนคำที่เป็นตถาคตภาสิตนั้น จะสั้น ๆ
สั้น ๆ ระบุตรงไปยังเรื่องของความว่าง ว่างจากความทุกข์
และว่างจากกิเลส ซึ่งเป็นเหตุให้เกิดความทุกข์นี้เป็นส่วน
สำคัญ.

แต่ถ้าจะกล่าว ยังกล่าวไปได้อีกมากมายว่า เป็นความ
ว่างจากตัวตน, ว่างจากความมีอะไรเป็นตัวตน หรือเป็นของ

ของตน, เพราะว่าความว่างนี้ มันมีความหมายมากมายมหาศาล จะกล่าวอย่างไรก็ได้ มันมีลักษณะว่างก็จริง แต่ว่ามีอะไร ๆ ที่แสดงให้เห็นอยู่ที่นั่น มากมายเหลือจะพรรณนาได้.

เรามุ่งหมายจะวินิจฉัยกันแต่เฉพาะ ความว่างจากความทุกข์ และ ว่างจากกิเลสที่เป็นเหตุให้เกิดทุกข์ คือว่างจากความรู้สึกว่ามีตัวเรา หรือมีของของเราเท่านั้น. คำว่าความว่างในลักษณะที่จะเป็นการปฏิบัตินี้, หมายถึงความว่างอย่างนี้.

... ..

ถ้าเราจะถามกันขึ้นว่า มีหลักพระพุทธภาษิตเกี่ยวกับเรื่องนี้ว่าอย่างไร? ที่จะเป็นหลักกันจริง ๆ.

เราก็จะพบว่าโดยทั่วไป พระพุทธเจ้าท่านสอนให้เรารู้จักดูโลกโดยความเป็นของว่าง คือบาลีว่า “สุญญโตโลกิ อเวกขสฺสุ โมฆราช สทา สโต” เป็นต้นนั้น คือมีใจความว่า “เธอจงดูโลกโดยความเป็นของว่าง มีสติอยู่อย่างนี้ทุกเมื่อ และเมื่อท่านมองเห็นโลกอยู่ในลักษณะอย่างนี้ ความตายก็จะค้นหาตัวท่านไม่พบ” นี้อย่างหนึ่ง.

อีกอย่างหนึ่งมีใจความว่า “ถ้าใครเห็นโลกโดยความเป็นของว่างอยู่แล้ว ผู้นั้นจะอยู่นอกเหนืออำนาจของความทุกข์ ซึ่งมีความตายเป็นประธาน” หรือเรียกกันในนามของ

ความตาย.

นี่ก็เป็นการแสดงให้เห็นว่า การที่ทรงกำชับให้ดูโลก, เห็นโลกโดยความเป็นของว่างนั้น เป็นสิ่งสูงสุดอยู่แล้ว; ถ้าผู้ใดอยากจะไม่ให้มีปัญหาเกี่ยวกับความทุกข์หรือความตายนี้ ให้ดูโลก คือสิ่งทั้งปวงให้ถูกต้องตามที่มันเป็นจริง คือว่างจากความมีตัวเรา หรือของเรา.

ที่นี้พระพุทธรูปที่ถัดไป ก็คือแสดงอานิสงส์ว่า “นิพพานํ ปรมํ สุขญํ”, “นิพพานํ ปรมํ สุขํ” ซึ่งแปลตามตัวพยัญชนะก็ว่า ที่ว่างอย่างยิ่งนั่นแหละคือนิพพาน และนิพพานคือ เครื่องนำมาซึ่งความสุขอย่างยิ่ง นี่ท่านต้องเข้าใจให้ชัดลงไปว่า สิ่งที่เรียกว่า “นิพพาน” ที่แปลว่า ดับไม่เหลือแห่งทุกข์นั้น มีความหมายว่าเป็นความว่างอย่างยิ่ง คือถึงถึงสิ่งซึ่งเป็นความว่างอย่างยิ่ง.

เราจะต้องเข้าใจว่า “ว่างที่ไม่ใช่อย่างยิ่ง” นั้นก็มีอยู่เหมือนกัน หมายความว่ารู้เรื่องความว่าง เข้าถึงความว่างที่ยังไม่สมบูรณ์หรือไม่ถูกต้องเต็มที่ อย่างนี้ยังไม่เป็นความว่างอย่างยิ่ง. เราจะต้องเข้าถึงด้วยสติปัญญาอย่างเต็มที่ จนไม่มีความรู้สึกว่าตัวตนหรือของตนโดยประการทั้งปวงจริงๆ จึงจะเรียกว่า ปรมํ สุขญํ คือความว่าง หรือของว่างอย่างยิ่ง.

ส่วนที่ว่า ความว่างอย่างยิ่งเป็นนิพพาน หรือเป็นอันเดียวกับนิพพานนั้น หมายความว่า : ถ้ามันว่าง มันก็คือดับหมดของสิ่งที่ถูกโพล่ง ๆ อยู่ หรือของสิ่งที่ไหลเวียนเปลี่ยน-

แปลงเป็นกระแส เป็นสาย เป็นวงกลม เป็นต้นอยู่ จึงจะเรียกว่าดับอย่างยิ่ง. เพราะฉะนั้น ว่างอย่างยิ่ง กับ ดับอย่างยิ่ง มันจึงเป็นของอันเดียวกัน.

ที่วานิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง คือถ้าว่างอย่างยิ่งแล้วก็เป็นนิพพาน และเป็นสุขอย่างยิ่งนั้น; ข้อนี้เป็นคำพูดอย่างสมมติ ที่เรียกว่าพูดโดยโวหารสมมติ, พูดโดยภาษาชาวบ้าน ทำนองเป็นโฆษณาชวนเชื่อให้สนใจ; เพราะว่า คนทั่วไปนี้หลงใหลความสุข ไม่ต้องการสิ่งอื่นเลย จึงต้องบอกว่าเป็นสุข และเป็นสุขอย่างยิ่งด้วย. แต่ถ้าว่าโดยที่แท้แล้ว มันยิ่งกว่าสุข มันเหนือไปจากสุข เพราะว่า เป็นความว่าง; ไม่ควรที่จะกล่าวว่า สุข หรือ ทุกข์เลย เพราะอยู่เหนือความสุขและความทุกข์ ที่คนธรรมดาเขารู้จักกันอยู่อย่างไรมัน.

... ..

ความว่างย่อมอยู่เหนือคำว่า “ความสุข” และ “ความทุกข์”. แต่ถ้าพูดอย่างนี้คนก็ไม่เข้าใจ เพราะฉะนั้น จึงพูดว่าเป็นความสุขอย่างยิ่ง ซึ่งถือว่าเป็นคำพูดอย่างสมมติตามภาษาชาวบ้าน ไม่พูดว่า ว่างอย่างยิ่ง : แต่พูดว่า สุขอย่างยิ่งขึ้นมาอีกโวหารหนึ่ง อีกคำหนึ่ง หรืออีกความหมายหนึ่ง.

เมื่อเป็นดังกล่าวมานี้จะต้องถือเอาความหมายนี้ให้ถูกต้อง, คือว่า ถ้าพูดกันถึงความสุขจริง ๆ กันแล้ว มันต้องไม่ใช่ความสุขอย่างที่พวกคนทั่วไปเขามองเห็น หรือมุ่งหมาย

แต่ต้องเป็นความสุขอีกแบบหนึ่ง มีความหมายอีกแบบหนึ่ง; คือว่างจากสิ่งที่ยึดติดเปลี่ยนแปลง อะไรต่าง ๆ ทั้งหมดทั้งสิ้น. นั่นแหละจึงจะเรียกว่าน่าดูจริง ๆ น่าชื่นใจ หรือน่าปรารถนาจริง ๆ; เพราะว่า ถ้ามันยังไหลเวียนเปลี่ยนแปลง คือ โยกเยกโคลงเคลงอยู่เสมอ มันจะเป็นความสุขได้อย่างไร.

ความสุขทางเนื้อหนัง ทางรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส รั้มมารมณฺ์ ทำนองนี้ มันจึงเป็นมายาและไม่ถูกกล่าวว่าเป็นความสุขอย่างยิ่ง; จะกล่าวก็เป็นความสุขตามความหมายของคนธรรมดาสามัญทั่วไป ไม่ใช่สุขอย่างยิ่ง คือนิพพาน หรือความว่าง.

การที่ได้ยินคำว่านิพพานเป็นสุขอย่างยิ่งนั้น อย่าเพ้อตะครุบเอาว่า มันตรงกับที่เรามุ่งหมายแล้ว แล้วก็เลยฝันถึงนิพพาน โดยไม่เข้าใจความหมายว่าเป็นความว่างอย่างยิ่ง ดังนี้ เป็นต้น.

... ..

พระพุทธภาสิตที่แสดงถึงหลักปฏิบัติเกี่ยวกับความว่างนั้น คือ พระพุทธภาสิตที่เป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา.

อาตมากำลังกล่าวเอ่ยถึงคำว่า เป็น “หัวใจของพุทธศาสนา” ฉะนั้น ขอให้สนใจสักหน่อย นั่นคือพระพุทธภาสิต

ที่ว่า “สิ่งทั้งหลายทั้งปวงอันใคร ๆ ไม่ควรเข้าไปยึดมั่นถือมั่นว่าเป็นเรา หรือเป็นของเรา” : ถ้าเป็นบาลีก็ว่า “สพฺเพ ธมฺมานาลิ อภินิเวสาย” แปลว่า “ธรรมทั้งหลายทั้งปวงไม่ควรยึดมั่นถือมั่น” สั้น ๆ เท่านั้น ตามตัวหนังสือมีเพียงเท่านั้น. แต่ถ้าขยายความในภาษาไทยไปอีกหน่อยก็ว่า สิ่งทั้งหลายทั้งปวงอันใคร ๆ ไม่ควรเข้าไปยึดมั่นถือมั่น ว่าตัวเราหรือของเรา.

นี่ฟังดูให้ดีอาจจะเข้าใจในตัวประโยคนั้นเองว่า “อันใคร ๆ” คือไม่ยกเว้นใคร; “ไม่ควรเข้าไปยึดมั่นถือมั่น” คือทำให้เกิดความรู้สึกขึ้นมาว่าเป็นตัวเราหรือว่าเป็นของของเรา. เป็นตัวเรา คือยึดมั่นว่าอัตตา, เป็นความรู้สึกที่เรียกว่า อหังการ; เป็นของเราก็คือ เป็นอัตตนิยา แปลว่าเนื่องด้วยตัวเรา, เป็นความรู้สึกที่เรียกว่า มมังการ.

อย่าได้มีอหังการหรือมมังการในสิ่งใด ๆ หมด นับตั้งแต่ฝุ่นที่ไม่มีราคาอะไรเลยสักเม็ดหนึ่งขึ้นมาจนถึงวัตถุที่มีค่า เช่น เพชร นิล จินดา, กระทั่งกามารมณ, กระทั่งสิ่งที่สูงไปกว่านั้น คือธรรมะ ปรียติ ปฏิบัติ ปฏิเวธ มรรค ผล นิพพานอะไรก็ตาม; ไม่ควรจะถูกยึดมั่นถือมั่นว่าเป็นตัวเราหรือเป็นของเรา. นี่คือหัวใจของพระพุทธศาสนา.

เรื่องนี้ก็ได้กล่าวไว้ละเอียดแล้วในการบรรยายในที่บางแห่ง หากอ่านดูได้ มันยืดยาวเหมือนกัน ว่าอะไรคือหัวใจของพระพุทธศาสนา, ด้วยการพิสูจน์ว่าอย่างไร. ในที่นี้จะชี้

ให้เห็นว่า พระพุทธเจ้าท่านทรงยืนยันด้วยพระองค์เองว่า “นี่แหละคือบทรูปของคำสอนทั้งหมดทั้งสิ้นของตถาคต” :-

ถ้าได้ยินคำนี้ คือคำว่า “สพฺเพ ธมฺมา นาลํ อภินิเวสย” นี้แล้วเป็นอันว่าได้ยินได้ฟังทั้งหมด, ถ้าได้ปฏิบัติในข้อนี้ก็เป็นที่ปฏิบัติทั้งหมด. ถ้าได้ผลมาจากข้อนี้ก็คือได้ผลทั้งหมด. เพราะฉะนั้น เราไม่ต้องกลัวว่ามันจะมากมายเกินไปจนเราเข้าใจไม่ได้; เหมือนกับที่พระพุทธเจ้าท่านเปรียบเทียบกับสิ่งที่ตรัสรู้ นั่นเท่ากับใบไม้ทั้งป่าทั้งดง แต่สิ่งที่นำมาสอนให้พวกเขาปฏิบัติ นั้นกำมือเดียว ก็หมายถึงหลักที่ไม่ว่าให้ยึดมั่นถือมั่นในสิ่งใด โดยความเป็นตัวตน หรือของตนนั่นเอง.

... ..

ที่ว่าถ้าได้ยินสิ่งนี้เป็นได้ยินทั้งหมดนั้น ก็เพราะว่าทุกเรื่องมันสรุปรวมอยู่ที่นี้ เพราะว่าเรื่องทั้งหมดที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ นั้นไม่มีเรื่องอื่นนอกจากความทุกข์กับเรื่องความดับทุกข์.

ที่นี้ ความยึดมั่นถือมั่นนี้ เป็นตัวเหตุให้เกิดทุกข์ ในขณะที่ยึดมั่นถือมั่นอยู่นั้นแหละเป็นความทุกข์, แล้วในขณะที่ไม่ยึดมั่นถือมั่น คือว่างจากความยึดมั่นถือมั่นอยู่นั้น ในขณะที่นั้นไม่มีทุกข์ การปฏิบัติก็ปฏิบัติเพื่อไม่ให้เกิดความยึดมั่นถือมั่นให้เด็ดขาดลงไปเป็นตลอดกาล, ไม่มี ความยึดมั่นถือมั่น

กลับมาอีก เท่านั้นที่พอแล้วไม่มีเรื่องอะไรอีกแล้ว.

ที่ว่าปฏิบัติในข้อนี้ เป็นการปฏิบัติทั้งหมดนั้น หมายความว่า ท่านลองคิดดูว่ามีอะไรที่เหลืออยู่ ที่ยังไม่ได้ปฏิบัติ. เพราะในขณะใดที่บุคคลคนหนึ่ง จะเป็นนาย ก. นาย ข. นาย ง. อะไรก็ตาม มีจิตใจปราศจากความยึดมั่นถือมั่นอยู่นั้น ในขณะนั้นเขามีอะไรบ้าง ขอให้ลองคิดดู.

เราไล่ขึ้นไปตั้งแต่สรณาคมน์ แล้วก็ทาน แล้วก็ศีล แล้วก็สมาธิ แล้วก็ปัญญา มรรค ผล นิพพาน เป็นลำดับ.

ข้อแรก เกี่ยวกับสรณาคมน์ :

ถ้าในขณะนั้นเขาเป็นคนเข้าถึง พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ คือว่าเขามีหัวใจว่างจากกิเลสและความทุกข์ เป็นอันเดียวกับหัวใจของพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ . เพราะฉะนั้น ในขณะนั้นเขาได้เข้าถึง พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ โดยที่ไม่ต้องตะโกนว่า พุทฺธํ สรณํ คจฺฉามิ เป็นต้นเลย

การร้องว่า พุทฺธํ สรณํ คจฺฉามิ เป็นต้นนั้น มันเป็นพิธี เป็นแบบเป็นพิธี ที่เริ่มต้นด้วยข้างนอก ยังไม่ถึงพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ที่จิตใจ. และถ้าในขณะใดคนใดก็ตาม มีจิตใจว่างจากความยึดมั่นถือมั่นว่า ตัวเรา-ว่าของเรา แม้ในขณะหนึ่ง ครู่หนึ่งก็ตาม; อย่างที่ท่านทั้งหลายกำลังนั่งอยู่ที่นี้ บัดนี้ ถ้าผู้ใดมีจิตใจว่างจากความยึดมั่นในสิ่งใด ๆ ว่าเรา-ว่าของเราแล้ว แปลว่าจิตใจกำลังว่าง เข้าถึงความว่าง มี

ความสะอาด สว่าง สงบอยู่, เป็นอันเดียวกันกับหัวใจของ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์. เพราะฉะนั้นช่วงเวลา ที่จิตใจว่างอย่างนี้ ถือว่าเป็นผู้มี สรณาคมน์ คือถึงพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์.

เลื่อนขึ้นมาถึง **การให้ทาน การบริจาค :**

การให้การบริจาคนี้ก็หมายความว่า ให้ออกไป ให้หมดความยึดมั่นถือมั่นว่าตัวกู หรือของกู. ส่วนการทำบุญที่คิดว่าจะได้ผลตอบแทนกลับมาหลายเท่า; เช่น ทำบุญหน้อยหนึ่งก็ให้ได้วิมานหลังหนึ่ง อย่างนี้มันเป็นการค้ากำไรเกินควร; ไม่ใช่การให้ทาน.

การให้ทานต้องเป็นการบริจาดสลัดสิ่งที่ยึดมั่นถือมั่น ว่าเรา-ว่าของเรานั้นแหละออกไป. เพราะฉะนั้น ในขณะที่ผู้ใดมีจิตใจว่างจากความรู้สึกว่า ตัวเรา-ว่าของเรา ในขณะที่นั้นเรียกว่าบุคคลนั้นได้บริจาดทานถึงที่สุด เพราะว่าแม้แต่ตัวเขาเองก็ยังไม่ยึด แล้วจะเอาอะไรมาเหลืออยู่. ส่วน “ของเรา” ก็พลอยหมดไปตามความที่ไม่มีตัวเรา; และเมื่อหมดความรู้สึกว่ามีตัวเรา สิ่งที่เป็นของเราก็สลายตัวลงไปเอง. เพราะฉะนั้นในขณะที่ผู้ใดมีจิตใจว่างจากตัวตน ผู้นั้นได้ชื่อว่าบำเพ็ญทานอย่างยิ่ง แม้แต่ “ตัวเรา” ก็บริจาดไปจนหมดสิ้น และพวง “ของเรา” เข้าไปด้วยจนหมดสิ้น; ดังนั้นในขณะที่มีจิตว่างอันแท้จริงนี้ จึงชื่อว่ามี การบำเพ็ญทาน

ถึงที่สุด.

เลื่อนขึ้นมาถึง **เรื่องศีล** :

คนที่มีจิตว่างไม่ยึดมั่นถือมั่นตัวตนของตนนั้น เรียก
ว่าเป็นคนมีศีลที่แท้จริง และเต็มเปี่ยมถึงที่สุดด้วย. ศีลนอก
นั้นเป็นศีลล้มลุกคลุกคลาน คือศีลที่ตั้งเจตนาว่าเราจะเว้น
อย่างนั้น เราจะเว้นอย่างนี้; แล้วก็ไม่เว้นไม่ได้ ลุ่ม ๆ ดอน ๆ อยู่
นั่นเอง เพราะว่าไม่รู้จักปล่อยวางตัวตนเสียก่อน.

ไม่รู้จักปล่อยวางของตนเสียก่อน คือไม่มีความว่าง
จากตัวตนเสียก่อน ศีลก็มีขึ้นไม่ได้, แม้จะมีก็ลุ่ม ๆ ดอน ๆ
ไม่เป็นอริยกันตศีล คือไม่เป็นศีลชนิดที่เป็นที่พอใจของพระ
อริยเจ้าได้ เป็นแต่โลกียศีล ที่ลุ่ม ๆ ดอน ๆ อยู่เรื่อย ไม่เป็น
โลกุตตรศีลขึ้นมาได้. ถ้าเมื่อใดมีจิตว่าง แม้ชั่วขณะหนึ่งวัน
หนึ่ง หรือคืนหนึ่งก็ตาม ก็นับว่า มีศีลที่แท้จริงตลอดเวลา
เหล่านั้น.

เลื่อนขึ้นมาเรื่อง **สมาธิ** :

จิตว่างนั้น เป็นสมาธิอย่างยิ่ง เป็นจิตที่ตั้งมั่นอย่างยิ่ง.
สมาธิที่พยายามปลุกปล้ำล้ม ๆ ลุก ๆ มันก็ยังไม่ใช่สมาธิ,
และยิ่งสมาธิที่มีความมุ่งหมายเป็นอย่างอื่นนอกไปจากเพื่อ
ความไม่ยึดมั่นถือมั่นในเบญจขันธ์แล้ว ล้วนแต่เป็นมิชฌา
สมาธิทั้งนั้น.

ท่านต้องทราบไว้ว่า มันมีทั้งมีจิตสมาธิ และสัมมาสมาธิ. เพราะฉะนั้นคำว่า “สมาธิ” ในที่นี้ เราหมายถึงสัมมาสมาธิ ถ้าเป็นสมาธิอย่างอื่นก็เป็นมีจิตสมาธิไปหมด. จิตที่ว่างจากความยึดมั่นถือมั่นว่าเรา ว่าของเราเท่านั้น ที่จะมั่นคงเป็นสมาธิได้อย่างแท้จริง และสมบูรณ์ เพราะฉะนั้น ผู้ที่มีจิตว่างจึงเป็นผู้ที่มีสมาธิอย่างถูกต้อง.

เลื่อนขึ้นมาถึง เรื่องปัญญา :

ปัญญายิ่งบ่งชัดว่า รู้ความว่าง หรือเข้าถึงความว่าง หรือเป็นตัวความว่างนั่นเองก็ตาม นั่นเป็นตัวปัญญาอย่างยิ่ง; เพราะว่า ขณะที่ไม่มีจิตว่างนั้น เป็นความเฉลียวฉลาดอย่างยิ่ง. ขณะที่มีความโง่งอย่างยิ่งก็คือ ขณะที่โมหะหรืออวิชชาเข้ามาครอบงำอยู่ แล้วทำให้ยึดมั่นถือมั่นนั้นนี่ ว่าเป็นตัวตนหรือของตน.

ลองคิดดูก็จะเห็นได้ง่าย ๆ ชัดเจนด้วยตนเองว่า พอสิ่งเหล่านี้ออกไปแล้วมันจะโง่ได้อย่างไร; เพราะว่าความโง่ มันเพิ่งเข้ามาต่อเมื่อมีอวิชชา หลงยึดมั่นว่าเป็นตัวเราว่าของเรา. ขณะที่จิตว่างจากความโง่งอย่างนี้ เข้าถึงความว่าง จากตัวเรา ว่างจากของเรา มันก็ต้องเป็นความรู้หรือเป็นปัญญาเต็มที่ เพราะฉะนั้นผู้ที่ฉลาดเขาจึงพูดว่า ความว่างกับปัญญา หรือสติปัญญานี้เป็นสิ่งเดียวกัน; ไม่ใช่เป็นของสองสิ่งเหมือนกัน แต่ว่าเป็นสิ่ง ๆ เดียวกันเลย.

ข้อนี้ย่อมหมายความว่า ปัญญาที่แท้จริง หรือถึงที่สุดของปัญญานั้น ก็คือความว่างนั่นเอง คือว่างจากโมหะที่หลงยึดมั่นถือมั่นนั่นเอง. หมายความว่าพอเอาอันนี้ออกไปเสีย จิตก็ถึงสภาพเดิมของจิตที่เป็นจิตแท้ คือปัญญา หรือสติปัญญา.

แต่คำว่า “จิต” อย่างที่กล่าวในที่นี่ มีความหมายเฉพาะในเรื่องที่กล่าวนี้เท่านั้น; คนอื่นอาจให้ความหมายแก่คำว่าจิตเป็นอย่างอื่น ซึ่งไม่ได้เป็นจิตที่เป็นอันเดียวกันกับปัญญาอย่างนี้ก็ได้. ฉะนั้นท่านทั้งหลายอย่าได้เอาไปปนกันที่พูดว่าจิต ๘๙ ดวง จิต ๑๒๑ ดวงนั้นไม่ใช่เรื่องนี้ คนละเรื่องกัน. สิ่งที่เราจะเรียกว่าจิตแท้ที่เป็นอันเดียวตัวเดียวกันกับปัญญานั้น เราหมายถึงจิตที่ว่างจากความยึดมั่นถือมั่นว่าตัวตน.

ที่จริงสภาพอันนี้ก็ไม่ควรที่จะเรียกว่าจิตเลย ควรจะเรียกว่าความว่าง แต่โดยเหตุที่มันเป็นที่รู้อะไรได้เราจึงเรียกว่าจิต หรือกลับมาเรียกว่าจิตอีกทีหนึ่ง. นี่มันแล้วแต่พวกไหนจะนิยมพูดอย่างไร แต่ถ้าจะพูดไปตามที่เป็นจริง หรือตามธรรมชาติจริง ๆ ก็พอจะพูดได้ว่า ธรรมชาติเดิมแท้ของจิตก็คือสติปัญญา คือจิตที่ว่างจากความยึดมั่นถือมั่น เพราะฉะนั้น ในความว่างนั่นเองจึงเป็นปัญญาอยู่โดยสมบูรณ์.

เลื่อนขึ้นไปถึง **มรรค-ผล-นิพพาน** :

มรรค ผล นิพพาน นั้นแหละคือความว่างในระดับหนึ่ง ๆ สูงขึ้นไปตามลำดับ จนถึงนิพพานที่เรียกว่า “ปรมสุญญตา” หรือ “ปรม สุญญ” คือว่างอย่างยิ่ง.

ที่ท่านจะเห็นได้ว่า นับตั้งแต่ สรรคคมนั้นขึ้นไป แล้วถึง ทาน แล้วถึงศีล ถึงสมาธิ ถึงปัญญา ก็ไม่มีอะไรนอกจาก ความว่าง ความไม่ยึดมั่นถือมั่น ว่าตัวตน : และมรรค ผล นิพพาน ก็ไม่มีอะไรมากไปกว่านี้ แต่เป็นความว่างขั้นเด็ดขาด ขั้นที่ถึงที่สุด.

ตามที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า ได้ฟังข้อนี้คือได้ฟังทั้งหมด ได้ปฏิบัติข้อนี้คือได้ปฏิบัติทั้งหมด และได้รับผลจากข้อนี้คือการได้รับผลทั้งหมด โดยประโยคเพียงประโยคเดียวว่า สัพเพ ธมมา นาล อภินเวสาย - สิ่งทั้งหลายทั้งปวงอันใคร ๆ ไม่ควรยึดมั่นถือมั่นว่าเรา - ว่าของเรา. นี้จึงพยายามเก็บขึ้นมาด้วยตัวเองให้ได้ว่า ความหมายของคำว่า “ความว่าง” นั้นเป็นอย่างไร.

... ..

ที่นี้เราลองมานึกถึงสิ่งทั้งปวง **สิ่งทั้งปวงนี้ไม่มีอะไรอื่นนอกจากสิ่งที่เรียกว่า “ธรรม”.**

ในภาษาบาลีคือคำว่า ธมม ในภาษาสันสกฤตเขียนว่า ธรรม ในภาษาไทยเรียกว่า “ธรรม” เฉย ๆ สามเสียงนี้แม้

จะออกเสียงต่างกันอย่างไร ก็หมายถึงธรรมะซึ่งแปลว่า “สิ่ง” เท่านั้นแหละ; “สัพเพ ธมมา” ก็แปลว่าสิ่งทั้งปวง.

ท่านต้องทำในใจให้แจ่มแจ้ง เล็งถึงสิ่งทั้งปวงกันก่อน ว่าถ้าเราพูดเป็นไทย ๆ ว่า “สิ่งทั้งปวง” แล้วมันหมายถึงอะไรบ้าง? มันต้องหมายถึงสิ่งทุกสิ่งไม่ยกเว้นอะไรหมด จะเป็นเรื่องโลก หรือเรื่องธรรมะก็คือสิ่งทั้งปวง จะเป็นฝ่ายวัตถุ หรือฝ่ายจิตใจก็คือสิ่งทั้งปวง, หรือถ้าจะมีอะไรมากไปกว่านั้นอีก คือมากไปกว่าวัตถุและจิตใจ คือมีสิ่งที่สามขึ้นมาอีก ก็ยังเรียกว่าสิ่งทั้งปวง อยู่ในคำว่า “ธรรม” อยู่นั่นเอง. เพราะฉะนั้นอาตมาจึงแนะนำให้ท่านทั้งหลายรู้จักสังเกตว่า :-

- ตัวโลกคือสิ่งทางวัตถุ กล่าวคือ ตัวโลกทั้งหมดในฝ่ายวัตถุธรรม, นี่เป็นประเภทหนึ่ง ก็คือ ธรรม.
- แล้วตัดสินใจที่จะรู้จักโลกทั้งหมดทั้งสิ้น ก็คือ ธรรม.
- ถ้าว่าใจกับโลกกระทบกัน การกระทบนั้นก็ เป็น ธรรม.
- แล้วผลของการกระทบนั้นเกิดอะไรขึ้น เกิดเป็นความรัก ความโกรธ ความเกลียด ความกลัว ขึ้นก็ตาม หรือเกิดเป็นสติปัญญา รู้ยิ่งแจ่มแจ้ง ไปทางความเป็นจริงก็ตาม มันก็เรียกว่า ธรรม ทั้งนั้น.
- จะเกิดถูกหรือผิด ดีหรือชั่ว ก็เรียกว่า ธรรม ทั้งนั้น.
- ที่นี้สติปัญญาก่อให้เกิดความรู้ เป็นระบบต่าง ๆ ขึ้น

มา อันนั้นก็คือ ธรรม.

- ความรู้นั้นเป็นเหตุให้เกิดการปฏิบัติ เป็นศีล สมาธิ ปัญญา หรือปฏิบัติอย่างใดอย่างหนึ่งขึ้นมา การปฏิบัตินั้น ก็คือ ธรรม.

- ครั้นปฏิบัติสิ่งต่าง ๆ ลงไปแล้วผลย่อมจะเกิดขึ้น สรุปแล้วเรียกว่า มรรค ผล นิพพาน เหล่านี้เป็นผลที่เกิดขึ้น แม้ผลนี้ ก็คือ ธรรม.

... ..

สรุปแล้วมันคือธรรมทั้งนั้น กินความมาตั้งแต่เปลือกแท้ ๆ กล่าวคือโลกหรือวัตถุ, แล้วกินความจนถึงจิตใจ ถึงการกระทบระหว่างใจกับโลก ถึงผลที่เกิดขึ้นจากการกระทบ เป็นความผิด ความถูก ความดี ความชั่ว, กระทั่งเป็นวิชา ความรู้ชนิดที่ทำให้เกิดความรู้ทางธรรมะ การปฏิบัติธรรมะ และ มรรค ผล ที่เกิดขึ้นจากการปฏิบัติธรรมะ. นี่ถ้าเห็นหมดนี้ แต่ละอย่าง ๆ ชัดเจนแล้ว ก็เรียกว่าเห็นสิ่งทั้งปวง.

พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า สิ่งทั้งปวงดังที่วามานี้แหละ ไม่ควรยึดมั่นถือมั่นส่วนไหนเลย ว่าเป็นเรา หรือว่าเป็นของเรา; คือส่วนที่เป็นวัตถุหรือร่างกายนี้ก็ยึดถือไม่ได้ ส่วนที่เป็นจิตใจก็ยิ่งยึดถือไม่ได้ เพราะมันยังเป็นมายา ยิ่งไปกว่าส่วนที่เป็นวัตถุเสียอีก. เพราะฉะนั้น จึงมีคำตรัสว่า ถ้าจะยึดถือตัวตนกันแล้ว น่าจะยึดถือที่วัตถุดีกว่า เพราะมันยัง

เปลี่ยนแปลงซ้ำกว่า ไม่มายาหลอกหลวงเหมือนจิตใจ อย่างที่เราเรียกกันว่านามธรรมนั้น.

จิตใจในที่นี้ไม่ได้หมายถึง “จิต” อันเป็นตัวเดียวกันกับความว่างอย่างที่กล่าวเมื่อตะกี้ แต่หมายถึงจิตที่เป็นความรู้สึกทางจิต หรือ Mentality ต่าง ๆ อันเป็นจิตที่คนธรรมดา รู้จัก.

ที่นี้ การกระทบระหว่างโลกกับจิตใจ มีผลเป็นความรู้สึกต่าง ๆ เป็นความรัก ความเกลียด ความโกรธ เหล่านี้ก็คือธรรมะ ซึ่งก็ยังยึดถือไม่ได้ เพราะมันเป็นมายาที่เกิดจากมายา ที่เป็นไปฝ่ายกิเลส แล้วยังเป็นอันตรายอย่างยิ่ง ที่จะไปยึดถือเข้า.

แม้ว่าเป็นฝ่ายสติปัญญา ก็ยังสอนไม่ให้ยึดถือ ว่าเราของเรา เพราะว่าเป็นเพียงสักว่าธรรมชาติ. ถ้าไปยึดแล้ว จะเกิดความหลงผิดขึ้นมาใหม่ จะมีตัวเราและมีของเรา คือมีเราผู้มีสติปัญญา และมีสติปัญญาของเรา; เป็นความยึดมั่นถือมั่นขึ้นมาก็เป็นความหนัก เนื่องด้วยการยึดถือนั้น จะเกิดความรวนเรไป ตามความเปลี่ยนแปลงของสิ่งเหล่านั้น แล้วก็เป็นทุกข์. w

แม้มาถึงความรู้ ก็ให้ถือว่าเป็นสักแต่ว่าความรู้. อย่าเข้าไปหลงยึดมั่นถือมั่น จะเกิดอาการของสี่ลัพท์ัตต-ปราคมาสต่าง ๆ ขึ้นมา แล้วก็ต้องเป็นทุกข์ โดยไม่รู้สึกรู้สีกตัว เพราะเหตุนั้น.

การปฏิบัติธรรมะนั้นก็เหมือนกัน มันเป็นลึกว่าการปฏิบัติ เป็นความจริงของธรรมชาติ ทำลงไปอย่างไรผลย่อมเกิดขึ้นอย่างนั้น โดยสมส่วนกันเสมอ; จะไปเอามาเป็นเราเป็นของเราไม่ได้. เพราะถ้าเกิดไปยึดมั่นถือมั่นก็คือหลงผิดขึ้นมาอีกเป็นการสร้างตัวตนที่ลม ๆ แล้ง ๆ ขึ้นมาอีก แล้วมันก็ต้องทุกข์เหมือนกับที่ไปยึดในเรื่องกามารมณ์ ยึดในเรื่องผิด ๆ อย่างอื่นเหมือนกัน.

พอมาถึงมรรค ผล นิพพาน นั่นก็คือธรรมะหรือธรรมชาติที่เป็นอย่างนั้นเอง. หรือแม้ที่สุดตัวความว่างเองก็ลึกแต่ว่าธรรมชาติ, พระนิพพานเอง ซึ่งเป็นสิ่งเดียวกันกับความว่าง ก็เป็นลึกแต่ว่าธรรมชาติ. ถ้าไปยึดถือเข้าก็เป็นผิดนิพพาน หรือผิดความว่าง ผิดตัวนิพพาน; เพราะวานิพพานหรือว่าความว่างจริง ไม่ใช่วิสัยที่จะถูกยึดมั่น-ถือมั่น ว่าตัวหรือว่าของตัวได้.

เป็นอันกล่าวได้ว่า ถ้ามีผู้ใดยึดมั่นลงไปที่นิพพานหรือความว่าง ย่อมจะผิดตัวความว่าง, หรือผิดตัวนิพพานทันที.

นี่คือการบอกให้ทราบทั่ว ๆ ไปว่า ทุกอย่างไม่มีอะไรเลยนอกจากธรรมะ ไม่ได้เป็นอะไรเลยนอกจากธรรมะ.

... ..

คำว่า ธรรมะนี้ หมายความว่า ธรรมชาติ, ธรรมชาติ

เท่านั้นเอง.

ที่ว่าธรรมะล้วน ๆ ไม่มีอะไรเจือนี้คือธรรมชาติ ถือเอาหลักให้ตรงตัวพยัญชนะว่าธรรมะได้เลย; กล่าวคือ คำว่าธรรมะนี้ แปลว่าสิ่งที่ทรงตัวมันอยู่ ถ้าสิ่งใดมีการทรงตัวอยู่แล้ว สิ่งนั้นเรียกว่าธรรมะ และต้องแบ่งออกเป็น ๒ ประเภท : สิ่งที่ไม่ไหลเวียนเปลี่ยนแปลง นี่ประเภทหนึ่ง, สิ่งที่ไม่ไหลเวียนเปลี่ยนแปลง ไม่มีอะไรปรุงแต่งนี่อีกประเภทหนึ่ง. ท่านไปดูเอาเองจะพบว่ามันมีเพียงสองสิ่งเท่านั้น.

สิ่งที่ไม่ไหลเวียนเปลี่ยนแปลง เพราะมีอะไรปรุงแต่งนั้น มันมีการทรงตัวมันเอง อยู่ที่มีความไม่ไหลเวียนเปลี่ยนแปลง นั่นเอง หรือว่า กระแสความไม่ไหลเวียนเปลี่ยนแปลงนั้นแหละคือตัวมันเอง. นี่คือความหมายของคำว่าธรรมะ คือทรงตัวอยู่.

ส่วนสิ่งใดที่ไม่ไหลเวียนเปลี่ยนแปลง เพราะไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย; สิ่งนี้หมายถึงพระนิพพาน หรือความว่างอย่างเดียวเท่านั้น. สิ่งนี้มันก็มีการทรงตัวมันเองอยู่ได้ ด้วยการไม่เปลี่ยนแปลง คือภาวะแห่งการไม่เปลี่ยนแปลง นั่นแหละคือตัวมันเองในที่นี้ มันจึงเป็นธรรมะประเภทที่ไม่ไหลเวียนเปลี่ยนแปลง.

แต่ทั้งประเภทที่ไม่ไหลเวียนเปลี่ยนแปลงก็ตาม และไม่ไหลเวียนเปลี่ยนแปลงเลยก็ตาม มันก็สักแต่ว่า ธรรมะ คือสิ่งที่ทรงตัวมันเองอยู่ได้โดยภาวะอย่างหนึ่ง ๆ. ฉะนั้น จึง

‘ไม่มีอะไรมากไปกว่าธรรมชาติ, จึงไม่มีอะไรมากไปกว่าที่จะเป็นเพียงธรรมชาติ, จึงว่าธรรมชาติเท่านั้น ไม่มีอะไร มีแต่ธรรมะเท่านั้น ไม่มีอะไรมากไปกว่านั้น.

เมื่อเป็นธรรมะเท่านั้นแล้ว จะไปยึดถือว่าเรา-ว่าของเราได้ได้อย่างไร? หมายความว่า เป็นเพียงธรรมชาติ ซึ่งในภาษาบาลีเรียกว่าธรรมะ. คำว่าธรรมะในกรณีอย่างนี้แปลว่าธรรมชาติ หรือธรรมตา ซึ่งหมายความว่า เป็น ตถตา คือมันเป็นอย่างนั้นเอง เป็นอย่างอื่นไม่ได้. เพราะฉะนั้นมันจึงเป็นเพียงธรรมะ. สิ่งทั้งปวงจึงไม่มีอะไรนอกจากธรรมะ หรือธรรมะก็ไม่มีอะไรนอกจากสิ่งทั้งปวง. ดังนั้นก็แปลว่าสิ่งทั้งปวงคือธรรมะ.

... ..

ธรรมะแท้จะต้องว่างจากตัวตนหมด. ไม่ว่าธรรมะส่วนไหน ข้อไหน ชั้นไหน ประเภทไหน ธรรมะจะต้องเป็นอันเดียวกับความว่าง คือว่างจากตัวตนนั่นเอง. เพราะฉะนั้นเราต้องหาให้พบความว่างในสิ่งทั้งปวง หรือว่าจะศึกษาความว่างก็ต้องศึกษาที่สิ่งทั้งปวง ซึ่งรวมเรียกสั้น ๆ ว่าธรรมะ. หรือจะพูดเป็น logic ว่า สิ่งทั้งปวงก็สักแต่เท่ากับธรรมะ, ธรรมะเท่ากับสิ่งทั้งปวง, หรือสิ่งทั้งปวงเท่ากับความว่าง; เพราะฉะนั้น ความว่างก็เท่ากับธรรมะ แล้วแต่จะพูด. แต่ให้รู้ความจริงว่ามันไม่มีอะไรนอกจากธรรมชาติ ที่เป็น

ความว่างไม่ควรยึดมั่นถือมั่นเลย ว่าเรา หรือว่าของเรา ก็ตาม.

ในที่นี้จะเห็นได้ชัดว่า ความว่างนี้ หรือของว่างนี้ก็คือ ความจริงของสิ่งทั้งปวง. ต้องหมดความหลงโดยประการทั้งปวงเท่านั้นจึงจะเห็นความว่าง; หรือถ้าเห็นความว่างนั้น ก็คือปัญญาที่ไม่หลง ปัญญาแท้ที่บริสุทธิ์ที่ไม่หลง.

แต่ที่นี้ มันมีธรรมอีกประเภทหนึ่ง คือ ธรรมะประเภท อวิชชา หรือความหลงผิด; เป็น reaction ที่เกิดมาจากการที่ จิตใจกระทบกันกับวัตถุหรือโลก. เพราะดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ข้างต้นว่า เมื่อจิตใจหรือธรรมะประเภทจิตใจกระทบกันกับ ธรรมะประเภทวัตถุนี้ ย่อมมี reaction เป็นความรู้สึก; ใน ความรู้สึกนี้เดินไปทางอวิชชาก็ได้ เดินไปทางวิชา คือรู้แจ้ง ก็ได้ มันแล้วแต่สิ่งแวดล้อม แล้วแต่สภาพตามที่เป็นอยู่จริง ของสังขารกลุ่มนั้น หรือของธรรมะกลุ่มนั้น มันจะเป็นไปใน รูปไหน. เพราะฉะนั้นจึงเป็นธรรมะอีกไม่ใช่อื่น แต่เป็น ธรรมะฝ่ายอวิชชา ทำให้เกิดความรู้สึกยึดมั่นถือมั่นไปใน ทางที่มีตัวมีตนหรือของของตน. แต่อย่าลืมว่านี่ก็คือสักแต่ ธรรมะ เนื้อแท้ของมันก็คือความว่าง.

... ..

อย่าลืม อวิชชาก็คือความว่างเท่ากันกับวิชา หรือเท่ากันกับนิพพานมันเป็นธรรมะเท่านั้น.

ถ้าเรามองมันเป็นแต่ธรรมะเท่านั้นแล้ว เราจะเห็นว่าว่างจากตัวตนอยู่เรื่อย; แต่ธรรมะในขั้นนี้ แม้จะเป็นสิ่งเดียวกันกับความว่างอย่างนี้ มันก็มีผลไปอีกทางหนึ่งตามแบบของอวิชา คือให้เกิดเป็นมายา ว่าตัวว่าตนขึ้นมาได้ในความรู้สึก หรือในความยึดถือ. เพราะฉะนั้น จึงต้องระวังให้ดีในธรรมะประเภทที่เป็นความยึดมั่นถือมั่นหรือเป็นประเภทอวิชา และมันก็รวมอยู่ในสิ่งทั้งปวง รวมอยู่ในคำว่าสิ่งทั้งปวงคำเดียวกันด้วย.

ถ้าเรารู้อะไรทั้งปวงจริง ๆ แล้ว ความรู้สึกที่ยึดมั่นถือมั่นที่เป็นวิชานี้ไม่อาจเกิด; ที่นี้หากว่าเราไม่รู้อะไร หรือไม่รู้สิ่งทั้งปวง ปล่อยไปตามอำนาจของสัญชาตญาณของสัตว์ที่ยังโง่งยังหลงอยู่ มันจึงได้ช่องได้โอกาสแก่กรรมฝ่ายอวิชา หรือฝ่ายยึดมั่นถือมั่นไปเสียตะพึด; ฉะนั้นคนเราจึงมีแต่ความยึดมั่นถือมั่นกันอยู่ คล้ายกับว่ามรดกที่ตกทอดมาตั้งแต่ไม่รู้ว่าเป็นใคร.

เราจะเห็นได้ว่า พอเกิดมาก็ได้รับการอบรม แวดล้อมโดยเจตนาบ้างไม่เจตนาบ้าง ให้เป็นไปแต่ในทางกรรมฝ่ายที่ไม่รู้ คือเป็นแต่ในทางยึดมั่นถือมั่นว่าตัวตนว่าของตงั้นนั้น การอบรมให้รู้ในทางไม่ใช่ตัวไม่ใช่ตงั้นนี้ ไม่ได้ทำกันเลย.

เด็ก ๆ เกิดมาไม่ได้รับการอบรมเรื่องไม่ใช่ตัวตนอย่างนี้กันเลย มีแต่ได้รับการอบรมไปในทางมีตัวมีตงั้นนั้น. แต่อย่าลืมนึกว่าเด็ก ๆ เกิดมานั้น จิตอันเดิมของเด็ก ๆ นั้นยังไม่มี

ตัวมีตนอะไรมากมาย; แล้วมาได้รับการแวดล้อมให้เกิดความรู้สึกว่าเป็นตัวเป็นตน. พอล้มตา พอรู้สึกอะไรได้ก็ต้องมีการแวดล้อมให้ยึดถือว่า พ่อของตน แม่ของตน ที่อยู่อาศัยของตน อาหารของตน; แม้แต่จานสำหรับจะกินข้าวก็ต้องใบนี้เป็นของตน คนอื่นมากินไม่ได้.

อาการที่เป็นไปเองโดยไม่ตั้งใจ autonomy อย่างนี้เกิดขึ้นเรื่อย คือความรู้สึกว่าตัวตนนี้เกิดขึ้นมา แล้วเจริญงอกงามขึ้นเรื่อย. ส่วนความรู้สึกที่ตรงกันข้าม ไม่เป็นไปในทางตัวตนนั้นไม่มีเลย; แล้วมันจะเป็นอย่างไร กว่าจะเป็นหนุ่มสาว เป็นคนแก่คนเฒ่านี้. มันก็หนาไปด้วยยึดมั่นถือมั่น หรือกิเลสที่เป็นเหตุให้ยึดมั่นถือมั่นว่า เป็นตัวเป็นตน.

นี่แหละ เราจึงมีตัวตนเป็นชีวิต, มีชีวิตเป็นตัวตน; คือมีความยึดมั่นถือมั่นว่าตัวตนนั้นแหละเป็นชีวิต. หรือชีวิตตามธรรมดาก็คือสัญชาตญาณแห่งการยึดมั่นว่าตัวตน; แล้วเรื่องมันจึงเป็นไปในทางที่มีแต่จะเป็นทุกข์, เป็นความหนัก กดทับ บีบคั้น ร้อยรัด พัวพัน หุ้มห่อ เสียบแทง เผาผลาญ ซึ่งเป็นอาการของความทุกข์ทั้งนั้น.

เป็นอันว่า ถ้างัดมัดมั่นถือมั่นแล้ว แม้ในฝ่ายดีในด้านดีก็เป็นความทุกข์. ทีนี้ โลกมาสมมุติฝ่ายดีหรือด้านดี กันแบบนี้ มันจึงหมายถึงความผิด หรือความชั่ว หรือความทุกข์ตามแบบของพระอรียเจ้า เพราะว่ามันยังไม่ว่าง มันยังงุ่นไปเหมือนกัน; ต่อเมื่อมีความว่างอยู่เหนือมันจึงจะไม่ทุกข์.

หลักใหญ่ของพุทธศาสนาจึงไม่มีอะไรมากไปกว่า การกำจัดสิ่งนี้เสียเพียงคำเดียวเท่านั้น กล่าวคือ กำจัดความ ยึดมั่นถือมั่นว่าตัวตน หรือของตนนี้เสีย; โดยอาศัยบทที่ว่า สัพเพ ธมมา นาลิ อภินิเวสยา นันเอง ไม่มีอะไรมากไปกว่านี้.

ทีนี้เมื่อตัวเรามาเป็นตัวเดียวกันกับความยึดมั่นถือมั่น อย่างเป็นทางการเดียวกันแต่ตั้งนี้แล้ว เราจะทำอย่างไร? ใครจะ ช่วยเรา? หรือว่าถ้าจิตมันเป็นอย่างนี้เสียเองแล้ว ใครจะไป ช่วยจิต? อย่างนี้ก็ไม่ได้.

ลองตั้งปัญหาขึ้นมาอย่างนี้. มันก็ไม่มีอะไรอีก มันก็ คือจิตนั่นอีกนั่นแหละ. เพราะได้กล่าวมาแล้วว่า ไม่มีอะไร นอกจากธรรมะ : ความผิดก็ธรรมะ ความถูกก็ธรรมะ ความ ทุกข์ก็ธรรมะ ความดับทุกข์ก็ธรรมะ เครื่องมือแก้ไขดับทุกข์ก็ ธรรมะ ตัวเนื้อหนังร่างกายก็ธรรมะ ตัวจิตใจก็ธรรมะ; เพราะ ฉะนั้น จึงไม่มีอะไรนอกจากที่ธรรมะจะต้องเป็นไปในตัวมัน เอง โดยอาศัยกลไกที่เป็นไปได้ในตัวมันเอง. อย่างนี้เราจะ เรียกว่าเป็นบุญหรือบาปก็สุดแท้.

ถ้าใครคนใดคนหนึ่ง เมื่อได้กระทบโลกนี้มากเข้า เกิด เป็นไปในทางสติปัญญา อย่างนี้ก็บุญ. ทีนี้ใครคนหนึ่ง เมื่อได้กระทบกับโลกนี้มากเข้า เป็นไปในทางความโง่ ความ หลงมากขึ้น อย่างนี้มันก็เป็นบาป.

เราสังเกตดูจะเห็นได้ว่า ไม่มีใครเสียเปรียบใคร. เรา เกิดมาก็อย่างนี้ด้วยกันทุกคน คือเราก็มีตา มีหู มีจมูก มีลิ้น

มีกาย มีใจ อยู่ด้วยกันทุกคน; แล้วข้างนอกก็มีรูป เสียง มีกลิ่น มีรส มีสัมผัส มีธัมมารมณฺ์ ให้ด้วยกันทุกคน; แล้วก็มีโอกาสที่จะกระทบกับสิ่งเหล่านี้ได้ด้วยกันทุกคน, และกระทบเหมือน ๆ กันทุกคน. แต่แล้วทำไมมันจึงแยกเดินไปในทางโง่บ้างฉลาดบ้าง? เพราะฉะนั้น ที่แยกเดินไปในทางฉลาดก็นับว่าเป็นกุศลหรือเป็นบุญ, ที่มันแยกเดินไปในทางโง่ก็เป็นบาปเป็นอกุศล.

แต่มันยังติดอยู่ว่า ธรรมะนี้ ดูข้างจะเป็นเครื่องคุ้มครองคนเสียจริง ๆ โดยที่มีหลักอยู่อย่างหนึ่งว่า ถ้าถูกความทุกข์เข้าแล้วยอมรู้จักหลาย รู้จักจำ. เหมือนอย่างว่าเด็ก ๆ เอามือไปจับขงเข้าที่ไฟอย่างนี้ มันก็คงไม่ยอมอมขงอีก เพราะมันรู้จักหลายรู้จักจำ. แต่ว่านี่มันเป็นเรื่องทางวัตถุ มันง่าย. ส่วนเรื่องที่ไม่ยอมเอาไฟ คือ ความยึดมั่นถือมั่น หรือ ความโลภ ความโกรธ ความหลงเข้านี้ โดยมากมันกลับไม่รู้สึกรู้ว่าเราขงไฟ มันก็เลยไม่มีอาการที่ว่า รู้จักหลาย รู้จักจำ มันกลับเห็นไปด้วยความหลงนั้นว่า เป็นของน่ารัก นำปรารถนาไปเสีย.

... ..

การที่จะแก้ไขได้ก็มีอยู่ทางเดียวคือว่า รู้จักมันอย่างถูกต้องว่า ธรรมะนี้คืออะไร จนรู้ว่าธรรมะนี้คือไฟ คือยึดมั่นถือมั่นไม่ได้ มันก็จักเป็นไปในทางสติปัญญา รู้จักหลาย

รู้จักจำต่อการที่จะไปเที่ยวยึดมั่นถือมั่นอะไร ว่าเป็นตัวเรา เป็นของเรา แล้วเกิดไฟขึ้นมา. สิ่งนี้มันเป็นไฟเผาใจไม่ใช่ไฟไหม้มือ แต่บางทีมันเผาลึกเกินไปจนไม่รู้สึกรู้ว่าเป็นไฟหรือ เป็นความร้อน; ฉะนั้น คนจึงจมอยู่ในกองไฟ หรือในวัฏฏสงสาร อันเป็นกองไฟที่ร้อนอย่างยิ่ง ยิ่งกว่าเตาหลอมเหล็กอย่างนี้.

ถ้าเรามองเห็นเช่นเดียวกับที่เด็กขยำไฟ และไม่ยอมจับไฟต่อไปแล้ว มันก็ไปตามทางนั้นได้. เพราะฉะนั้นพระพุทธเจ้าท่านจึงได้ตรัสอธิบายข้อนี้ไว้ว่า เมื่อเห็นโทษของความยึดมั่นถือมั่นเมื่อใด จิตก็จะคลายจากความยึดมั่นถือมั่นเมื่อนั้น.

นี่แหละปัญหามันมีอยู่ว่า เราเห็นโทษของการยึดมั่นถือมั่นหรือยัง ถ้ายังก็ยังไม่คลาย ถ้าไม่คลายก็ไม่ว่าง ภาสิตในมัชฌิมนิกายมีอยู่อย่างนี้ เป็นรูปพุทธภาสิต. และยิ่งตรัสไว้ในที่อีกแห่งหนึ่งว่า เมื่อใดเห็นความว่าง เมื่อนั้นจึงจะพอใจนิพพาน. ย้อนไปดูอีกทีหนึ่งว่า “เมื่อใดเห็นโทษของความยึดมั่นถือมั่น เมื่อนั้นจิตจึงจะคลายจากความยึดมั่นถือมั่น” เมื่อคลายจากความยึดมั่นถือมั่น เมื่อนั้นจะมีโอกาสมองเห็นสิ่งที่เราเรียกกันว่าความว่าง คือว่างจากตัวตน.

พอเริ่มเห็นความว่างจากตัวตนเท่านั้น จิตจะหายไป พอใจในอายตนะนั้นคือ นิพพาน. อายตนะนั้นคือนิพพาน ก็หมายความว่า นิพพานก็เป็นเพียงสิ่ง ๆ หนึ่งที่เราจะรู้จักได้

เท่านั้น สิ่งใดที่อยู่ในวิสัยที่เราจะรู้จักมันได้ โดยทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจแล้ว สิ่งนั้น ๆ เรียกว่า “อายตนะ” ทั้งนั้น.

ท่านได้ลดเอานิพพานนี้ลงมาให้เป็นอายตนะอันหนึ่ง เหมือนกับอายตนะทั้งหลาย แล้วเรายังจะโง่งจนถึงกับไม่รู้จักอายตนะนี้ได้อย่างไร. มันมีอยู่ได้ต่อเมื่อเห็นว่างจากตัวตน เพราะคลายความยึดมั่นถือมั่น จึงจะพอใจในอายตนะคือนิพพาน.

... ..

การที่จะให้พอใจนิพพาน นี่มันยาก ยากเหมือนกับที่กล่าวมาแล้วว่า เรามีชีวิตเป็นความยึดมั่นถือมั่นอยู่ตลอดเวลา เพราะฉะนั้นจึงไม่คลาย, ไม่เห็นว่าง ไม่พอใจในอายตนะคือนิพพาน.

เราจะมองเห็นความจริงข้อนี้ได้ โดยมองออกไปถึงศาสนาอื่นดูบ้าง ในศาสนาอื่นนั้นไม่มีคำว่าอัตตวาทุปาทาน. อัตตวาทุปาทาน แปลว่าความยึดมั่นถือมั่นว่าตัวเราของเรา. เพราะเหตุใดจึงเป็นเช่นนั้น? เพราะเหตุว่าในลัทธิอื่นนั้น เขามีตัวเราสำหรับให้ยึดมั่นถือมั่น เพราะฉะนั้นจึงไม่ถือว่าการยึดมั่นถือมั่นว่า “ตัวเรา” นี้เป็นของผิด มันกลายเป็นเรื่องถูกไป มันกลายเป็นความมุ่งหมายของศาสนา หรือของลัทธิอื่น ๆ ไปทีเดียว คือว่าสอนให้เข้าถึง

สภาพที่เป็น “ตัวเรา” ให้ได้ เพราะฉะนั้น เขาจึงไม่มีคำว่า
อัตรวาทุปาทาน คือความยึดมั่นถือมั่นว่าตัวเรา ซึ่งพุทธ
ศาสนาสอนว่าต้องละเสีย เขากลับมีตัวเราให้ยึดถือ.

ในพุทธศาสนาเรามีอัตรวาทุปาทาน คือกำหนดชื่อ
ลงไปว่า นี่เป็นกิเลส นี่เป็นความโง่ นี่เป็นความหลง คือ
ความยึดมั่นถือมั่นว่าตัวเรา. เพราะฉะนั้น หลักปฏิบัติจึงมี
อยู่ตรงที่ให้ละอัตรวาทุปาทานนี้เสีย และคำสอนเรื่อง
อนัตตาทิ้งมีแต่ในพุทธศาสนา; ไม่มีคำสอนลัทธิอื่น ซึ่งสอน
ให้มีอัตรตาให้ยึดมั่นถือมั่น เข้าถึงให้ได้. ส่วนเราให้ทำลาย
ความรู้สึกว่าตัวตนเสียให้หมดเลย ให้เห็นสภาพเป็นอนัตตา
คือว่างจากอัตรตาของสิ่งทั้งหลายทั้งปวง.

อนัตตานี้มีพูดกันแต่พวกเราพุทธศาสนา จะมีความรู้
ความเข้าใจขึ้นมาได้ก็แต่ในหมู่บุคคลที่ถูกสอนว่า สิ่งทั้งปวง
เป็นอนัตตาไม่ควรยึดมั่นถือมั่น. ถ้าสอนว่ามีอัตรตาที่ควรยึด
มั่นถือมั่นเสียแล้ว ก็ไม่มีทางที่จะปฏิบัติเพื่อความว่างจาก
ตัวตนนี้ได้. เพราะฉะนั้นจึงต้องสังเกตให้เห็นในข้อที่ว่า มัน
ต้องเห็นโทษของไฟ เราจึงจะกลัวไฟไหม้เรา; เช่นเดียวกับที่
เราต้องเห็นโทษของไฟ คือ ราคะ โทสะ โมหะ หรือไฟของ
ความยึดมั่นถือมั่นว่าตัวว่าตนซึ่งเป็นต้นเหตุของไฟทั้งปวงนี้
มันจึงจะคอยเปื้อนหนายเกลียดชังสิ่งทีเรียกว่าไฟ คือคลาย
ความยึดมั่นถือมั่นเสียได้ไม่คิดที่จะก่อไฟอีกต่อไป.

... ..

ที่นี้ก็มาถึง **ความว่างที่ว่าถ้าเห็นแล้วจะพอใจในนิพพาน.**

เราต้องเข้าใจให้ดี ๆ ว่าความว่างนี้เป็นอย่างไร? ความว่างในขั้นแรกก็คือว่า ว่างจากความรู้สึกที่ว่าตัวเรา ของเรา เรียกว่าว่าง. ถ้าความรู้สึกว่าตัวเราของเราเมื่ออยู่แล้ว มันก็ไม่ใช่ความว่าง มันเป็นจิตที่กำลังวุ่นอยู่ด้วยความยึดมั่นถือมั่นว่าตัวเรา ว่าของเรา.

เราต้องเอาคำ ๒ คำ ขึ้นมาเป็นเครื่องช่วยการกำหนด จดจำว่า ว่าง กับ วุ่น, ว่างคำหนึ่ง วุ่นคำหนึ่ง. ว่างก็คือว่าง จากความรู้สึกว่าตัวเราหรือของเรา; วุ่นก็คือ มันวุ่น มันกลุ้ม มันปั่นป่วนอยู่ด้วยความรู้สึกที่ตัวเรา ว่าของเรา.

ที่ว่า ว่างจากความรู้สึกที่ตัวเรา ว่าของเรา นั้น มีอาการอย่างไร? บาลีที่เป็นพระพุทธรักษาขีดเรียงไว้ให้ ๔ ข้อ:-

คู่ที่ ๑ “น อหิ กวจินิ” - รู้สึกว่าไม่มีอะไรที่เป็นตัวเรา.
“น กสฺสจฺจิ กิณฺจณํ กิสมฺมิณฺจจิ” - ความกังวลต่อสิ่งใดหรือในอะไร ๆ ก็ไม่มี ว่าเป็นตัวเรา นี้คู่หนึ่ง.

คู่ที่ ๒ ก็ว่า “น มม กวจินิ” - ไม่มีอะไรที่เป็นของเรา.
“กิสมฺมิณฺจจิ กิณฺจณํ นตฺถิ” - กังวลในสิ่งใด ๆ ไม่มี ว่าเป็นของเรา.

พูดกันง่าย ๆ เป็นไทย ๆ คู่หนึ่งก็ว่าไม่รู้สึกว่ามีเรา แล้วก็ไม่มีการกังวลอะไรที่เป็นเรา; แล้วอีกคู่หนึ่งก็ว่าไม่มีอะไร ว่าเป็นของเรา แล้วก็ไม่มีการกังวลในอะไรว่า เป็นของเรา.

เรารู้สึกว่าไม่มีอะไรเป็นเรา แต่บางทีก็มีเหลืออยู่เป็น กังวลว่า จะมีอะไรเป็นเรา; เรารู้สึกว่าไม่มีอะไรเป็นของเรา แต่เราอดสงสัยไม่ได้ว่า มันอาจมีอะไรที่ว่าเป็นของเรา.

มันจะต้องมีความเห็นแจ้งเด็ดขาด เคลี้ยงเกลาลงไป ว่า มันไม่มีอะไรเป็นเรา และที่เราจะต้องคอยกังวลว่ามัน อาจจะมีอะไรที่เป็นเรา; มันไม่มีอะไรเป็นของเราและไม่มี อะไรที่อาจจะเป็นของเรา ที่เราคอยสงสัยกังวล คอยคิด คอยนึก คอยทำอยู่. เมื่อใดจิตใจของใครเคลี้ยงไปจากสิ่งทั้ง สิ้นนี้ เมื่อนั้นพระพุทธเจ้าท่านถือว่าเป็นความว่าง. ในอา เณยขัสสปายสูตร มัชฌิมนิกาย บัญญัติไว้อย่างนี้ในฐานะที่ เป็นพุทธภาษิต.

อรรถกถาก็สรุปไว้ดีคือ ๆ ตรง ๆ ว่า “น อตตนา” - ไม่ เห็นว่าเป็นตัวตน “น อตตนิเยน” - ไม่เห็นว่าเป็นของตน; นี้ ก็พอแล้ว ก็เหมือนกับที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้นว่า ต้องปราศ จากความรู้สึกยึดมั่นถือมั่น ว่าตัวตน ว่าของตนนั่นเอง.

เมื่อไม่มีความรู้สึกอย่างนี้แล้ว ลองคิดดูเถอะว่ามัน จะมีอะไร มันไม่มองเห็นอะไรที่ไหนที่น่าจะเป็นตัวตน หรือ เป็นของตน, หรือได้กำลังเป็นตัวตน หรือเป็นของของตนอยู่, หรือว่าควรจะเป็นตัวตน หรือของของตนต่อไปข้างหน้า มัน ไม่มีทั้งนั้น. อย่างนี้เรียกว่าไม่มีทั้งขณะนั้น และไม่มีทั้งที่จะ กังวลข้างหน้า และข้างหลังด้วย; เป็นจิตที่เข้าถึงความว่าง ด้วยการมองเห็นสิ่งทั้งปวงชัดเจน ตามลักษณะที่ถูกต้องของ

มันว่า ไม่มีส่วนไหนที่มีความหมายของคำว่าตัวตนหรือของ
ตนเลย เป็นธรรมะคือธรรมชาติล้วน ๆ เหมือนกับที่ได้กล่าว
มาแล้วข้างต้นอย่างยืดยาว.

นี่แหละคือจิตที่เป็นอันเดียวกันกับความว่าง, หรือว่า
ความว่างที่เป็นสิ่งเดียวกันกับจิต, หรือที่เราจะพูดว่าจิตเข้า
ถึงความว่าง, หรือบางทีก็พูดถอยหลังมาอีกนิด ว่า จิตได้รู้
ถึงความว่าง ซึ่งทำให้คนบางคนเกิดความเข้าใจว่าจิตอย่าง
หนึ่ง ความว่างก็อย่างหนึ่ง.

ที่ใช้คำว่า “เข้าไปรู้ตัวความว่าง” อย่างนี้ยังไม่ถูกต้อง
นัก. ขอให้เข้าใจว่าถ้าจิตไม่เป็นอันเดียวกับความว่างแล้ว
ไม่มีทางที่จะรู้เรื่องความว่าง และจิตมันก็เป็นความว่างอยู่
เองแล้วตามธรรมชาติ; ความโง่ต่างหากที่เข้าไปทำให้ไม่
เห็นเป็นว่าง. พอความโง่ออกไป จิตกับความว่างก็เป็นอัน
เดียวกัน; เพราะฉะนั้นมันจึงรู้ตัวมันเองไม่ต้องไปรู้อะไร
ที่ไหน คือรู้ความว่าง และเป็นอันรู้ว่าไม่มีอะไรนอกจาก
ความว่างจากตัวตน-จากของตน.

... ..

นี่แหละความว่างอันนี้ คือสิ่งสูงสุดเพียงสิ่งเดียว ที่เป็น
ตัวพุทธวจนะที่ทรงสอนทรงมุ่งหมาย จนถึงกับพระพุทธเจ้า
ท่านตรัสว่า ตถาคตภาสิต คือคำที่ตถาคตกล่าวนั้น มีแต่
สุญญตา มีแต่เรื่องสุญญตา. บาลีสังยุตตนิกายมโหฬาร
และในบาลีนั้นเองก็ว่า ธรรมะที่ลึกที่สุด ก็คือเรื่องสุญญตา

นอกนั้นเรื่องต้น. ธรรมที่ลึกจนต้องมีพระตถาคตตรัสรู้ขึ้นมาในโลกแล้วกล่าวนั้น มีแต่สุญญตา; เรื่องนอกนั้นเรื่องต้น ไม่จำเป็นจะต้องมีตถาคตขึ้นมากล่าว. ที่นี้ในอีกวรรคหนึ่งในสังยุตตนิกายนั้นว่า ธรรมที่เป็นประโยชน์เกื้อกูลตลอดกาลนานแก่พวกฆราวาสนั้น คือเรื่องสุญญตา.

... ..

ที่มาเรื่องสุญญตา นี้ เป็นเรื่องที่อาตมาเคยเล่าให้ฟังหลายครั้งหลายหนในที่อื่นว่า:-

มีฆราวาส คหบดี พวกหนึ่งเข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้า และทูลขอเรื่องที่จะได้รับธรรมะที่เป็นประโยชน์เกื้อกูลตลอดกาลนาน แก่พวกฆราวาสที่ครองเรือน แออัดอยู่ด้วยบุตรภรรยา ปลูกไร่กระแจะจันทร์ของหอม พระพุทธเจ้าก็ได้ตรัสสูตรนี้ คือ สูตรเรื่องสุญญตา.

เมื่อเขามันยากไป ก็ทรงลดลงมาเพียงเรื่องโสด บัตติยังคะ คือ ข้อปฏิบัติเพื่อความเป็นพระโสดาบัน กล่าวคือให้เข้าถึงพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ให้จริง, แล้วก็มีศีลชนิดเป็นอริยกันตศีล คือเป็นที่พอใจของพระอริยะเจ้าได้จริง; แต่แล้วมันก็กลายเป็นว่าถูกพระพุทธเจ้าล่อเข้าบ่วง เข้ากับของพระองค์ได้สนิท.

พูดอย่างโหวนหวายบ ๗ ของพวกเราก็คือว่า พระพุทธเจ้าท่านต้มคนพวกนี้สนิท คือว่าเขาไม่เอาเรื่องสุญญตา

พระองค์ก็ยื่นเรื่องที่หลีกสุญญตาไม่พ้น คือบ่วงที่จะคล้องเข้าไปสู่สุญญตาให้คนเหล่านี้ไป ให้เขาไปทำอย่างไรที่จะเข้าไปถึง พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ที่แท้จริง และมีศีลที่เป็นที่พอใจของพระอริยเจ้าได้ มันก็มีแต่เรื่องนี้ คือมองเห็นความไม่น่ายึดมั่นถือมั่นไปเรื่อย ๆ.

ทีนี้ เรามาคิดว่า พระพุทธเจ้าเป็นผู้ผิดหรือเปล่า ใน การที่พูดว่า เรื่องสุญญตานี้เป็นเรื่องสำหรับฆราวาส?

ถ้าพระพุทธเจ้าถูก พวกเรสมั้ยนี้ก็เป็นคนบ้า ๆ บอ ๆ ไปทั้งหมด คือผิดไปทั้งหมด เพราะไปเห็นว่า เรื่องสุญญ ตานั้นไม่ใช่เรื่องสำหรับพวกเราฆราวาสที่ครองเรือน, เรื่อง สุญญตาเป็นเรื่องของผู้ที่จะไปนิพพานที่ไหนก็ไม่รู้. นี่แหละ เรากำลังพูดกันอยู่อย่างนี้; แต่พระพุทธเจ้ากำลังพูดอีกอย่าง หนึ่งว่า เรื่องสุญญตานี้คือเรื่องที่เป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่ ฆราวาสโดยตรง. แล้วใครจะเป็นฝ่ายผิดฝ่ายถูก? ถ้า พระพุทธเจ้าเป็นฝ่ายถูก เราก็ต้องยอมพิจารณาเรื่องสุญญ ตาว่าเป็นประโยชน์เกื้อกูลตลอดกาลนานแก่ฆราวาส อย่างไร?

ทางที่จะพิจารณาเรื่องนี้ ก็จะต้องมองกันไปตั้งแต่ว่า ใครมันทุกข์มากที่สุด ร้อนมากที่สุด หรืออยู่ในใจกลางเตา หลอมยิ่งกว่าใคร? มันก็ไม่มีใครนอกจากพวกฆราวาส. แล้วเมื่อเป็นดังนี้แล้ว ใครเล่าที่จะต้องการเครื่องดับไฟ หรือ ว่าสิ่งที่จะมากำจัดความทุกข์ด้วยประการทั้งปวง? มันก็พวก

ฆราวาสนั้นแหละ พวกที่อยู่กลางกองไฟจึงต้องหาเครื่องดับไฟให้พบในท่ามกลางกองไฟ มันดันไปที่ไหนไม่ได้; เพราะไม่มีอะไรนอกจากไฟ, ไม่มีอะไรนอกจากธรรมชาติที่ไปยึดถือเข้าแล้ว เป็นไฟทั้งนั้น. เพราะฉะนั้นจะต้องหาจุดที่เย็นที่สุดที่กลางกองไฟนั่นเอง มันก็คือความว่างจากตัวตน-ของตน คือสุญญตา.

ฆราวาสต้องหาให้พบสุญญตา ต้องอยู่ในขอบวงของสุญญตา ถ้าไม่อยู่ตรงจุดศูนย์กลางของสุญญตาได้ อย่างน้อยอย่างเร็วที่สุด ก็ควรจะอยู่ในขอบวงของสุญญตา คือรู้เรื่องความว่างตามสมควรที่ควรจะมี. นี่แหละจึงจะนับว่าเป็นประโยชน์สุขตลอดกาลนานของพวกฆราวาส.

พวกนี้เขาไปถามว่า อะไรจะเป็นประโยชน์สุขแก่อกุศลสิ้นกาลนานแก่พวกข้าพระองค์? พระพุทธเจ้าตรัสตอบว่า “สุญญตปปฏิสัจจตุตา โลกุตตรา ธมฺมา” แปลว่า ธรรมทั้งหลายที่อยู่เหนือวิสัยโลก ที่เนื่องเฉพาะอยู่ด้วยสุญญตา. โลกุตตรา - อยู่เหนือวิสัยโลก ก็คือว่ามันอยู่เหนือไฟ; เพราะเราหมายความว่านี่ว่า โลกนี้มันคือไฟ ฉะนั้น โลกุตตรา ต้องอยู่เหนือไฟ. และที่ว่าเนื่องเฉพาะอยู่ด้วยสุญญตานั่นมันย่อมต้องถึงตัวความว่าง, ความว่างจากความยึดมั่นถือมั่นว่าตัวเราหรือว่าของเรา.

ดังนั้น “สุญญตปปฏิสัจจตุตา โลกุตตรา ธมฺมา” นั้น จึงคือของขวิญญสำหรับฆราวาสโดยตรง ที่พระพุทธเจ้าท่าน

ทรงมอบให้โดยตรง เป็นพระพุทธรูปที่เขียนยันอยู่อย่างนี้. ขอให้ลองคิดดูใหม่ว่ามันจำเป็นเท่าไรที่จะต้องสนใจ และมีเพียงเรื่องเดียวจริงหรือไม่ ไม่ต้องพูดถึงเรื่องอื่นกันเลย.

ในบาลีสันสกฤตตนิยานั้น ได้ตรัสยืนยันไว้ชัดว่า สุญญตาคือนิพพาน นิพพานคือสุญญตา; ในที่แห่งนั้นมันมีเรื่องที่จะต้องให้ตรัสอย่างนั้น ซึ่งเป็นความจริงง่าย ๆ ว่า นิพพานคือสุญญตา สุญญตาคือนิพพาน ก็หมายถึงว่างจากกิเลสและว่างจากความทุกข์. ฉะนั้น นิพพานนั้นแหละคือเรื่องสำหรับฆราวาส. ถ้าฆราวาสยังไม่รู้ความหมายของนิพพาน ยังไม่ได้อยู่ในขอบวงของนิพพาน ก็แปลว่าอยู่กลางกองไฟมากกว่าคนพวกไหนหมด.

นิพพานก็ขยายความออกไปได้ชัด ๆ ว่า ว่างจากความทุกข์ รวมทั้งว่างจากกิเลสที่เป็นเหตุให้เกิดทุกข์; ในขณะที่พวกเราจิตใจว่างจากตัวตน-ว่างจากของตนอยู่บ้าง ก็เป็นนิพพาน.

เช่นขณะที่นั่งอยู่ที่นี้ เดี๋ยวนี้ เวลานี้; อาตมายืนยันได้ว่า ทุกคนหรือแทบจะทุกคนนี้ มีจิตว่างจากความรู้สึกตัวตนหรือของตน เพราะมันไม่มีอะไรมาก่อให้เกิดความรู้สึกอย่างนั้น. มันมีแต่คำพูดที่อาตมากำลังกล่าวไปในทางที่ทำให้เกลียดชังตัวตน หรือของตน; และทำนทั้งหลายกำลังสนใจฟัง เรื่องมันก็ไม่มีโอกาสที่จะเกิดความรู้สึกว่าตัวตน. แล้วลองคิดดูว่าใจมันว่างหรือไม่ว่าง? ว่างจากตัวตนหรือของตน

นั่นมันว่างหรือไม่ว่าง? ถ้ามันว่างอยู่บ้าง, ใช้คำว่า “อยู่บ้าง” เท่านั้น ไม่ใช่ทั้งหมดหรือตลอดกาล; นั่นก็เรียกได้ว่า ท่านทั้งหลายกำลังอยู่ในขอบวงของนิพพาน ในขอบวงของธรรมะประเภทที่เรียกว่านิพพาน แม้ว่าไม่เด็ดขาดและสมบูรณ์ ก็ยังเป็นนิพพานอยู่นั่นเอง.

... ..

ธรรมะมีอยู่หลายความหมาย หลายชั้น หลายระดับ.

ธรรมะที่เป็นความหมายของนิพพาน หรือในระดับของนิพพานนั้น มันอยู่ที่จิตของท่านทั้งหลายที่กำลังว่างจากความรู้สึกว่าตัวตน หรือของตนอยู่บ้างในบางขณะ. เพราะฉะนั้น ขอให้กำหนดจดจำความรู้สึกอันนี้ที่นี้และเดี๋ยวนี้ไว้ให้ดี ๆ และให้มันติดไปที่บ้านด้วย. บางทีกลับไปที่บ้าน แล้วมันจะรู้สึกเหมือนกับขึ้นไปบนเรือนของคนอื่น; หรือว่าไปทำการทำงานอะไรที่บ้าน จะได้มีความรู้สึกเหมือนกับไปช่วยงานของคนอื่น ที่บ้านคนอื่น; อย่างนี้ยิ่ง ๆ ขึ้นไปแล้วมันไม่ทุกข์. บ้านหรือการงานที่เคยเป็นทุกข์นั้น มันจะไม่ทุกข์; แต่จะเป็นอยู่ด้วยจิตว่างจากตัวตนหรือของตนอยู่ตลอดเวลา เรียกว่าเอานิพพาน หรือเอาสุญญตา เป็นพระเครื่องรางแขวนคออยู่เสมอ จะคุ้มครองป้องกันความทุกข์หรืออุปัทวะเสียดังใจไร้นี้โดยประการทั้งปวง. นี้แหละเป็นเครื่องราง

ศักดิ์สิทธิ์ของพระพุทธเจ้าจริง ๆ นอกนั้นเป็นเรื่องมายา.

ที่นี้พูดอย่างนี้ เดี่ยวจะเป็นการโฆษณาชวนเชื่อ ท่านทั้งหลายต้องไม่คิดว่า อาตมาเป็นคนเดินตลาดขายสินค้าของพระพุทธเจ้า จะต้องคิดว่าเราเป็นเพื่อนทุกข์ เกิด แก่ เจ็บ ตาย ด้วยกัน เป็นสาวกของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าด้วยกัน; ถ้าจะพูดเรื่องอะไรที่เป็นเรื่องสมมติที่ชวนให้เกิดความสนใจนี้ ก็เพราะว่ามีความหวังดีต่อกัน. แต่ถ้าใครมีสติปัญญา มากกว่านั้น ก็อาจจะเห็นได้ด้วยตนเอง โดยไม่ต้องเชื่อด้วย อาตมา ไม่ต้องเชื่อตามอาตมา ก็มีทางที่จะสนใจศึกษาต่อไปได้ ถึงความจริงที่เป็นปรมาตถัสัจจะนี้ยิ่งขึ้นไปทุกที.

ถ้าเป็นอย่างที่กล่าวมานี้แล้ว ก็ต้องเขยิบการศึกษานี้ เลื่อนสูงขึ้นไปถึงเรื่อง ธาตุ.

คำว่า “ธาตุ” นี้ก็มีความหมายเช่นเดียวกับคำว่า “ธรรม” รากของศัพท์ก็เป็น root เดียวกันด้วย คำว่าธรรมะนี้มาจากคำว่า ธร แปลว่า ทรง คือทรงตัวมันอยู่ได้เหมือนที่กล่าวอธิบายมาแล้ว. คำว่า ธาตุ นี้ก็เหมือนกัน นักศัพทศาสตร์เขายอมรับว่า มันมาจากคำว่า ธร ด้วยเหมือนกัน ก็แปลว่า ทรง. เพราะฉะนั้น คำว่า ธาตุ นี้มันก็แปลว่า สิ่งที่ทรงตัวมันเองอยู่เหมือนกัน เช่นเดียวกับคำว่าธรรมะ : ที่เปลี่ยนแปลงก็มีการทรงตัวมันอยู่ได้ ด้วยการเปลี่ยนแปลง. ที่ไม่เปลี่ยนแปลง ก็ทรงตัวอยู่ได้ ด้วยการไม่เปลี่ยนแปลง. ฉะนั้น เราต้องมาเรียนถึงสิ่งที่ไม่อาจเป็นตัวตนได้ คือสิ่งที่

เรียกว่า ชาติ ^{นี้}บ้าง.

ท่านทั้งหลายรู้จักชาติชนิดไหนกันบ้าง ที่จะเอาเป็นความว่างได้? คนที่เรียนฟิสิกส์หรือเคมี ก็รู้เรื่องธาตุแต่ฝ่ายวัตถุล้วน ๆ เป็นธาตุแท้ที่สับอย่างหรือก็ร้อยอย่าง และก็ยังพบเรื่อย ๆ. ธาตุอย่างนี้เป็นความว่างไปไม่ได้ หรือว่าถ้าว่างก็เป็นความหมายอันลึกของสิ่งเหล่านี้ เพราะว่าเป็นเพียงรูปธาตุ.

... ..

ที่นี้ยังมีธาตุฝ่ายจิตใจ ฝ่ายวิญญาณ ฝ่ายนามธรรม อีกธาตุหนึ่ง ซึ่งเราไม่อาจจะพิสูจน์ได้ด้วยวิชาฟิสิกส์หรือเคมี อย่างนั้นมันก็ต้องเรียนวิชาวิทยาศาสตร์อย่างของพุทธเจ้า จึงจะรู้เรื่องรูปธาตุ นามธาตุ หรือ อรูปธาตุ คือธาตุที่ไม่มีรูป และเป็นแต่เพียงนามหรือเรื่องทางจิต ทางเจตสิก ทางจิตใจ. ที่ว่ามาถึงแค่นี้เรารู้มา ๒ ธาตุแล้ว.

สิ่งที่เรียกว่าความว่างนี้จะอยู่ในธาตุไหน ?

ถ้าใครคิดว่าความว่างเป็นรูปธาตุหรือวัตถุธาตุ เพื่ออนก็หัวเราะตาย. บางคนอาจจะคิดว่าความว่างนี้คงจะเป็นนามธาตุหรือรูปธาตุ; อย่างนี้พระอริยเจ้าก็หัวเราะตาย หัวเราะ

คน ๆ นั้น. เพราะว่าความว่างนี้มันไม่ใช่ทั้งรูปธาตุและทั้ง
อรูปธาตุ. มันยังมีธาตุของมันอีกชนิดหนึ่ง ซึ่งไม่อยู่ในความ
หมายของคนธรรมดาจะพุดกัน ท่านเลยเรียกมันว่า นิโรธ
ธาตุ.

วัตถุธาตุ หรือ รูปธาตุ นั้นก็หมายถึงของที่เป็นวัตถุนี้
อย่างหนึ่งแล้ว จะเป็นรูป เสียงกลิ่น รส สัมผัส อะไรก็ตาม.
แล้ว อรูปธาตุ นั้นหมายถึงจิตใจ จิตเจตสิกหรือความรู้สึกรู้คิด
นึกที่เกิดขึ้นในทางจิต ทางเจตสิก นี้เรียกว่าอรูปธาตุ. แล้ว
มันจะมีธาตุชนิดไหนอีกที่มันจะไม่ซ้ำกันกับสองธาตุนี้? มัน
ก็มีได้ในทางเดียวเพียงว่าธาตุที่มันตรงกันข้ามจากสองอย่าง
นี้ และเป็นที่ยึดมั่นหายไปหมดของสองธาตุนี้ด้วย ท่านจึง
เรียกมันว่า นิโรธธาตุ, บางทีก็เรียกว่า นิพพานธาตุ บางทีก็
เรียกว่า อมตธาตุ.

ที่เรียกว่า นิโรธธาตุ หรือ นิพพานธาตุ นั้น ล้วนแต่
แปลว่า ดับ. ธาตุแห่งความดับคือธาตุแห่งความดับของธาตุ
อื่น ๆ ทั้งหมด, หรือว่าธาตุเป็นที่ดับของธาตุอื่น ๆ ทั้งหมด.

ที่เรียกว่า อมตธาตุ แปลว่าธาตุที่ไม่ตายนั้น หมาย-
ความว่าธาตุอื่น ๆ นอกจากนี้มันตายหมด มันตายได้ มัน
ตายเป็น. ส่วนนิโรธธาตุนี้ ไม่เกี่ยวกับการเกิดหรือ การตาย;
แต่ว่ากลับเป็นที่ดับสิ้นของธาตุอื่น ๆ. สุญญตาก็คือสิ่งซึ่งอยู่
ในธาตุพวกนี้ หรือเป็นธาตุพวกนี้จะเรียกว่า สุญญตธาตุ ก็ได้
เป็นธาตุอันเป็นที่ทำความว่างให้แก่ธาตุอื่น ๆ.

เพื่อความเข้าใจสิ่งที่เรียกว่า “ธาตุ” ชนิดที่ทำให้เข้าใจธรรมะได้แล้ว ต้องเรียนธาตุอย่างที่กล่าวมานี้ อย่าไปมัวหลงเข้าใจว่ารู้จัก ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม เท่านั้น แล้วก็พอแล้ว มันเป็นเรื่องของเด็กอมมือ. ก่อนพุทธกาลเขาก็พูดเขาก็สอนกันอยู่ มันต้องรู้ต่อไปถึงวิญญาณธาตุ คือธาตุทางนามธรรมหรือวิญญาณ แล้วก็อากาศธาตุ แล้วก็สุญญตธาตุ กล่าวคือธาตุความว่างเข้าไปอีกทีหนึ่ง ซึ่งเป็นที่ดับหมดของ ดิน น้ำ ลม ไฟ อากาศ วิญญาณ. แปลว่าเรามีธาตุที่ประหลาดที่สุดในพุทธศาสนานี้ เรียกว่า ธาตุแห่งความว่าง หรือสุญญตธาตุ หรือนิโรธธาตุ หรือนิพพานธาตุ หรืออมตธาตุ.

ดิน น้ำ ลม ไฟ นั้นมันอยู่ในพวกรูปธาตุ; ส่วนจิตใจ วิญญาณ เจตสิก อะไรต่าง ๆ นั้น มันอยู่ในพวกอรูปธาตุ; ส่วนนิพพานหรือสุญญตธาตุนี้ มันอยู่ในพวกนิโรธธาตุ.

ท่านต้องไปนั่งหาเวลาสงบ ๆ นั่งดูธาตุให้ทั่วทุกธาตุ แล้วเห็นชัดว่ามันมีอยู่ ๓ ธาตุอย่างนี้จริง ๆ ก็จะเริ่มพบสุญญตธาตุ หรือนิพพานธาตุ แล้วจะเข้าใจสิ่งที่เรียกว่า อนัตตา หรือสุญญตธาตุที่เรากำลังกล่าวนี้ได้มากขึ้น.

เราอาจจะวางหลักได้ว่าในตัวความยึดมั่นถือมั่นว่าตัวกูว่ของกูนั้นแหละ มันมีรูปธาตุและอรูปธาตุ; แล้วในที่ว่างจากความยึดมั่นถือมั่นว่าตัวกูว่ของกูนั้นแหละ มันมีนิโรธธาตุ; หรือจะกลับกันเสียก็ได้ว่า ถ้ามีนิโรธธาตุเข้ามา มันก็

เห็นแต่ความว่าง : เห็นความว่างจากตัวกู-ของกูนี้ปรากฏชัดออกมา. ถ้าธาตุนอกนั้นเข้ามา มันก็เห็นเป็นรูป, เป็นนาม : เป็นรูป เป็นเสียง เป็นกลิ่น เป็นรส เป็นโณภูริัพพะ, เป็นเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ อะไรยุ่งไปหมด, แล้วก็มีส่วนที่จะเกิดความยึดถือทั้งนั้น : ถ้าไม่ยึดถือในทางรัก ก็จะไม่ยึดถือในทางไม่รักคือเกลียด.

ความยึดถือของคนเรามี ๒ อารมณีนี้นี้เท่านั้น คือพอใจกับไม่พอใจ, เราเคยชินกันอยู่แต่กับ ๒ อารมณีนี้นี้เท่านั้น : เราสนใจกันอยู่แต่อารมณ์ที่น่ารัก เพื่อจะให้ได้มา, และสนใจอยู่แต่ที่จะหลบเลี่ยงอารมณ์เกลียดหรือทำลายมันเสีย; เรื่องมันก็วนอยู่ตลอดเวลาไม่มีว่าง. ถ้าให้ว่างจะทำอย่างไร? ก็คือเราอยู่เหนือ หรือว่าขณะธาตุที่วนเหล่านั้น มาอยู่กับธาตุที่ว่าง มันก็ว่างได้.

อีกอย่างหนึ่งท่านเรียก เพื่อแสดงคุณสมบัติของรูปธาตุว่า “เนกขัมมธาตุ”. เนกขัมมธาตุ นี้เป็นเหตุให้ออกจากกาม, กามารมณ. แล้วถัดมาธาตุที่สองเรียกว่า อรูปธาตุ ธาตุนี้เป็นเหตุให้ออกจากรูป, แล้วธาตุที่สามเรียกว่า นิโรธธาตุ ธาตุนี้เป็นเหตุให้ออกจากสังขตะ.

ถ้าพูดเป็นบาลีอย่างนี้เรื่องชั้จะยุ่งขึ้นทุกที จะต้องพูดเป็นไทยจะดีกว่า คือว่าถ้าเรามองเห็นเนกขัมมธาตุ ก็จะเป็นเหตุให้ออกจากกาม-กามารมณ หมายความว่าเรามองเห็นสิ่งที่ตรงข้ามจากกาม เห็นธาตุชนิดที่ตรงข้ามจากกาม

เรียกว่า เห็นเนกขัมมธาตุ. เห็นกามเป็นไฟ แล้วก็ไม่ถูกไฟ
นั้นเผา คือตรงกันข้ามอย่างนี้เรียกว่าเนกขัมมธาตุ. จิตที่
โน้มไปสู่การออกจากกามนี้ เรียกว่าประกอบอยู่ด้วยเนกขัมม
ธาตุ.

ที่นี้สัตว์ทั้งหลายที่พ้นไปจากกามได้นั้น ไปติดอยู่ที่
ของสวยงาม สนุกสนาน ที่ไม่เกี่ยวกับกาม; แต่ວ່ายังเกี่ยวกับ
รูป คือรูปธรรมที่บริสุทธิ์. อย่างพวกฤษี มุนี โยคี ติดความสุข
ในรูปฌาน เหล่านี้เป็นต้น, หรือบางที่เราเห็นคนแก่ ๆ บาง
คน ติดในเครื่องลายคราม ต้นบอน ต้นโกศล อะไรไม่เกี่ยว
กับกาม แล้วหลงใหลยิ่งกว่ากามก็มี. อย่างนี้ก็สังเคราะห์
เรียกว่า เป็นพวกติดอยู่ในรูปเหมือนกัน ออกจากรูปไม่ได้.

ถ้าจะออกจากรูปให้ได้ ก็ต้องมีความรู้เรื่องอรูปธาตุ
คือธาตุที่เป็นไปเหนือรูป. ที่นี้มันจะไปติดอะไรอีก ถ้ามัน
หลุดรูปไปได้ ไม่ติดรูป หลุดรูปไปได้ก็ไปติดสิ่งที่มีปัจจัยปรุง
แต่งทั่ว ๆ ไป ที่มากไปกว่านั้น ข้อนี้ก็แก้แก่กุศลธรรมทั้งปวง.
อกุศลธรรมเราอย่าพูดถึงก็ได้ เพราะมันไม่มีใครเอา เพราะ
มีแต่คนเกลียด. แต่อกุศลทั้งปวงที่ปรุงแต่งให้เป็นคนดีพิเศษ
เกิดในสวรรค์ ผันกันไม่มีที่สิ้นสุด นี้เรียกว่า สังขตะ คือ สิ่ง
ปรุงแต่ง. คนเราก็มีวเมาอยู่แต่ที่จะเป็นตัวตนเป็นของของ
ตน : เป็นตัวตนอย่างสัตว์เดียรฉานไม่ดี ก็เป็นอย่างมนุษย์,
เป็นอย่างมนุษย์ไม่ดี ก็เป็นอย่างเทวดา, เป็นอย่างเทวดาไม่
ดี ก็เป็นอย่างพรหม, เป็นอย่างพรหมไม่ดี ก็เป็นอย่างมหา

พรหม; แล้วก็มีตัวตนอยู่เรื่อย. อย่างนี้เรียกว่าสังขตะทั้งนั้น. ต่อเมื่อ เข้าถึงนิโรธธาตุ มันจึงจะออกจากสังขตะได้.

นี่แหละธาตุสุดท้าย เป็นนิพพานธาตุ คือเป็นที่ดับสิ้นแห่งตัวกูและของกู. ถ้าดับได้สิ้นเชิงจริง ๆ ก็เป็นพระอรหันต์ เรียกว่า อนุภาทิเสสนิพพานธาตุ. ถ้ายังดับไม่ได้สิ้นเชิงก็เป็น พระอริยเจ้าที่รอง ๆ ลงมา เรียกว่า สอฺภาทิเสสนิพพานธาตุ คือตัวกูยังมีเชื้อเหลืออยู่บ้าง ไม่ว่างทีเดียว หรือมันว่างได้แต่ มันไม่ถึงที่สุด ไม่ใช่ ปรมิ สุกฺกณิ.

รวมความแล้วจะต้องรู้ธาตุ คือหมายถึง ส่วนประกอบแท้จริงของสิ่งทั้งปวงนี้ ให้เข้าใจในลักษณะอย่างนี้. คือว่า โดยหลักใหญ่แล้วมันจะมีอยู่คือ : รูปธาตุ -ธาตุที่มีรูป, อรูปธาตุ -ธาตุที่ไม่มีรูป, และนิโรธธาตุ -ธาตุซึ่งเป็นที่ดับทั้งของรูปและของอรูป; อย่างนี้แล้วกล้าทำว่า ไม่มีอะไรที่จะอยู่นอกไปจากคำ ๓ คำนี้.

นี่แหละ เราลองเรียนวิทยาศาสตร์อย่างของพระพุทธเจ้ากันบ้าง ที่มันครอบคลุมทั้งฝ่ายกาย (physics) ฝ่ายจิต (mental) และฝ่ายวิญญาณ (spiritual); เป็นเหตุให้เรา รู้จักสิ่งทั้งหลายทั้งปวงหมดครบถ้วนจริง ๆ เราจึงเรียกว่าเรารู้จักสิ่งทั้งหลายทั้งปวงจริง จึงจะไม่สามารถยึดมั่นถือมั่นสิ่งทั้งปวงได้อีกต่อไป. ไม่มีความยึดมั่นถือมั่นในสิ่งทั้งปวงนั่นคือว่าง ความว่างของพุทธศาสนาเรามันต้องมีความหมายอย่างนี้.

ที่นี่ เราจะได้พูดกันถึง สิ่งประกอบเล็ก ๆ น้อย ๆ ให้ยิ่ง
ขึ้นไปอีก เพื่อแวดล้อมความเข้าใจในเรื่องเกี่ยวกับความว่าง.

ในอุปปริปัญญาสก็ มัชฌิมนิกาย มีพุทธภาษิตว่า
สุญญตานิเรียกว่ามหาปริสวิหาร สุญญตาคือมหาปริสวิหาร
แปลว่า ความว่างนั้นแหละคือวิหารของมหาบุรุษ คือว่ามหา
บุรุษอยู่ในวิหารนี้ วิหารนี้ได้แก่ความว่าง. นี่หมายความว่า
มหาบุรุษนั้น ไม่มีจิตใจที่เที่ยวไปซอกแซกอยู่ที่มุ่มน่มุ่มนี้
เหมือนปลูถุน แต่ว่ามีจิตใจอยู่ในความว่าง อยู่ด้วยความว่าง
หรือเป็นความว่างเสียเลย; ฉะนั้น จึงเรียกสุญญตว่ามหา
ปริสวิหาร โดยเฉพาะก็คือพระพุทธเจ้าและพระอรหันต์
นั่นเอง. ความว่างเป็นวิหารเป็นที่อยู่ของมหาบุรุษ ก็แปลว่า
จิตใจของท่านอยู่ด้วยความว่าง คือมีลมหายใจอยู่ด้วยความ
ว่าง.

พระพุทธเจ้าท่านตรัสยืนยันส่วนพระองค์เองโดย
เฉพาะว่า ตถาคตอยู่ด้วยสุญญตาวิหาร คือว่าเวลาอยู่ด้วย
สุญญตาวิหาร หรือให้ชีวิตล่วงไป ๆ ด้วยสุญญตาวิหาร. คือ
ว่า เมื่อท่านกำลังแสดงธรรมสอนคน จิตของท่านก็ว่างจาก
ตัวตนของตน, เมื่อไปบิณฑบาต หรือทำกิจส่วนพระองค์
ท่าน จิตของท่านก็ยังว่างจากตัวตนหรือของตน, หรือเมื่อ
ท่านทรงพักผ่อนหาความสุขส่วนพระองค์ ที่เรียกว่ายามว่าง
ทิวาวิหาร สุขวิหาร อะไรนี้; ท่านก็เป็นอยู่ด้วยความว่างจาก
ตัวตนหรือของตน ท่านจึงทรงยืนยันแก่พระสาวรีบุตรว่า

ตถาคตให้เวลาล่วงไปด้วยสุญญตาวิหาร.

นี่เราไม่พูดกันถึงบุคคลธรรมดาสามัญที่เป็นปุถุชน เราพูดถึงมหาบุรุษ พูดถึงพระพุทธเจ้า ว่าท่านมีลมหายใจอยู่อย่างไร ท่านอยู่ในโบสถ์วิหารอะไร. ถ้าเราอยากไปเห็น กุฎีวิหารของพระพุทธเจ้าแล้ว อย่านึกถึงเรื่องอริสวเรื่องปุณ เรื่องอะไรที่อื่นเดียวกันนัก. ลองนึกถึงวิหารที่ชื่อว่า “สุญญตาวิหาร” หรือ “มหาปริสวิหาร” กันบ้าง; แต่อย่าลืมว่ามันต้องเป็น “ปรหม์ สุญญ” คือว่างอย่างยิ่ง, สุญญตาขนาดว่างอย่างยิ่ง ไม่ใช่สุญญตาขอบ ๆ แวง ๆ เหมือนพวกเราที่นั่งอยู่ที่นี้ กลับไปบ้านก็ไม่ว่างเสียแล้ว.

สุญญตาวิหาร หรือ มหาปริสวิหาร นั้นหมายถึงว่าว่างอย่างยิ่ง เพราะฉะนั้น จึงมีคำอีกคำหนึ่งซึ่งค่อนข้างจะยาวมาก เรียกว่า “ปรมาณุตตรสุญญตา” คือ ปรมะ+อนุตตระ+สุญญตา รวมกันทั้ง ๓ คำ เป็น ปรมาณุตตรสุญญตา-สุญญตาที่ว่างเป็นอย่างยิ่ง ไม่มีอะไรอื่นยิ่งไปกว่า.

ข้อนี้ ถ้าระบุดตามคำเทคนิคของธรรมะ จะมีกล่าวถึง เจโตสมาธิที่ไม่มีนิमित จนจิตว่างจากอภัสวะ. เจโตสมาธิที่ไม่มีนิमितที่จิตผ่องใสจนไร้อภัสวะ นี้อาจจะเป็นอย่างกุปปธรรม หรือกุปปธรรมก็ได้. คือว่าจะเป็นอย่างของคนที่จะกลับไปไม่ว่างอีก หรือว่าเป็นของคนที่ว่างเด็ดขาดไปก็ได้. ถ้าในขณะที่ใดประกอบด้วยเจโตสมาธิประเภทที่ไม่มีนิमितจะยึดถือ อะไรว่ามีตัวตนของตนแล้ว จิตกำลังผ่องใสไร้อภัสวะ

อยู่ในเวลานั้นแล้ว ก็เรียกว่า “ปรมาณูตรสุญญตา” ได้ ซึ่งพระอริยเจ้าหรือพระอรหันต์นั้น ท่านทำอยู่เป็นว่าเล่น คือเป็นไปเอง.

ถ้าเราเป็นปุถุชนจะเป็นโยคีที่สมบุรณ์กันสักที ก็ควรจะเข้าถึงเจโตสมาธินี้ได้ ตามกาล ตามเวลา แม้จะไม่สิ้นอาสวะโดยเด็ดขาด ก็เป็นการไร้อาสวะอยู่ในบางโอกาส บางขณะ. แต่ที่เราไปเยี่ยมของท่านมา คือไปเยี่ยมของพระพุทธเจ้าหรือของพระอรหันต์มา สำหรับให้พวกเราลองดูบ้างเท่านั้น เพื่ออย่าได้ท้อถอยเสียทีเดียว. เพราะเหตุใด? เพราะเหตุว่าสิ่งที่เรียกว่าความว่างก็ดี ความหลุดพ้นก็ดี หรือนิพพานก็ดี มีได้ทั้งประเภทที่เด็ดขาดลงไป และประเภทที่ยังกลับไปกลับมาได้สำหรับคนเราตามธรรมดา. หรือยิ่งกว่านั้น ยังมีประเภทที่ประจบเหมาะก็ยังมี ในเมื่อสิ่งต่าง ๆ แวดล้อมเหมาะดี เราอาจมีจิตใจว่างอย่างนี้ได้สักชั่วโหม่งสองชั่วโหม่งก็ได้. แต่ว่าเป็นเรื่องเป็นราวนั้น คือเราต้องตั้งใจประพฤติปฏิบัติกระทำให้มันว่างได้ ตามที่เราสามารถกระทำได้.

ที่แท้จริงนั้นที่เป็น ปรมาณูตรสุญญตาจริง ๆ นั้น ท่านหมายถึงว่าได้ทำลาย โลภะ โทสะ โมหะ ความยึดมั่นถือมั่นว่าตัวตนไปเด็ดขาด เป็นสมุจเฉทปหาน ไปจริง ๆ แล้ว. เพราะฉะนั้น เมื่อจะกล่าวถึงสุญญตาสุดยอด ท่านต้องบัญญัตินามมันไว้ว่า ปรมาณูตรสุญญตา.

... ..

เรื่อง สุนทรียตาสุดท้ายตอนนี้ ถ้าลองเหลือบดูให้ต่ำ ๆ ลด
หล่นไปตามลำดับก็จะเข้าใจ.

สุนทรียตาที่ต่ำ ๆ หรือรอง ๆ ลงมา คือถ้าไล่จากทางสูง
คือเอาปริมาณบุตรสุนทรียตาเป็นสุดท้ายแล้ว ที่ลดต่ำลงมาก็
คือ เนวส์ัญญานาฬัญญายตนะ นี่เป็นความว่างที่รองลงมา,
แล้วก็อาภิญญาจัญญายตนะ รองลงมาอีก วิทยญาณัญญายตนะ
รองลงมาอีก, อากาสาณัญญายตนะ รองลงมาอีก, แล้ว ปฐวี
ฬัญญา รองลงมาอีก, แล้วก็อรัญญฬัญญา รองลงมาอีก.

นี่มองจากข้างบนสุดลงมาหาพื้นต่ำ นี่เข้าใจยาก ดูไป
จากพื้นต่ำ ตึกว่า คือให้ ค่อย ๆ เยงขึ้นไปข้างบน.

อันแรกที่สุดที่เรียกว่า **อรัญญฬัญญา** -มีความสำคัญ
มันหมายความว่าป้า. นี่ถ้าที่ในบ้านในเมืองนี้มันอุ่น เราลอง
ทำความสำคัญมันหมายด้วยจิตใจว่าเป็นป้า เหมือนอยู่ใน
ป้า หรือออกไปอยู่ป้าจริง ๆ แล้วทำสัญญาว่าป้า; ให้มี
ความว่าง มีความสงบจากเสียงรบกวน มันก็เรียกว่าว่าง
ชนิดหนึ่งมาแล้ว. เพียงแต่ทำสัญญาว่าป้าเท่านั้น ก็ได้
สุนทรียตาเด็กเล่นขึ้นมาแล้ว.

สูงขึ้นไปอีก **ปฐวีฬัญญา** -ทำความมั่นหมายว่าดิน
คือสักว่าดินเท่านั้น. ดินก็หมายความว่าธาตุดิน รู้สึกสิ่งต่าง
ๆ เป็นธาตุดินไปหมด ก็อาจจะกำจัดความกำหนดใน
กามารมณ์ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ได้. นี่ก็เป็นสุนทรียตาที่
สูงกว่าเด็กอมมือ จึงควรที่คนหนุ่มคนสาวจะลองดู.

ถ้าจะให้มันสูงขึ้นไปอีกก็ต้องทำสัญญาเป็น **อากาศ** **บัญญัติตนะ** -ทำความรู้สึกว่าทั้งหมดมีแต่อากาศที่ไม่มีสิ้นสุด. อากาศนี่คือความว่างชนิดหนึ่งเหมือนกัน แต่ยังไม่ถึงสูญญตา. ที่ว่างที่โล่งไม่มีอะไร นี่ก็ยังได้ความว่างหรือสูญญตาที่สูงขึ้นไป.

ที่นี้อ่าไปสนใจในเรื่องความว่าง ที่ว่าง ที่โล่งนั้น ให้สนใจเรื่องทีละเอียดยกกว่านั้น จับตัวได้ยากกว่านั้น คือ วิญญาณ อย่างนี้เรียกว่า **วิญญาณบัญญัติตนะ** -ทำในใจได้ว่า ไม่มีอะไรนอกจากมีแต่วิญญาณที่ไม่มีที่สิ้นสุด มีแต่วิญญาณธาตุที่ไม่มีที่สิ้นสุด เหล่านี้ก็ยิ่งว่างยิ่งขึ้นไปอีก.

ถ้าจะให้สูงขึ้นไปกว่านั้นก็เป็นสูญญตาประเภททำในใจถึง **อากิญจัญญาตนะ** -ว่าไม่มีอะไรเลย ที่แท้มันไม่มีอะไรเลย คือว่าจะไม่ให้จิตไปกำหนดถึงอะไรเลย กำหนดความไม่มีอะไรเลย แต่ยังรู้สึกอยู่ว่าไม่มีอะไรเลย อย่างนี้ก็เป็นว่างขึ้นไปอีก.

ที่ไต่ขึ้นไปอีกทีหนึ่งก็คือ **เนวสัญญานาสัญญาตนะ** -ทำความรู้สึกอยู่ด้วยความไม่รู้รู้สึก เรียกว่าจะเหมือนกับคนเป็นก็ไม่ใช่ คนตายก็ไม่ใช่ คือ มีสัญญาก็ไม่ใช่ ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่; หมายถึงการไม่ทำสัญญาในอะไรเลย มีความรู้สึกอยู่แต่ว่าไม่ทำสัญญาว่าอะไรเลย, ละเอียดยิ่งขึ้นไป ๆ จนถึงกับว่า คนนั้นเรียกว่าคนตายแล้วก็ไม่ใช่คนเป็น อยู่ก็ไม่เชิง; อย่างนี้ก็เรียกว่าว่างเหมือนกัน.

ว่างทั้ง ๒ ระดับนี้ ไม่ใช่ที่ว่าสูญญตาอย่างที่ว่า คือ ไม่ใช่ปริมาณบุตรสูญญตา; เป็นแต่เพียงท่านแสดงให้เห็นว่า ที่ว่าง ๆ นี้มันว่างขึ้นมาได้อย่างไร, มันว่างยิ่งขึ้นไป ๆ ใด ๆ ใด อย่างไร. แต่ถึงอย่างนั้นมันก็ยังไม่ใช่ว่างอย่างมหาปุริสีวิหาร มันว่างอย่างที่พวกฤๅษี มุนี ก่อนพุทธกาลหรือในครั้งพุทธกาล ได้ค่อย ๆ คลำไป ๆ ๆ จนมาพบและจนมุมอยู่ที่นี้ ไม่รู้ว่าจะไปทางไหนอีก; จนกระทั่งพระพุทธเจ้าทรงพบสูญญตาแท้ที่เป็นมหาปุริสีวิหาร หรือปริมาณบุตรสูญญตา อย่างที่กล่าวแล้วนั่นเอง.

อรรถกถาเรียกความรู้สึกสูญญตานี้ว่า สูญญตาผัสสะ หรือสูญญโตผัสโส. พวกเรารู้จักกันแต่ผัสสะทางตา ผัสสะทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ในรูป ในเสียง ในกลิ่น ในรส ในโผฏฐัพพะ ในธัมมารมณ์; ไม่เคยมีสูญญตาผัสสะ ไม่เคยผัสสะต่อสูญญตา เพราะว่าเรารู้จักกันแต่รูปธาตุ อรูปธาตุ ไม่รู้เรื่องนิโรธธาตุ.

เมื่อไรเรารู้เรื่องนิโรธธาตุ เราจะได้ผัสสะอันใหม่ คือ สูญญตาผัสสะ อย่างที่อรรถกถาเรียก แล้วอันนี้มันเป็นชื่อของอริยมรรคในขั้นทำลายกิเลสได้จริง. ต่อเมื่อสร้างอริยมรรคที่ทำลายกิเลสได้จริง และทำลายกิเลสอยู่ขณะนั้นเรียกว่า “สูญญตาผัสสะ” คือเราได้เอามือไปแตะสูญญตาเข้าแล้ว นี่พูดอย่างอุปมาว่าเหมือนกับเราเอามือไปแตะสูญญตาเข้าแล้ว คือจิตของเราได้สัมผัสกันเข้ากับความว่าง.

ความว่างในลักษณะที่เป็นผัสสะเช่นนี้ มันหมายถึง อริยมรรคของคนที่ไม่เห็นอนัตตา คืออนัตตานุปัสสนา -เห็นว่า ไม่มีตัวตนไม่มีของตน เป็นสักแต่ว่าธรรมชาติเรื่อยไป ยิ่งขึ้น ๆ เป็นอริยมรรคทำนองนี้อยู่แล้ว ก็เรียกว่าสุญญโต ในที่นี้. แล้วผัสสะใดเกิดขึ้นในขณะแห่งมรรคนั้น ผัสสะนั้น เรียกว่า “สุญญโตผัสโส” หรือ สุญญตาผัสสะ คือการแตะ ต้องสุญญตา.

อนัตตานุปัสสนาที่ทำให้มีอาการอย่างนี้ได้ นั้นมันสืบ ต่อมาจากเห็นทุกข์ คือ อนัตตานุปัสสนา จะต้องสืบต่อมาจากทุกขานุปัสสนา เหมือนกับว่าไปขยำเอาไฟเข้าแล้วมัน ร้อนอย่างนี้ มันจึงจะรู้ว่าไฟนี้ไม่ใช่สิ่งที่ควรขยำเลย หรือว่า ธรรมทั้งปวงนี้ไปขยำเข้าแล้วก็มันเป็นไฟขึ้นมา แล้วธรรมทั้ง ปวงนี้ไม่ควรขยำเลย คือไม่ควรไปยึดมันถือมันมันเลย.

ความเจเนใจทางวิญญาณ -spiritual experience ของเรามักพอ ในการที่ว่ามันใหม่อย่างไร มันเผาเอาอย่างไร มันร้อยรัด หุ้มห่อ ทึบแทง พัวพัน เผลอนอย่างไร อย่างนี้เรียกว่า “ทุกขานุปัสสนา”.

ความเจเนใจทางวิญญาณ -spiritual experience ใน ขั้นนี้เรียกว่า ทุกขานุปัสสนา เป็นเหตุให้เกิดอนัตตานุปัสสนา หรือสุญญตานุปัสสนาขึ้นมา เพราะฉะนั้น ผัสสะต่อธรรมะ คือผัสสะที่รู้สึกต่อธรรมะ ขณะนั้นเรียกว่า “สุญญตาผัสสะ”.

... ..

ที่นี้จะต้องคิดต่อไปถึงว่า บางคนเขาคำนวณว่า ถ้าไม่ถึงนิพพานจะรู้เรื่องนิพพานได้อย่างไร. อย่างว่าไม่เคยไปยุโรป จะเห็นยุโรปได้อย่างไร? นี่มันไม่ใช่เรื่องทางวัตถุ มันเป็นเรื่องในทางจิตใจ คือจิตใจของคนเรานี้ว่าง เป็นการชิมลองอยู่ได้เองแล้ว เหมือนกับอากาศบอกว่า เตี้ยวันนี้ทุกคนอยู่ที่นี้ ส่วนมากจิตยังว่างอยู่ แต่ว่างเป็นการชิมลอง อย่างนี้ให้หยั่งดู.

ในนิเทศของการปฏิบัติ อานาปานสติ ตอนจิตตามอุปัสสนา ที่ว่าเพ่งดูจิตตามที่เป็นจริงอย่างไรวินั้น ได้มีตอนกล่าวถึงว่า ถ้าจิตมีราคะก็รู้ว่าจิตมีราคะ ถ้าจิตมีโทสะก็รู้ว่าจิตมีโทสะ ถ้าจิตมีโมหะก็รู้ว่าจิตมีโมหะ จิตหดหู่ก็รู้ว่าจิตหดหู่ จิตไม่หดหู่ก็รู้ว่าจิตไม่หดหู่ จิตวิมุตติก็รู้ว่าจิตวิมุตติ จิตไม่วิมุตติก็รู้ว่าจิตไม่วิมุตติ. นี่คือความหมายของคำว่า ว่าง หรือไม่ว่างนั่นเอง. ให้เราดูที่จิตของเราที่กำลังวิมุตติ คือว่างจากสิ่งทั้งปวงอยู่ หรือว่าจิตของเรา กำลังถูกจับกุม ยึดถืออยู่ด้วยสิ่งใด.

ในการปฏิบัติขั้นต้นเพียงขั้นนั้นก็ยังสอนให้ดูจิตที่ว่างหรือจิตที่วิมุตติอยู่แล้ว ซึ่งมันมีให้ดูในภายใน ไม่ใช่คาดคะเนเอาตามตัวหนังสือที่เคยอ่าน.

เป็นอันว่านิพพานหรือความว่าง หรือสัจจญาณนี้ มีให้ดู เป็นสิ่งที่มิให้เราดูได้ แม้ในขณะที่เป็นปุถุชนอย่างนี้ เพราะว่ามันมีความว่างอย่างตึงควิมุตติอยู่บ้าง คือ บังเอิญ

เหมือนอย่างที่กำลังเป็นอยู่เดี๋ยวนี้ เรียกว่าบังเอิญเป็น ตังค
วิมุตติ ถ้าได้แวดล้อมอะไรอย่างนี้แล้ว จิตยังว่างอยู่ อย่างนี้
ก็ว่างเหมือนกัน. หรือถ้าใครไปทำสมาธิถูกวิธี จิตมันว่าง
สบายไปหมด ยิ่งกว่าความสุขชนิดไหนหมดก็ยิ่งได้ นั่นเป็น
วิกขัมภณวิมุตติ. ไม่ต้องพูดถึง สมุจเฉทวิมุตติ ที่เป็นของพระ
อรหันต์; เราก็ยังมีความว่างมาดูเป็นตัวอย่างได้ เหมือนกับ
ตัวอย่างสินค้าของพระพุทธเจ้า ถ้าใครสนใจก็พอจะหาดูได้
จากตัวของตัวเอง.

เราควรจะทำอานาปานสติไปตามลำดับ ของกายานู-
ปัสสนา เวทนานูปัสสนา จิตตานุปัสสนา ธัมมานูปัสสนา จะ
เป็นการซึมความว่างเรื่อยไปตั้งแต่ต้นจนปลายทั้งนั้น. ใน
ที่สุดก็จะเข้าใจความว่าง เพราะมองเห็นโทษของความยึดมั่น
ถือมั่น แล้วจิตก็จะหันไปพอใจในอายตนะนั้น คืออินทพพาน
หรือความว่างขึ้นมาได้ทันที.

นี่แหละเรียกว่าเราดูความว่างไปได้เรื่อย ๆ ดูสัญญา
ตาไปได้เรื่อย ๆ ก่อนที่จะถึงปรมสุขสัญญาตา เป็นการก้าวหน้า
ไปตามกฎของมันเอง หรือว่ากฎของธรรมชาติเอง ที่ว่ารู้เห็น
สิ่งใดด้วยตนเอง อย่างมั่นคง แล้วก็ไปได้อย่างมั่นคง
ไม่โยกเยกเหมือนความรู้สึกที่มาจากกรได้ยิน ได้ฟัง หรือว่า
เป็นความรู้ที่เป็นมายา ทำนองนั้น.

ที่จะเป็นความสุขขึ้นมาได้อย่างไรนั้น เราไม่ต้องทำ
หรือ เราไม่ต้องอธิบาย หรือไม่ต้องไปทำให้ยุ่งยาก เรา

ทำให้ว่างเอะมันก็พอแล้ว คือทำให้ว่างจาก โลกะ โทสะ โมหะ คือว่างจากความยึดมั่นถือมั่นว่าตัวเราว่าของเรา แล้วมันก็ว่างจาก โลกะ โทสะ โมหะ. เมื่อว่างจาก โลกะ โทสะ โมหะ ก็คือว่างจริง ๆ มันเป็นคำ ๆ เดียวกัน; เมื่อนั้น ความทุกข์ทั้งปวงก็จะหมดไป แม้แต่กรรมก็ยังหมดไปเอง.

... ..

ในบาลีอังคุตตรนิกาย ยืนยันในข้อที่ว่า กรรมหมดไปเอง ในเมื่อว่างจาก โลกะ โทสะ โมหะ หรือว่างจากตัวกู-ของกู ซึ่งพูดกันให้สั้น ๆ ในที่นี้ก็คือ ถ้ามันว่างจากความยึดมั่น คือมันว่าเรา-ว่าของเราแล้ว กรรมก็จะหมดไปเอง; หมายความว่าหมดไปทั้งกรรม และวิบากของกรรม และกิเลสซึ่งเป็นเหตุให้ทำกรรม มันหมดพร้อมกันไปเอง. เพราะฉะนั้นเราไม่ต้องไปกลัวกรรม กลัวจะต้องเป็นไปตามกรรม. เราไม่ต้องไปสนใจกับเรื่องกรรม แต่เราสนใจกับความว่าง ทำความว่างให้แก่ตัวกู และของกูได้ แล้วกรรมย่อมสลายไปหมดสิ้น ไม่มีการที่จะต้องเป็นไปตามกรรม.

นี่แหละจุดนี้เป็นสิ่งที่สามารถทำให้คนอย่างองคุลีมาลเป็นพระอรหันต์ได้ที่ตรงนั้น. อย่าอธิบายผิด ๆ อย่างที่เขาอธิบายกันว่า ไม่ฆ่าคนแล้วก็เป็นพระอรหันต์ หรือว่า พระพุทธเจ้าตรัสตอบแก่องคุลีมาลว่า “ฉันหยุดแล้ว แก่ไม่หยุด แก่ไม่หยุดก็คือยังฆ่าคนอยู่” แล้วองคุลีมาลก็หยุดฆ่า

คน แล้วจึงเป็นพระอรหันต์.

อย่างนี้คนนั้นอธิบายเอาเองต่างหาก, แล้วยังเป็น การดูพระพุทเจ้าอย่างยิ่ง. เพราะคำว่า “หยุด” ของ พระพุทเจ้านี้ ท่านหมายถึงหยุดการมีตัวกู หยุดมีของกู. หยุดมีตัวเรา หยุดมีของเรา หยุดความยึดมั่น นั่นคือความ ว่าง; เพราะฉะนั้น ความว่าง นั้นแหละคือความหยุด. ความ หยุดชนิดนี้เท่านั้นที่จะทำองคุณิมาลให้เป็นพระอรหันต์ได้ ไม่ใช่หยุดฆ่าคน.

หยุดฆ่าคนนั้น ใคร ๆ ก็ไม่ฆ่าคนอยู่แล้ว ทำไมไม่เป็น พระอรหันต์? เพราะเหตุที่ว่าความหยุด หรือหยุดที่แท้ นั้นคือความว่าง จนไม่มีตัวเราที่จะอยู่ที่ไหน หรือจะไปที่ไหน หรือจะมาที่ไหน หรือจะทำอะไร นั้นมันจึงหยุดแท้; ถ้ายังมี ตัวเราอยู่แล้วมันหยุดไม่ได้.

เราควรจะเข้าใจคำว่า “ว่าง” นี้ คือคำ ๆ เดียวกับคำ ว่า “หยุด” ที่พระพุทเจ้าสั่งองคุณิมาลคำเดียว แล้วกลายเป็น พระอรหันต์ไปได้ ทั้งที่ฆ่าคนมามีองเล็ดแดง ๆ อยู่, หรือว่าแขวนคะแนนคนที่ฆ่าไปแล้ว ด้วยกระดูกนิ้วมืออยู่ที่ คอตั้ง ๙๙๙ หรือ ๙๙ ซึ่งแปลว่ามันมากเต็มที. นั้นแหละคือ ไม่หยุด; มันมีความยึดมั่นถือมั่นอะไรจนวิ่งไปหมดไม่ หยุด.

ที่นี้ กรรมจะหมดไปเอง หรือว่าจะถึงความหยุด ก็ต้อง อาศัยคำ ๆ เดียว คือ ความว่างจากตัวกู-ของกู ไม่ยึดมั่นถือ

มันในธรรมทั้งปวง.

... ..

การกระทำให้ว่างนี้ จัดว่าเป็นการทำโยคะในทาง พุทธศาสนาก็ได้ คือเราดูกันที่ตัวการกระทำให้ว่างนี้ นี่แหละ เรียกว่าโยคะ. มันเป็นโยคะสูงสุดถึงขั้นที่เรียกว่า ยอดของ โยคะ กล่าวคือขั้น ราชโยคะ อะไรนั่น. ในที่เช่นนั้น แม้เราจะ ยืมคำว่าราชโยคะในฝ่ายเวทानตะมาใช้ก็ได้ ซึ่งมีความ หมายว่ายอดสุดของโยคะ แต่ราชโยคะอย่างเรามีตัวตนถึงที่ สุด.

สำหรับพุทธศาสนาเรา โดยเหตุที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า อริยสังฆทสสนะ คือ โยคะ; นั่นก็แปลว่า โยคะในพุทธ ศาสนานี้ก็มี แต่มันหมายถึงการทำความว่างให้แจ้งออกมา ให้ปรากฏออกมา. เพราะฉะนั้น การกระทำอันใดที่เป็นไป เพื่อให้ความว่างปรากฏขึ้นมาแล้ว การกระทำอันนั้นเรียกว่า “โยคะ” ได้เหมือนกัน.

ถ้าใครจะอยากใช้คำว่าโยคะ หรือชอบพูดถึงโยคะ อยากมีโยคะอะไรนี้ ต้องมีให้ถูกอย่างนี้ จึงจะสมกับที่ พระพุทธเจ้าท่านตรัสไว้ว่า โยคะคืออริยสังฆทสสนะ -การ ทำของจริงที่สุดให้ปรากฏออกมา เรียกว่า โยคะ แล้วเราก็ เอามาใช้กันกับการทำทุกอย่างในจิตใจ เพื่อให้หยุดความยึด มันถือมันว่าเรา ว่าของเราเสีย; นี่แหละคือโยคะ. เราจะเอา

คำว่าโยคะคำไหน ของพวกอื่นมาใช้เรียกก็ได้ทั้งนั้น มันจะมีความหมายที่ปรับให้เข้ากันได้ทั้งนั้น; อย่าง กรรมโยคะ ให้ทำความเข้าใจไม่เห็นแก่ตัว ให้ประพฤติประโยชน์ของผู้อื่นตายไปอย่างนี้เราก็มี. ถ้าว่าเราอย่ามีตัวเรา-มีของเรา เราอย่ามีความรู้สึกที่ว่าตัวเราว่าของเราอย่างนี้ เราทำไปเถอะมันจะเป็นกรรมโยคะไปหมด.

แม้จะเป็นโยคะขั้นต่ำ ๆ เตี้ย ๆ คือการทำงานบุญทำกุศล ทำความดี ความงามเสียสละแก่ผู้อื่น ช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์อย่างนี้ ต้องทำด้วยจิตที่ว่าง ว่างจากตัวกู ว่างจากของกู. อย่าให้ความรู้สึกแค้นหรืออึดอัดเอียงไปในทางว่าของฉัน หรือตัวฉัน มันก็เป็นโยคะไปหมด.

นี่แปลว่า ไม่ต้องแสวงหาโยคะอย่างอื่น จะเป็นชื่อสักกี่สิบโยคะ ก็ชนิดโยคะก็ตาม ต้องนับว่าเป็นอัน ทำโยคะ ทั้งสิ้น กล่าวคือการทำตัวตนหรือของตนให้หมด คือ ทำความว่างให้ปรากฏขึ้นมา.

เท่าที่กล่าวมา ค่อนข้างจะยี่ดยาวนี้ ก็เพื่อจะให้เข้าใจเรื่อง “ความว่าง” คำเดียว. ความว่างจากกิเลส ก็คือว่างจากความรู้สึกที่ว่าตัวกู-ของกู; แล้วว่างจากความทุกข์นั้นมันแน่นอน เพราะเมื่อว่างจากกิเลสแล้วก็ว่างจากความทุกข์, ว่างจากตัวกู-ของกูอย่างเดียวนั้นจะว่างหมดจากทุกสิ่ง. และสภาพอันนั้นเป็นนิโรธธาตุ; ไม่ใช่ธาตุน้ำ ธาตุดิน ธาตุไฟ ธาตุลม ไม่ใช่ธาตุกัญญาญาณายตนะ ไม่ใช่ธาตุอากาสนัญญ-

กายตนะ ไม่ใช่วิญญูญาณัญกายตนะ อะไรเยอะแยะ ล้วนแล้ว
 แต่พระพุทธเจ้าท่านปฏิเสธว่ามันไม่ใช่ทั้งนั้น. มันมีแต่นิโรธ
 ชาติ เป็นความว่างจากตัวกู-ของกู เป็นที่ดับแห่งกรรม เป็นที่
 ดับแห่งกิเลส เป็นที่ดับแห่งความทุกข์.

... ..

ข้อสุดท้ายที่เราจะต้องนึก ก็คือว่า สิ่งนี้เป็นของที่เนื่อง
 กันอยู่กับทุกสิ่ง ดังได้กล่าวมาข้างต้น. อย่าลืมเสียว่า ทุกสิ่ง
 ไม่มีอะไรนอกจากธรรมะ ธรรมะก็ไม่มีอะไรนอกจากธรรม-
 ชาติ ธรรมคา หรือความที่มันเป็นเช่นนั้นเอง เป็น ตถตา
 เพราะฉะนั้น มันจึงว่างจากตัวตนของตนอยู่แล้ว.

แต่ธรรมะประเภทโง่ ประเภทหลง ประเภทอวิชชา มัน
 คอยโผล่ขึ้นมาเรื่อย เพราะการเป็นอยู่ หรือชีวิตประจำวัน
 หรือ วัฒนธรรมของเราสมัยนี้ มันให้โอกาสแก่กรรม ฝ่ายตัวกู
 ฝ่ายของกู คือ ฝ่ายอวิชชา ไม่ได้ให้โอกาสแก่ฝ่ายวิชชา;
 เพราะฉะนั้น เราจึงต้องถูกลงโทษด้วย original sin คือบาป
 ดั้งเดิมของเรา ที่พอเกิดมาแล้วก็มีแต่จะหลงไปในทาง
 autonomy นี้เรื่อยไป ไม่เข็ดหลาบ. แม้เป็นหนุ่มเป็นสาวก็
 ยังไม่รู้สึกรู้สีก เป็นกลางคนแล้วก็ยังไม่รู้สึกรู้สีก เป็นคนแก่คนเฒ่า
 แล้วยังไม่รู้สึกรู้สีกก็มี. ถ้าอย่างไร ก็ควรที่จะรู้สึก ในเมื่อกลางคน
 หรือเมื่อยามแก่เฒ่า จะได้พ้นโทษ จะได้ออกจากกรงขังแห่ง
 วัฏฏสงสาร จะได้รับอิสรภาพ สูที่โล่งที่แจ่ม ที่ไม่มีขอบเขต

ไม่มีอะไรจำกัด.

เมื่อพุทธศาสนาแผ่ไปถึงเมืองจีน คนจีนสมัยโบราณ เขามีสติปัญญาเฉลียวฉลาดรับเอา, ได้เกิดวรรณกรรมอย่าง ของเว่ยหล่าง หรือของฮวงโป ขึ้นมา; อธิบายเรื่องจิต เรื่อง ธรรมะ เรื่องพุทธะ เรื่องหนทาง เรื่องความว่างให้เข้าใจกันได้ ด้วยถ้อยคำเพียงไม่กี่คำ. คือโผล่ขึ้นมาประโยคแรกก็ชี้ว่า จิตก็ดี ธรรมะก็ดี พุทธะก็ดี หนทางก็ดี ความว่างก็ดี คือสิ่ง เดียวกัน มันเท่านั้นก็พอแล้ว ไม่ต้องพูดอะไรอีกแล้ว. ประโยค เพียงเท่านั้นก็พอแล้ว มันเท่ากับพระไตรปิฎกทั้งหมดได้ เหมือนกัน; แต่มันไม่อาจเข้าใจเลยก็ได้.

ยิ่งพวกเราที่ศึกษาปฏิบัติกันอยู่ในแบบนี้แล้ว ไม่มี ทางที่จะเข้าใจประโยคนี้ได้เลย ควรที่จะละอาย มีหิริโอต- ตัปปะในเรื่องนี้กันเสียบ้าง มันจะได้ดีเร็ว ๆ. และยิ่งกว่านั้น พุทธบริษัทเมืองจีนยังพูดก้าวไปถึงว่า ความว่างนี้มันเป็นอยู่ แล้ว แต่เราไม่เห็นเอง.

... ..

เอาตมาอาจจะพิสูจน์ได้เหมือนกับที่พูดอยู่แล้วอยู่เล่า ว่า ทุกคนที่นั่งอยู่ที่นี้มิจิตว่างอยู่เองแล้วในขณะนี้ แต่ก็ห้าม อดเห็นไม่ และไม่ยอมรับว่าเป็นความว่างเสียด้วยซ้ำไป.

นี่แหละฮวงโปจึงดำ่ว่า คนพวกนี้เหมือนกับคนที่เพชร ติดอยู่ที่หน้าผากแล้วก็ไม่รู้; แล้วก็เที่ยววิ่งหาไปรอบ ๆ โลก

หรือบางทีก็นอกโลก ไปหาที่เมืองนรก เมืองสวรรค์ เมืองพรหมโลก เมืองอะไรต่ออะไร, หารอบ ๆ โลกมนุษย์นี้ยังไม่พอ ยังไปเที่ยวหาเสียหลาย ๆ โลก ทำบุญสักหมื่นบาท แล้วจะได้ไปสวรรค์ ก็จะไปพบอะไรที่ต้องการ. อย่างนี้ เรียกว่าไม่ดูของที่ติดอยู่แล้วที่หน้าผาก แล้วก็จะไปหาที่รอบ ๆ โลกหรือโลกอื่น ๆ ไปอีก. เพราะฉะนั้น ขอให้ดูให้ดีสักหน่อยเท่านั้น ว่ามันอยู่ที่หน้าผากแล้วอย่างไร แล้วมีวิธีที่จะคลำพบสิ่งที่อยู่ที่หน้าผากแล้วได้อย่างไร.

พอพูดเรื่องวิธีคลำให้พบ เขาก็พูดอย่างเหนื่อเมฆหรืออะไรทำนองนั้นยิ่งขึ้นไปอีก ว่า “ไม่ต้องทำอะไร” คืออยู่หนึ่ง ๆ ไม่ต้องทำอะไร แล้วมันก็จะว่างอยู่เอง.

คำว่า “อยู่หนึ่ง ๆ ไม่ต้องทำอะไรนี้” มันมีความหมายมากมายอยู่ คือว่าเรามันซุกซน เรามันส์ปดน เทียวรับเอาอารมณ์ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย เข้ามา; รับเข้ามาแล้ว ยังโง่งพอที่จะเปิดโอกาสให้ธรรมชาติฝ่ายอวิชชา นั้นขึ้นนั่งแท่นบัญชางานเสียเรื่อย มันจึงเป็นไปตามในทางยึดมั่นถือมั่นว่าตัวกู-ของกู เรียกว่าชนไม่อยู่หนึ่ง ๆ.

ถ้าอยู่หนึ่ง ๆ ก็หมายความว่าไม่รับเอาอารมณ์มา หรือว่าอารมณ์มากกระทบก็ให้มันตายด้าน เหมือนคลื่นกระทบฝั่ง. เมื่อตาเห็นรูปก็สักแต่ว่าเห็น เป็นต้น นี้เรียกว่าไม่รับเข้ามา. หรือว่าทำอย่างนั้นไม่ได้ มันเลยไปเป็นเวทนา คือพอใจหรือไม่พอใจเสียแล้ว ก็ให้หยุดอยู่เพียงแค่นั้น อย่าได้อยากต่อไป

อีก ตามความพอใจหรือตามความไม่พอใจ; อย่างนี้ก็พอที่จะให้ภักย์ว่า ยังอยู่นิ่ง ๆ อยู่ได้ เรื่องมันจะได้หยุดอยู่เพียงแค่นั้น. ถ้าพอใจแล้วทำอะไรต่อไปยืดยาว เตี้ยตัวกู-ของกู ก็โผล่มา, หรือว่าถ้าไม่พอใจแล้วก็ทำอะไรไปตามความไม่พอใจ; มันก็เป็นตัวกู-ของกู โผล่มา มันวุ่นไปหมดและเป็นความทุกข์; นี้เรียกว่า ไม่อยู่นิ่ง ๆ.

คำว่า “อยู่นิ่ง” ของเว่ยหล่าง หรือฮวงโปก็เท่านั้น ได้แก่การปฏิบัติตามที่พระพุทธเจ้าสอน ให้เห็นสิ่งทั้งปวงโดยความไม่ควรรยึดมั่นถือมั่น ว่าตัวเราว่าของเราั่นเอง.

“อยู่นิ่ง ๆ” คำนี้มันมีความหมายอันเดียว อย่างเดียวกับประโยคที่ว่า “สพฺเพ ธมฺมา นาลิ อภินิเวสยา” นั้นเอง เพราะว่าถ้าสิ่งทั้งหลายทั้งปวงไม่ควรรยึดมั่นถือมั่น; แล้ว ธุระอะไรจะยุ่ง หรือเข้าไปวุ่น หรือวิ่งเข้าไปที่สิ่งเหล่านั้นให้มันวุ่นทำไมไม่อยู่นิ่ง ๆ. เพราะฉะนั้น คำว่า “อยู่นิ่ง ๆ” จึงมีความหมายอย่างนี้.

... ..

เราจึงดูให้เห็นความว่าง ที่ฟังประสงค์ การที่กล่าวว่ามี ความว่างชนิดที่ก่อให้เกิด ความหยุด หรือความสะอาด ความสว่าง ความสงบอะไรก็ตาม นี้ยังพูดอย่างสมมติ; เพราะว่าถ้าพูดอย่างความจริง หรือพูดอย่างถูกต้องแล้ว มันไม่มีอะไรนอกจากความว่าง เพียงสิ่งเดียวเท่านั้น. แล้ว

ความว่างนั้นมันไม่ก่อให้เกิดอะไร เพราะว่าความว่างนั้นมันเป็นตัวธรรมะ ตัวพุทธะ ตัวสังฆะ ตัวหนทาง ตัวสะอาด ตัวสว่าง ตัวสงบ อะไรหมด อยู่ที่ตัวความว่างนั้น.

ถ้ายังพูดว่าความว่างเป็นเหตุให้เกิดนั่นเกิดนี่แล้วก็แปลว่าเรายังไม่รู้ถึงที่สุด ยังไม่ใช่ว่างถึงที่สุด; เพราะถ้าว่างถึงที่สุดแล้วมันไม่ต้องทำอะไร. อยู่หนึ่ง ๆ มันก็เป็น พุทธะ ธรรมะ สังฆะ สะอาด สว่าง สงบ นิพพาน อะไรในตัวนั่นเอง ในตัวที่ไม่ปรุงแต่งให้เป็นอะไรขึ้นมาั่นเอง.

เมื่อจะสอนคนเขลา ๆ โดยวิธีที่ง่ายที่สุด ให้รู้จักสังเกตความว่างนั้น ฮวงโปได้ให้ปริศนาไว้อันหนึ่งว่า “ให้ดูที่จิตของเด็กก่อนที่จะปฏิสนธิ”. อาตมาก็ฝากท่านทั้งหลายไว้ให้ไปหาดู จิตของเด็กที่ก่อนจะมาปฏิสนธิในครรภ์นั้นมันอยู่ที่ไหน ถ้าหาอันนี้พบแล้วจะหาความว่างพบ ง่าย ๆ เหมือนกับคลำพบของที่มีอยู่ที่หน้าผากแล้ว.

... ..

ขอสรุปว่า เรื่องความว่างนี้ไม่ใช่เรื่องอื่น คือ เรื่องทั้งหมดของพุทธศาสนา; อาจกล่าวได้ว่าพระพุทธเจ้าหายใจเข้าออกอยู่ด้วยความว่าง, หรือว่ามันเป็นทั้งหมดของพุทธศาสนา เป็นความรู้ เป็นการปฏิบัติ เป็นผลของการปฏิบัติ. ถ้าเรียนก็ต้องเรียนเรื่องนี้ ปฏิบัติก็ปฏิบัติเพื่ออันนี้ ได้ผลมาต้องเป็นอันนี้ แล้วในที่สุดเราก็จะได้สิ่งที่ควรจะได้ที่ดีที่สุด ไม่มี

อะไรมากไปกว่านี้. เพราะว่าเมื่อเข้าถึงความว่างได้นั้น มันก็หมดปัญหา; มันไม่ใช่อยู่ข้างบนหรือไม่ใช่อยู่ข้างล่าง หรือมันไม่ใช่อยู่ที่ไหน มันไม่รู้จะพูดอย่างไร ควรหุบปากมากกว่า แต่เราก็ยังต้องพูดว่าเป็นสุขที่สุดอยู่นั่นเอง.

ต้องระวังให้ดี เรื่องนิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง กับนิพพานคือว่างอย่างยิ่งนั้น จะต้องจับความหมายให้ถูกต้อง; อย่าเอาความสุขตามความหมายที่เคยชินกันมาก่อน. เหมือนกับพวกก่อนพุทธกาลนั้น ไล่ไปเอาความสมบูรณ์ถึงที่สุดทางกามารมณ์มาเป็นนิพพานก็เคยมี. ไปเอาความสุขทางฝ่ายรูป ความสุขจากรูปสมาบัติเป็นนิพพานมาแล้วก็มี.

พระพุทธเจ้าท่านต้องการให้ออกมาเสีย คือเอาเนกขัมมธาตุเป็นเครื่องมือออกมากจากกาม, เอาอรุปรธาตุเป็นเครื่องมือออกจากความหลงใหลในรูปสมาบัติ, และในที่สุดก็เอานิโรธธาตุเป็นเครื่องมือออกมาเสียจากสังขตะ คือความวุ่นวานาชนิด มาสู่ความว่าง.

ท่านจะเข้าใจได้หรือไม่ จะปฏิบัติได้หรือไม่ ย่อมเป็นเรื่องของท่านทั้งหลายเอง อาตมามีหน้าที่แต่จะกล่าวไปตามมันมีอยู่อย่างไร. การรู้ และการเข้าใจ และการปฏิบัติ ย่อมตกเป็นของท่านทั้งหลาย.

อาตมาขออยู่ติการบรรยายในวันนี้เพียงเท่านี้

Wnom 王

วิธีปฏิบัติเพื่อ เป็นอยู่ด้วยความว่าง

ธรรมโฆษณของพุทธทาส, ธรรมบรรยายระดับมหาวิทยาลัย เล่ม ๒ ลำดับที่ ๓๖.ก บนแถบ
พื้นสีน้ำเงิน, หมวดที่ ๑ ชุด แก่นพุทธศาสตร์ เรื่องที่ ๓ วิธีปฏิบัติเพื่อเป็นอยู่ด้วยความว่าง,
หน้า ๑๐๑-๑๓๒, บรรยายเมื่อ ๒๑ มกราคม ๒๕๐๕

วิธีปฏิบัติเพื่อเป็นอยู่ด้วยความว่าง

หลักทั่ว ๆ ไปเกี่ยวกับความว่างมีอยู่อย่างไร ได้อธิบายพิจารณากันแล้วอย่างละเอียดเมื่อคราวก่อน คราวนี้จึงเหลืออยู่แต่วิธีปฏิบัติอย่างไร จึงจะสำเร็จประโยชน์แก่คนทั่ว ๆ ไปทุกคน แม้ที่มีการศึกษาน้อย แม้ไม่ได้เล่าเรียนปริยัติโดยตรง.

... ..

หัวข้อของเรื่องมีอยู่ว่า “วิธีปฏิบัติเพื่อเป็นอยู่ด้วยความว่าง” เพราะฉะนั้น จะต้องสนใจในคำว่า “เป็นอยู่ด้วยความว่าง” มีชีวิตเป็นอยู่ด้วยสุญญตาก็ได้ แล้วแต่จะเรียก. เมื่อเอ่ยชื่อถึงสุญญตา ก็ขอให้เข้าใจว่าหมายถึงความว่าง เพราะเป็นคำภาษาบาลี ภาษาไทยเราก็น่าจะความว่าง.

ทีนี้ จะปฏิบัติอย่างไรจึงจะมีชีวิตเป็นอยู่ได้ด้วยความว่างหรือเป็นจิตที่ว่าง ?

เกี่ยวกับเรื่องนี้จะต้องรู้จักสังเกตให้ละเอียดลออสักหน่อย คือจะต้องสังเกตคำบางคำให้เข้าใจความหมาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งก็คือ : คำว่า รู้, คำว่า เห็นแจ้ง, คำว่า เข้าถึง, คำว่า เป็นอยู่ด้วย, หรือคำว่า มีความว่างอยู่ กำลังว่างอยู่, และคำว่า เป็นความว่างเสียเอง. พุทโดยโงทรวรชวบ้านธรรมดาก็อว่า เรารู้ คือเรารู้ความว่าง, เรเห็นแจ้ง ก็คือเรเห็นแจ้งความว่าง, เรเข้าถึง ก็คือเข้าถึงความว่าง, เรเป็นอยู่ด้วย ก็คือเรเป็นอยู่ด้วยควมว่าง, เรกำลังว่างอยู่ ก็คือเรกำลังว่างอยู่ด้วยควมว่างนั้นเอง หรือว่าเรเป็นตัวควมว่างเสียเอง. บรรดาที่ออกชื่อว่า ว่าง-ว่าง ทั้งหมดนี้ มันมีความหมายต้นลึกกว่ากันอย่างไร? แล้วจะมองเห็นกันในแง่ไหน จึงจะเป็นความหมายอย่างเดียวกันหรือในระดับเดียวกันได้?

อันแรก อย่างว่า เรารู้ความว่าง คนทั่ว ๆ ไปก็มักจะคิดว่า เรเรียน เรพุท เรปรึกษาหาหรือกันเรื่องควมว่าง; ถ้าหมายเพียงเท่านั้นแล้วเรารู้ควมว่างอย่างนี้ยังไม่ถูก.

คำว่า “รู้” ในภษษษษษษษนั้น ไม่ได้หมายถึงรู้เพราะเรเรียน เพราะฟัง หรืออะไรทำนองนั้น หรือแม้แต่พุทว่าเรเข้าใจควมว่าง ก็ยังไม่ใช่การรู้ถึงควมว่างอยู่ดี.

คำว่า “รู้” คำว่า “เข้าใจ” ตามภาษาชาวบ้านตามธรรมเนียมนี้เป็นเรื่องอ่าน ๆ ฟัง ๆ คิด ๆ นึก ๆ คำนวณไปตามเหตุผลกันทั้งนั้น กิริยาเหล่านี้ใช้กันไม่ได้กับการรู้ความว่าง.

การรู้ความว่างนั้นต้องหมายถึงรู้สึกต่อความว่าง ที่จิตกำลังว่างอยู่จริง ๆ เราต้องรู้ต่อสิ่งที่กำลังมีอยู่แก่จิตใจจริง ๆ. ถ้าเรารู้ความว่างก็ต้องมีความว่างปรากฏอยู่ในขณะนั้น แล้วเรารู้ว่ามันเป็นอย่างไร อย่างนี้จึงเรียกว่า “รู้ความว่าง”.

... ..

ที่เราฟังกันมาตั้งสองครั้งแล้ว และเอาไปคิดไปนึก ดูตามเหตุผลว่า มันควรจะเป็นได้ หรือมันเป็นสิ่งที้อาจจะเป็นไปได้ อย่างนั้น ๆ อย่างนี้ ยังไม่เรียกว่า “ความรู้” ในที่นี้ แต่ก็ เป็นความรู้ หรือเป็นความเข้าใจตามภาษาธรรมดา. คำว่ารู้ในที่นี้ขอให้ถือว่ามีความหมายเฉพาะ ตามหลักของธรรมะในพระพุทธศาสนา.

ถ้ารู้ธรรมะ ก็ หมายความว่า กำลังมีธรรมะอยู่ที่เดียว และรู้สึกต่อธรรมะนั้นอยู่ จึงจะเรียกว่ารู้ธรรมะ; ในที่นี้ก็เหมือนกัน รู้ความว่างก็หมายถึงมีความว่าง. เพราะฉะนั้นจึงได้แนะนำให้สังเกต แนะนำแล้วแนะนำอีก ในคราวก่อน ๆ นั้นว่า ในขณะที่จิตที่มีความว่างอยู่บ้าง แม้ไม่ใช่ว่างเด็ดขาด ไม่ใช่ว่างสมบูรณ์ ก็ขอให้รู้จักมันไว้เรื่อย ๆ ในฐานะที่มันมีอยู่มากเหมือนกันในวันหนึ่ง ๆ หากแต่ว่ามันยังไม่แน่นอน ไม่เป็น

ความว่างที่เด็ดขาดตายตัวลงไป ยิ่งกลับไปกลับมาอยู่ แต่แม้ กระนั้นก็ยังเป็นการดีมาก.

ถ้าใครหลุดสำหรับสิ่งเกิด สนใจรู้จักความว่างในการทำงาน อย่างนั้นไปก่อน จะเป็นเหตุให้พอใจในความว่าง และเป็น การร้ายที่จะปฏิบัติให้ลุถึงจริง ๆ. เพราะฉะนั้น ในที่นี้ คำว่า เรา รู้ ความว่าง จึงหมายถึงว่ามีความว่างปรากฏอยู่ในความ รู้ สึก.

ที่นี้คำว่า เห็นแจ้งความว่าง ก็ต้องอย่างเดียวกันอีก คือเห็นแจ้งประจักษ์ยิ่ง ๆ ขึ้นไป เมื่อเรารู้สึกว่าว่างอย่างไร แล้ว เราพิจารณาดู หรือว่าเราทำความรู้สึกให้ชัดเจนยิ่งขึ้น จึงจะได้ชื่อว่าเห็นแจ้ง หรือเห็นแจ้งแทงตลอด คือรู้อย่างทั่ว ถึง.

สำหรับคำว่า เรา เข้าถึงความว่าง ก็อย่างเดียวกันอีก หมายความว่าในขณะที่เราได้เข้าถึงตัวความว่าง พุทฺธอย่าง สมมติก็ว่า เราเข้าถึงความว่าง. ถ้าพุทฺธอย่างความจริง อย่าง ไม่ใช่สมมติก็ว่า จิตเข้าถึงความว่าง หรือว่า ความรู้สึกนั้น เป็นผู้รู้สึกต่อความว่าง และเข้าถึงความว่าง.

สำหรับ คำว่า เป็นอยู่ด้วยความว่าง นั้น ย่อม หมายถึง ถึงสุญญตาวิหาร คือการเป็นอยู่ มีลมหายใจอยู่ เป็นความ รู้สึกต่อความว่างนั้นตลอดเวลา อย่างนี้เรียกว่า เป็นอยู่ด้วย ความว่าง.

คำว่า ว่างอยู่ ก็หมายความว่า ไม่มีความรู้สึกว่าตัวว่า

ตน ว่าของตัวหรือของตน ตัวเราหรือของเรา ตัวกูหรือของกู เหล่านี้ ซึ่งเป็นการปรุงแต่งของต้นหาอุปาทาน. เมื่อว่างจากสิ่งเหล่านั้นอยู่ก็คือว่างอยู่. อะไรมันว่าง? ก็หมายถึง จิต อีกนั่นเองว่าง คือ ว่างอยู่จากความรู้สึกว่า ตัวตนหรือว่าของตน ไม่มีทั้งอย่างหยابและอย่างละเอียด. อย่างหยابเราให้เชื่อมั่นว่าตัวกู-ของกู อย่างละเอียดเราให้เชื่อมั่นว่าตัวตน-ของตน.

ถ้าจิตมีความว่างถึงขนาดว่า ไม่มีตัวตนอย่างละเอียด ก็เรียกว่า เป็นความว่างเสียเอง คือว่าจิตนั้นเป็นความว่างเสียเอง. สมกับที่คำสอนในพุทธศาสนาบางพวก บางนิกาย เขาพูดว่า จิตคือความว่าง ความว่างคือจิต; ความว่างคือพุทธะ พุทธะคือความว่าง; ความว่างคือธรรมะ ธรรมะคือความว่าง; มันมีเพียงสิ่งเดียวเท่านั้น.

เป็นอันว่าอะไรทั้งหมดทั้งสิ้นในบรรดาที่เรารู้จักนี้ไม่มีอะไร มีแต่ความว่าง ซึ่งจะได้ชี้ให้เห็นต่อไป โดยการพิจารณาคำว่า “ว่าง” นี้กันอีกครั้งหนึ่ง.

... ..

คำพูดว่า ว่าง หรือ ความว่าง นี้ มันถึงถึงของ ๒ สิ่ง คือถึงถึงลักษณะ ๒ ลักษณะ.

คำว่า ว่าง ในลักษณะที่หนึ่ง นั้น หมายถึง ลักษณะของสิ่งทั้งปวง; ขอให้กำหนดจดจำว่า ลักษณะของสิ่งทั้งปวง

คือความว่าง.

คำว่า “สิ่งทั้งปวง” นี้จะต้องเข้าใจถูกต้อง ว่ามันหมายถึงถึงทุกสิ่งจริง ๆ. คำว่า “ทุกสิ่ง” นี้หมายถึงทั้งรูปธรรมและนามธรรม อย่างที่จะใช้โวหารเรียกว่า นับตั้งแต่ฝุ่นอนุภาคเล็กนิดหนึ่งขึ้นไป จนกระทั่งของมีค่า จนกระทั่งนามธรรม จนกระทั่งนิพพานเป็นที่สุด; จากฝุ่นอนุภาคหนึ่งไปจนถึงนิพพานเป็นที่สุด นี้เรียกว่าสิ่งทั้งปวง.

ที่นี้ สิ่งทั้งปวง ทุก ๆ สิ่งแต่ละสิ่ง ๆ นี้ มีลักษณะคือความว่าง. ความว่าง ความหมายที่หนึ่งเป็นอย่างนี้ ต้องเข้าใจให้ดีเหมือนกัน ว่าแม้ในฝุ่นเม็ดหนึ่งมันมีความว่างจากตัวตน. สูงขึ้นมาจะเป็นเงินในทอง ในเพชรพลอยอะไรก็ตาม นี่มันมีความว่างจากตัวตนเป็นลักษณะของมัน, กระทั่งมาเป็นเรื่องจิตเรื่องใจ เรื่องความคิดนึก ความรู้สึกในสิ่งเหล่านั้นแต่ละสิ่ง ก็มีความว่างเป็นลักษณะของมัน คือว่างจากตัวตนนั่นเอง, กระทั่งถึงการเรียน หรือการปฏิบัติธรรมะ มีลักษณะเป็นความว่างจากตัวตน, กระทั่งถึงสิ่งที่เรียกว่า มรรค ผล นิพพาน เป็นที่สุด คือมีลักษณะที่เป็นความว่างจากตัวตนอยู่ที่นั่น ด้วยกันทั้งนั้น; แต่แล้วเราไม่เห็นเอง. แม้แต่นกกระจอกที่กำลังบินไปบินมาอยู่ที่นี่ ก็มีลักษณะแห่งความว่างโดยสมบูรณ์อยู่ที่นกกกระจอกนั้น แต่เราก็ไม่เห็นเอง.

ขอให้คิดดู ให้พิจารณาดู ให้สังเกตดู ให้คำนวณดู จน

กระทั่งเห็นว่าที่สิ่งทุกสิ่งมีความว่าง คือมีลักษณะแห่งความว่างแสดงอยู่ทั้งนั้น. แต่ที่เราไม่เห็นเองแล้วจะโทษใคร?

เหมือนอย่างปริศนาของพวกนิคายเซ็นที่เขาเรียกว่าโกธานนี้ อย่างมีพูดว่า ต้นสนแก่คร่ำคร่าต้นหนึ่งกำลังแสดงธรรมอยู่; แม้อย่างนี้ก็หมายถึงข้อที่ว่า แม้แต่ต้นสนแก่นั้น มันก็แสดงความว่างได้เหมือนกัน คือ มันมีความว่างเหมือนกับสิ่งทุกสิ่งแต่คนก็ไม่มองเห็น หรือว่าไม่ได้ยินในข้อที่มันแสดงธรรม คือแสดงลักษณะของความว่างอยู่ทุกเมื่อ.

ขอให้เราจับให้ได้ว่า ความว่างนั้นมีอยู่ที่ทุกสิ่ง; เพราะว่าเป็นลักษณะของสิ่งทุกสิ่ง สิ่งทุกสิ่งมีลักษณะคือความว่าง. นี่แหละคำว่าว่างในลักษณะที่แรก คือ ลักษณะของความว่างที่มีอยู่ที่สิ่งทุกสิ่ง จึงเรียกว่าว่าง นี่แหละถึงถึงลักษณะของสิ่งทุกสิ่ง.

ลักษณะว่างอย่างที่สอง ว่างนี้ถึงไปยังลักษณะที่จิตกำลังไม่ยึดมั่นถือมั่นอะไร ลักษณะของจิตที่ไม่ยึดมั่นถือมั่นทั้งปวงนั้นแหละ เรียกว่า “ความว่าง” เหมือนกัน.

ข้อที่หนึ่งนั้นว่าสิ่งทั้งปวงมีลักษณะว่าง ว่างคือลักษณะของสิ่งทั้งปวง. ข้อที่สองนี้ชี้ไปยังว่างที่จิตที่ไม่ยึดมั่นถือมั่นต่อสิ่งทั้งปวง.

ข้อนี้ให้เข้าใจว่าตามธรรมดาแม้ตัวจิตเองมันก็ว่างว่างจากตัวตน; แต่จิตนั้นไม่อาจจะรู้สึกรู้สีกว่าตัวมันเองว่าง เพราะมันมีอะไรมาหุ้มห่อรบกวนอยู่เรื่อย ได้แก่ความคิด

ปรุงแต่งที่เกิดขึ้น เพราะการเห็นรูป ฟังเสียง ดมกลิ่น ลิ้มรส สัมผัสทางผิวหนังเป็นต้นนั่นเอง; จิตจึงไม่รู้สึกรู้สีกต่อความว่างในตัวเอง หรือต่อความว่างในสิ่งทั้งปวง. ต่อเมื่อใดจิตปลดเปลื้องสิ่งที่หุ้มห่อออกไปเสียได้หมด กล่าวคือปลดเปลื้องความยึดมั่นถือมั่น ด้วยความหลงด้วยความไม่รู้ นั่นแหละออกไปเสียหมด; เมื่อนั้นจิตก็มีลักษณะว่าง เพราะไม่ยึดมั่นถือมั่นสิ่งทั้งปวง.

ความว่างในลักษณะที่สองนี้จึงหมายถึง ว่างที่เป็นลักษณะของจิตที่ไม่ยึดมั่นถือมั่นสิ่งทั้งปวง ผิดกันกับอย่างหนึ่ง ซึ่งหมายถึงว่างที่เป็นลักษณะของสิ่งทั้งปวง.

ว่างทั้งสองอย่างนี้มันเนื่องกัน ถ้าสิ่งทั้งปวงมันมีลักษณะโดยแท้จริง คือ ว่างจากตัวตนที่ควรยึดมั่นถือมั่น เพราะว่ามันว่างอย่างนี้ เราจึงเห็นความจริงว่ามันว่างได้; ถ้าตามความจริงมันเป็นสิ่งที่ไม่ว่างจากตัวตนแล้ว เราก็ไม่อาจเห็นมันว่าว่างได้เลย.

แต่ที่นี้ตรงกันข้าม ทั้ง ๆ ที่สิ่งทั้งปวงเป็นของว่าง เราก็เห็นเป็นไม่ว่างไปเสียหมด; เพราะว่าจิตชนิดที่ถูกกิเลส ถูกอวิชชาห่อหุ้มนั้น ไปยึดมั่นถือมั่นเป็นตัวเป็นตนไปหมดไม่ว่าในอะไร. แม้แต่ในฝุ่นสักเม็ดหนึ่ง อนุภาคน้อย ๆ อันหนึ่งนี่ ก็ยังยึดมั่นถือมั่นว่า เป็นตัวเป็นตนของฝุ่นนั่นเอง รู้สึกรู้สีกเป็นบุรุษที่สองจากเราขึ้นมาทีเดียว. เราเป็นบุรุษที่หนึ่งคือตัวเรา บุรุษที่สองคือสิ่งต่าง ๆ นอกจากตัวเรา นั่นเป็นนั่น นี่เป็นนี่

ล้วนแต่เป็นตัวเป็นตนของมันเองทั้งนั้น.

เราจะต้องรู้จักคำว่า “ว่าง” นี้ ว่ามันหมายถึงอะไรให้ถูกต้องที่สุด ซึ่งสรุปแล้วก็ให้รู้จักว่าว่างอย่างนี้ คือลักษณะของสิ่งทั้งปวงอย่างหนึ่ง; แล้วว่างนี้คือลักษณะของจิตที่ไม่ยึดมั่นถือมั่นอะไร ไม่ยึดมั่นถือมั่นสิ่งทั้งปวงนี้อีกอย่างหนึ่ง.

ว่างที่แรกเป็นวัตถุแห่งความรู้ หรือความเข้าถึง; ว่างที่สองคือจิตว่างนี้เป็นลักษณะของจิตที่ว่างเพราะเข้าถึงความจริง คือความว่างนั้น.

จิตมองเห็นความว่าง ในสิ่งทั้งปวงรวมทั้งตัวมันเอง มันจึงสลายไปเองเหลืออยู่แต่ความว่าง คือ จิตได้กลายเป็นความว่างเสียเอง. และจะเห็นทุก ๆ สิ่งเป็นความว่างหมด นับตั้งแต่ฝุ่นเม็ดหนึ่งไปถึงนิพพานอย่างที่กล่าวแล้ว. จะเป็นสิ่งของ หรือเป็นคน หรือเป็นสัตว์ เป็นสถานที่ เป็นเวลา เป็นอะไรต่าง ๆ เป็นธรรม ไม่ว่าในลักษณะไหนหมด ล้วนแต่หลอมตัวเป็นสิ่งเดียว คือเป็นความว่าง เพราะความที่มารู้ความจริงข้อนี้. นี่คือการความหมายของคำว่า “ว่าง”.

เท่าที่กล่าวมานี้ ท่านทั้งหลายย่อมจะพอสังเกตเห็นหรือว่าจับได้ด้วยตนเองแล้วว่า คำว่า ว่างนี้ มันเท่ากับความดับไม่เหลือแห่งตัวกู-ของกู. คำว่า “ว่าง ๆ” นี้ มันเท่ากับความดับไม่เหลือแห่งความรู้สึกว่า ตัวเรา หรือของเรา; ว่างเท่ากับความดับไม่เหลือแห่งตัวตน.

ตัวตนนั้นมันเป็นเพียงสิ่งที่เกิดขึ้น เพราะความยึดมั่น

ถือมันเท่านั้น. ไม่เห็นเป็นว่าง เห็นเป็นตัวตนขึ้นมาเสีย ก็ เพราะความยึดมั่นถือมั่น ด้วยอวิชชา ด้วยกิเลส จึงไปยึดมั่น ถือมั่นโดยไม่ต้องแก้งยึด. เพราะมันไม่รู้ มันจึงเกิดความรู้สึกขึ้นมาเอง; ไม่ใช่เราต้องไปตั้งเจตนายึด หรือตั้งข้ออย่าง นั้นอย่างนี้ให้มัน ว่า มันเป็นตัวเป็นตน. เมื่อจิตประกอบด้วยอวิชชา ความไม่รู้แล้ว มันรู้สึกต่อสิ่งต่าง ๆ เป็นตัวตนไป เสียหมดเอง ไม่ต้องแก้งทำ ไม่ต้องเจตนาอะไร.

... ..

ถ้ามีความรู้ที่ถูกต้องเกิดขึ้น มองเห็นสิ่งทั้งหลายทั้งปวงตามที่เป็นจริง แล้ว มันก็จะเห็นของจริง คือความว่างนั้นแหละ คือความดับไม่เหลือแห่งตัวตน. ฉะนั้น จึงได้กล่าวเพื่อเป็นหลักว่า “ว่าง” นี้ = ดับไม่เหลือแห่งตัวตน. เพราะ ฉะนั้น เราต้องสนใจคำว่า “ดับไม่เหลือ ๆ ๆ” นี้กันให้ถูกต้อง.

ดับอย่างไรเหลือ? ดับอย่างไรไม่มีเหลือ?

ดับมีส่วนเหลือ ก็หมายความว่า มันเพียงแต่เปลี่ยนรูป จากรูปหนึ่งไปสู่รูปหนึ่ง รูปที่แรกดับไปมันก็มีเชื้อเหลืออยู่สำหรับเป็นรูปใหม่ เป็นรูปอื่น อย่างนี้เรียกว่า “ดับเหลือ” คือยังมีความยึดมั่นถือมั่นในสิ่งนี้ แล้วไปยึดมั่นถือมั่นในสิ่งโน้นเรื่อยไป. อีกทีหนึ่งก็คือว่า สติปัญญาหรือความรู้ธรรมะ

ที่ยังไม่ถึงที่สุดนั้น มันจะดับความยึดมั่นถือมั่นได้ แต่บางสิ่ง บางอย่าง หรือบางส่วนโดยเอกเทศเท่านั้นเอง.

บางคนอาจเห็นว่าผู้นี้ไม่ใช่ตัวตน แต่ไปเห็นนกรระ-
จอกเป็นตัวตนก็ได้ ไม่ต้องพูดถึงคน เพียงเห็นสัตว์เป็นตัว
เป็นตนก็ได้. และบางคนอาจมองเห็นต้นไม้หรือสัตว์ว่าไม่ใช่
ตัวตน แต่ไปเห็นคนว่าตัวตนเข้าก็ได้. หรือว่าเห็นคนว่าตัว
ตนนี้ บางทีก็ว่าร่างกายนี้ไม่ใช่ตัวตนแล้ว แต่ว่าส่วนจิตใจที่
เป็นศูนย์กลางนั้นเป็นตัวตน อย่างนี้ก็ได้. อย่างนี้เรียกว่ามัน
ดับไม่หมด มันดับบางส่วน เหลือเป็นตัวตน เหลืออะไรบาง
อย่างอยู่เสมอไป. กระทั่งถึงว่า จิตนี้ไม่ใช่ตัวตน แต่ว่า
คุณสมบัติอะไรบางอย่างของจิต เช่นธรรมะนี้เป็นตัวตนขึ้น
มาก็ได้. หรือว่า ถ้าสิ่งเหล่านี้ไม่ใช่ตัวตนแล้ว สิ่งที่อยู่ถาวร
เป็นอนันตกาล เช่นนิพพานธาตุนี้เป็นตัวตนก็ได้; อย่างนี้ดับ
มีเชื้อเหลืออยู่เรื่อยๆจนกว่าเมื่อใดจะกวาดทิ้งไปหมด แม้แต่
นิพพานธาตุก็ไม่ใช่ตัวตน อย่างนี้มันจึงจะเรียกว่าดับไม่
เหลือแห่งตัวตน หรือดับไม่เหลือแห่งตัวกูที่แท้จริง.

คำว่า “ดับไม่เหลือแห่งตัวกู” นี้ ก็คือการทำไม่อาจเกิด
ความรู้สึกว่าตัวกูนั้นเอง. ถ้าเป็นการปฏิบัติถูกต้อง หมาย
ความว่า เราปฏิบัติในทำนองที่จะไม่ให้เกิดความรู้สึกว่าตัวกู
ขึ้นมาได้; ถ้าปฏิบัติอย่างนี้ได้อยู่ได้เรื่อย ก็เรียกว่าดับไม่เหลือ
แห่งตัวกูได้เหมือนกัน. การปฏิบัติที่ถูกต้อง และเป็นไปอย่าง
สมบูรณ์ถึงที่สุดนั้น ย่อมหมายถึงการปฏิบัติชนิดที่ตัวกู หรือ

ความรู้สึกว่าตัวกู่นี้ไม่มีทางเกิดอีกต่อไป ก็แปลว่าไม่ให้ตัวกูเกิดขึ้นมาได้ อยู่ตลอดเวลา ด้วยการกระทำที่ถูกต้องนั้น.

เท่าที่กล่าวนี้ก็พอจะเข้าใจกันได้ทุกคนว่า คำว่า เกิด แห่งตัวกู; “เกิด” ในที่นี้ไม่ได้หมายถึงการเกิดจากท้องบิดามารดา แต่หมายถึงเกิดในห้วงความคิดนึกในทางจิตเท่านั้น จะเรียกว่าปฏิสนธิ หรือจะเรียกว่าคลอดออกมา หรือจะเรียกว่าอะไรก็ตามแต่ ต้องหมายถึงปฏิสนธิหรือคลอดออกมาในความรู้สึกเท่านั้น คือในความรู้สึกของจิตเท่านั้น.

อย่างเรารู้สึกว่า “เราเป็นเรา” “ฉันเป็นฉัน” ขึ้นมา นี้ มันรู้สึกที่ไหน ก็ขอให้เข้าใจว่ามันเกิดที่นั่นแหละ การเกิด หรือการคลอดออกมามันอยู่ที่นั่น. เพราะฉะนั้น การเกิดนี้จึงหมายถึงการเกิดในทางใจ ไม่ใช่เกิดทางเนื้อหนังร่างกาย.

ต้องเข้าใจว่าการเกิดทางเนื้อหนังร่างกาย แม้จะคลอดออกมาแล้วจากท้องแม่ แต่ถ้ายังไม่มี การเกิดทางจิตใจ คือไม่มีความเกิดรู้สึก ว่า กูเป็นกู เราเป็นเราอย่างนี้แล้ว ละก็ให้ถือว่า การเกิดทางร่างกายนั้นยังไม่มี ความหมายอะไรเลย ยังเหมือนกับก้อนอะไร ก้อนหนึ่ง หรือตุ่มอะไรตุ่มหนึ่งเท่านั้น. จนกว่าเมื่อใดจะมีความรู้สึกยึดมั่นถือมั่นตัวตนเสียก่อน เมื่อนั้นเกิดทางร่างกายตุ่มนั้นจึงจะสมบูรณ์ คือในภายในมีความรู้สึกเป็นตัวตน.

ความเกิดนั้นจำกัดความหมายอันแท้จริง อยู่ที่ความรู้สึกว่าตัวตนนั่นเอง. เมื่อเด็กนั้นเกิดขึ้นมาแล้ว เมื่อใดมี

ความรู้สึกว่าตัวตนอยู่ในใจ เมื่อนั้นเรียกว่าเขาเกิด. พอเขา
 ไม่มีความรู้สึกที่ตัวตนอย่างนั้น เมื่อนั้นก็คือเขาตาย กลาย
 ไปเป็นดุ้นหรือเป็นก้อนอะไรทางเนื้อหนังอยู่ตามเดิม. ความ
 รู้สึกอย่างอื่นไม่อาจช่วยให้เกิดความหมายว่าตัวตนได้ จึงไม่
 อาจให้เกิดความหมายว่าเขาเกิดอยู่ได้ มันจึงเท่ากับเขาตาย
 อยู่; แต่ประเดี๋ยวเดียวถ้ามีอะไรมากระทบ มีอารมณ์มากระทบ
 แล้วก็เกิดความรู้สึกว่า เป็นตัวตนขึ้นมาได้อีก. เพราะ
 ฉะนั้น เขาจึงเกิดขึ้นมาอีก และประเดี๋ยวเขาก็ตายไปอีก จึง
 ว่าวันหนึ่ง ๆ เกิดหลายครั้งหลายหน.

การปฏิบัติเพื่ออยู่ด้วยความว่างนั้น มันก็อยู่ตรงนี้เอง
 คืออยู่ตรงที่ปฏิบัติอย่าให้เกิดความรู้สึกว่าตัวตนขึ้นมาในดุ้น
 หรือในก้อนนี้ ในร่างกาย ก้อนนี้ดุ้นนี้; อย่าให้เกิดจิตใจชนิด
 ที่เป็นความรู้สึกว่าเป็นตัวตนหรือเป็นตัวเราขึ้นมา. ปฏิบัติ
 อย่างนั้นเรียกว่าปฏิบัติเพื่อเป็นอยู่ด้วยความว่าง. ใจความ
 มันมีอยู่อย่างนี้.

... ..

ที่นี้รายละเอียดเกี่ยวกับการปฏิบัตินี้ ก็ควรจะมองดู
 ให้เห็น อย่างแจ่มแจ้งชัดเจน ว่าเราจะปฏิบัติอย่างไร? ปฏิบัติ
 ในขณะไหน?

ที่ว่าปฏิบัติอย่างไรนั้นก็ได้อธิบายมาแล้วข้างต้น ว่า
 ปฏิบัติอย่างไรที่ไม่เกิดแห่งตัวตน แต่อย่างไรไม่ชัดเจน; จะต้อง

อธิบายพร้อมกันไปกับข้อที่ว่าปฏิบัติในโอกาสเวลาไหน, ในขณะไหน, อย่างไร. เพราะฉะนั้นเราจึงแบ่งแยกการปฏิบัตินี้ว่า มีโอกาสปฏิบัติในขณะไหนบ้างให้เห็นชัดเป็นโอกาส ๆ ออกไป. ในที่นี้จะขอแบ่งเพื่อให้เห็นง่าย ๆ สัก ๓ โอกาส หรือ ๓ ขณะ คือ :-

- ในขณะตามปกติ หรือโอกาสที่เป็นปกติอย่างหนึ่ง.
- ในขณะที่มีอารมณ์มากกระทบ ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย หรือทางผิวหนัง เป็นต้นนี้ อีกอย่างหนึ่ง เป็นอย่างที่สอง.
- แล้วอีกขณะหนึ่ง ซึ่งขอผนวกเข้าไว้เลย นี่คือขณะที่จะดับจิต ที่เราเรียกกันว่าโอกาสจะตาย คือตายทางร่างกาย ตายชนิดที่เป็นความแตกดับของร่างกาย ในขณะที่จะตายอย่างนั้นมีการปฏิบัติสำหรับโอกาสนั้น อีกขณะหนึ่ง.

นี่แหละ ขอบทวนใหม่ว่า ขณะที่ไม่มีอารมณ์มากกระทบ ทางตา ทางหู นี้อย่างหนึ่ง; แล้วในขณะที่มีการกระทบกับอารมณ์ คือรูป เสียง กลิ่น รส เป็นต้น นี้ก็อย่างหนึ่ง; แล้วอีกขณะหนึ่งก็คือขณะที่จะดับจิต คือตายอย่างชาวบ้านเรียก.

การปฏิบัติในโอกาสอย่างแรก คือในขณะที่ปรกติ ไม่มีอารมณ์มากกระทบนั้น เราจะทำอย่างไร?

ในขณะที่ปรกติอย่างนี้ก็หมายถึง เมื่อเราทำการทำงานอะไรอยู่ตามปรกติกาลำพังของเรา. เวลาปรกติอย่างนี้เราจะทำการงานประจำวันอยู่ก็ได้ หรือว่าเราจะใช้เวลาปรกตินั้นไปทำกัมมัฏฐานวิปัสสนา อะไรอย่างใดอย่างหนึ่งก็ได้. นี้เรียกว่า ยังไม่มีอารมณ์มากกระทบ ยังไม่มีปัญหาเรื่องที่อารมณ์มากกระทบ. เราทำการงานตามประสาชาวบ้าน ๆ นี้ อยู่ก็ได้ แต่ต้องในขณะที่ไม่มีอารมณ์มากกระทบ. หรือเรามีเวลาว่างเราจะอ่านหนังสือก็ได้ เราจะคิดนึกอะไรก็ได้ จะทำวิปัสสนาก็ได้.

เราจะต้องปฏิบัติในลักษณะที่เป็นการศึกษา เป็นการทำให้เห็นแจ้งยิ่งขึ้น ว่าสิ่งทั้งปวงว่างอยู่อย่างไร แล้วจิตนี้มันจะว่างได้อย่างไร จิตจะไม่หลงผิดในสิ่งทั้งปวงได้อย่างไร ให้นึกคิด ศึกษาด้วยตนเอง หรือไต่ถาม ปรีกษาหาหรือผู้อื่น อยู่เป็นประจำและทำไปเรื่อย.

โดยเฉพาะอย่างยิ่งสำหรับผู้ที่ไม่มีความรู้ทางปริยัติ สำหรับผู้ที่เป็นชาวบ้านกระทั่งไม่รู้หนังสือ ไม่ได้เคยบวชเคยเรียนเรื่องปริยัติ ก็ยังมีวิธีลัดอีกแบบหนึ่ง ซึ่งก็มีความหมายแบบเดียวกัน มีความมุ่งหมายอย่างเดียวกัน คือให้รู้สิ่ง ๆ เดียวกัน คือรู้ความว่างของสิ่งทั้งปวงเหมือนกัน. แต่เราไม่อาจพูดถึงความว่างอย่างนั้นได้ เพราะเขาจะยังไม่เข้าใจ

ใหญ่. เพราะฉะนั้น เราจึงพูดไปอีกทำนองหนึ่งว่า “ให้ดูว่าสิ่งต่าง ๆ มีอะไรบ้าง ที่น่าเอาหรือน่าเป็น”.

ให้คนธรรมดาทั่วไปไปตามปกติ นั้น เป็นอยู่ด้วยการพิจารณาว่า มีอะไรบ้างที่น่าเอา-น่าได้ หรือน่าเป็น. ที่ว่าเอา หรือ ได้ นี้ เช่นได้เงิน ได้ของ ได้ทอง ได้เกียรติยศ ได้อำนาจวาสนานี้เรียกว่า เอาหรือได้. มีอะไรบ้างที่น่าเอา หรือน่าได้? แล้วมีอะไรบ้างที่น่าเป็น? เป็นอย่างไรบ้างที่ว่า น่าเป็น เป็นคน เป็นสัตว์ เป็นเศรษฐี เป็นขอทาน เป็นพระเจ้าแผ่นดิน เป็นราษฎรเป็นมนุษย์ เป็นเทวดา เป็นต่าง ๆ เหล่านี้ เป็นอย่างไรบ้างที่น่าเป็น?

... ..

เราต้องเข้าใจคำว่า “เอา” ว่า “เป็น” ให้ถูกต้องกันเสียก่อน. คำว่า เอา ว่า เป็น นี้ หมายความว่าถึงความยึดถือโดยตรง. ถ้าไปรู้สึกรู้ว่าเอา หรือได้ นี้มันต้องมีความยึดถือที่จะเอามาเป็นของเรา จึงจะเข้าขั้นที่เรียกว่า “เอา หรือ ได้” เต็มตามความหมาย. เช่นเราเอาเพชร เอาพลอย มากองไว้เต็มห้องอย่างนี้ ถ้าไม่มีความยึดถือว่าเราได้อะไร เราเป็นเจ้าของ เราเอามาได้ อย่างนี้มันก็เท่ากับว่าไม่การเอา ไม่มีการได้; เพชรพลอยก็กองอยู่ที่นั่นเอง ไม่มีความหมายอะไร. ถ้าเกิดความรู้สึกชนิดที่เป็นอุปาทานว่าตัวเรา ตัวเราเอามาได้ ตัวเราได้มาแล้ว; อย่างนี้มันจึงจะเรียกว่า “เอา” หรือ “ได้”. ขอ

ให้เข้าใจความหมายของคำว่า เอา ว่า ได้ อย่างนี้.

แล้วถามอีกที่ว่า อะไรบ้างมันนำเอานำได้? เอาอันไหนบ้าง จะไม่ทำบุคคลนั้นให้เป็นทุกข์? มันมีแต่จะแผดเผาบุคคลนั้น ทิ่มแทงบุคคลนั้น ร้อยรัดบุคคลนั้น พัวพันบุคคลนั้น หุ้มห่อบุคคลนั้น ครอบงำบุคคลนั้น; หากเข้าไปเอาไปเป็นมันเข้า. แต่ถ้าเพชรพลอยที่กองอยู่เต็มห้องนั้น เขาไม่มีความรู้สึกว่าเอาว่าเป็น มันก็ไม่มีอาการแผดเผา พัวพัน หุ้มห่อ ร้อยรัดแต่ประการใดเลย. นี่เรียกว่าไม่เอาไม่เป็น.

มีอันไหนบ้าง ที่ไปเอา ไปเป็นเข้าแล้ว จะไม่เป็นทุกข์ ?

ถ้าไปมีความรู้สึกว่าเป็นเข้าแล้ว ไม่ต้องมาอยู่ในห้อง ต่อให้อยู่ในป่า หรืออยู่คนละประเทศ ข้ามทวีป ข้ามมหาสมุทร อย่างนี้มันก็ยังเป็นทุกข์ได้. ลองมีลูกมีหลานอยู่ที่อเมริกา แล้วก็มีความยึดมั่นถือมั่นว่าเราว่าของเราดูซิ มันก็จะทำให้นอนไม่หลับ และมากเข้าก็เป็นโรคเส้นประสาทได้. นั่นแหละคือความหมายของคำว่า “เอา” ว่า “เป็น”.

ตามปกติให้พิจารณาดูว่า มีอะไรบ้างที่นำเอานำเป็น ที่ไปเอาไปเป็นเข้าแล้วจะไม่เป็นทุกข์ อย่างนี้. เมื่อ พบความจริง ว่าไม่มีอะไรที่นำไปรู้สึกเอาหรือเป็น มันก็วางเฉยกับสิ่งทุกอย่าง, แต่จะจัด จะทำ จะมี จะเก็บ จะรักษา จะบริโภค

ใช้สอย ก็ทำไปตามเรื่อง. จิตใจนี้อย่าไปเอา อย่าไปเป็น อย่าไปรู้สึกเป็นตัวเรา เอา, เป็น, มี, ขึ้นมา. ให้นึกถึงหลักธรรมะที่ว่า “ทำโดยไม่ต้องมีผู้ทำ; การกระทำได้ทำเสร็จไปแล้ว แต่ผู้ทำหาไม่มี; การเดินทางได้เดินถึงที่สุดแล้ว แต่ตัวผู้เดินทางมีไม่”. นี่หมายถึงพระอรหันต์ ท่านปฏิบัติธรรมะถึงที่สุดแล้ว คือว่าทำการปฏิบัติธรรมะถึงที่สุดแล้ว, หรือว่าเดินไปตามทางของอริยมรรคนี้อันถึงที่สุดแล้ว บรรลุนิพพานแล้วแต่ตัวผู้เดินทางมีไม่ ตัวผู้ทำหาไม่มี.

หลักอันนี้จะต้องนำเอามาใช้กับชีวิตประจำวันของเรา : จะกิน อยู่ นั่ง นอน ยืน เดิน บริโภค ใช้สอย แสวงหา ทำอะไรต่าง ๆ เหล่านี้ ต้องมีสติปัญญาเพียงพอที่จะไม่ให้เกิดความรู้สึกว่า เรามีอยู่ เราเป็นผู้ทำ ผู้กิน ผู้เดิน ผู้นั่ง ผู้นอน ผู้บริโภคใช้สอย. นี้เรียกว่าทำให้มันว่างจากตัวเราอยู่เสมอ ให้เป็นปรกติ ด้วยความรู้ที่ว่า ไม่มีอะไรที่น่าเอาน่าเป็น.

การปฏิบัติธรรม สามารถจัดทำพร้อมกันไปได้กับการทำงาน, หรือการเคลื่อนไหวในการทำงานประจำวันนั่นเอง เป็นการปฏิบัติธรรมะอย่างสูงยิ่งไปเลย ไม่ต้องแยกจากกัน. ขอแต่ให้มีสติสัมปชัญญะ อย่างนี้อยู่ งานก็ได้ผลดีด้วย ไม่ผิดพลาดด้วย, และธรรมะ ก็เจริญก้าวหน้าอย่างยิ่งพร้อมไปในตัวการงานนั้นด้วย. นี้เรียกว่าเป็นอยู่ตามปรกติในเรื่อง “ไม่มีการเอา ไม่มีการได้.

... ..

สำหรับ “การเป็น” นั้นยิ่งง่ายขึ้นไปอีก คือขอให้คิดว่า “เป็นอะไรบ้างที่จะไม่ต้องทุกซิปไปตามความเป็นนั้น ๆ” นี้ เป็นสูตร เป็นใจความสำคัญ คือว่าเป็นตัวสูตร ตัว formula เลยว่า “เป็นอะไรบ้างที่จะไม่ต้องเป็นทุกซิปไปตามความเป็นนั้น ๆ”. คำว่า “เป็น” นี้ก็เหมือนกัน หมายถึงแต่ที่เป็นด้วย อุปทาน เป็นในความยึดมั่นถือมั่นว่าเราเป็น เช่นเดียวกับคำว่า “ได้” หรือ “เอา” เหมือนกัน.

ยกตัวอย่าง เช่นเมื่อมีทองกองอยู่เต็มห้องนี้ถ้าไม่รู้สึกรู้สึกว่าเราเป็นเจ้าของ มันก็ไม่มีการได้หรือมีการเอา. การเป็น นี้ แม้โดยทางโลกจะสมมติทางกฎหมายจะรับรองว่า ใครเป็นนั่น ใครเป็นนี่ คนนั้นเป็นอย่างนั้น คนนี้เป็นอย่างนี้อยู่ก็จริง; แต่ในใจของเราจริง ๆ นั้น อย่าไปรู้สึกอย่างนั้นเข้า อย่าไปหลงไปเข้าผิด ตามสมมติอย่างนั้นเข้า.

อีกตัวอย่างหนึ่ง เช่นว่าคนหนึ่งคลอดบุตรออกมา คนผู้คลอดก็ต้องเป็นแม่ คนที่เขาคลอดออกมาก็ต้องเป็นลูก นี้ ก็เป็นตามธรรมชาติ. ถ้าอย่าไปยึดถือว่าเป็นแม่ มันก็ไม่เป็นแม่หรอก; เพราะไปหลงเอาเอง ไปว่าเอาเอง ไปเข้าใจผิดเอาเองว่าเป็นแม่ มันก็เป็นแม่. อย่างนี้ควรถือว่าเป็นสัญชาตญาณของสัตว์ animal instinct คือว่าสัตว์มันก็รู้สึกเป็น; แม่ไก่ แม่สุนัข แม่วัว แม่อะไร มันก็รู้สึก ว่ามันเป็นแม่และรักลูก เป็น นี้ไม่ต้องฝึก ไม่ต้องทำ ไม่ต้องสร้าง มันเป็นอยู่ตามธรรมชาติของสัตว์.

ถ้าขั้นที่เป็นสติปัญญามันต้องดีกว่านั้น มันต้องรู้จักทำลายความยึดถือที่มาจากความไม่รู้ อย่างนั้นเสียได้.

คนบางคนจะคิดว่า แหม! เขี่ยมโหดทารุณจริง ไม่ให้รู้สึกว่าเป็นแม่ ไม่ให้รักลูกอย่างนั้นหรือ? ฟังให้ดี, ไม่ได้หมายความว่าอย่างนั้น คือว่าการเป็นแม่นี้เป็นด้วยสติปัญญา ก็ได้. เราจะปฏิบัติหน้าที่ของแม่อย่างไรก็ทำไปด้วยสติปัญญา ก็ได้ ไม่ต้องทำด้วยตัณหาอุปทาน ซึ่งมันจะทำให้มีความทุกข์ทุกประการ ต้องนำตาไหลบ่อย ๆ ต้องเขี้ยวแห้ง ในใจบ่อย ๆ ต้องอะไรบ่อย ๆ แล้วไม่มีความสุขเลย. นั่นแหละค่าที่ไปเป็นแม่ไม่เป็น เป็นแม่ไม่ถูกวิธีของธรรมชาติ ต้องเป็นทุกข์เพราะลูก นี้เรียกว่าความทุกข์ของแม่.

เมื่อเป็นแม่ก็ต้องทุกข์อย่างแม่ เมื่อเป็นลูกก็ต้องทุกข์อย่างลูก เมื่อเป็นพ่อก็ต้องทุกข์อย่างพ่อ.

นี่ลองถามตัวเองดูที่ว่า เกิดมาเป็นแม่เขานี่สนุกไหม? เกิดมาเป็นพ่อเขานี่สนุกไหม? คนที่สูงอายุที่ได้ผ่านสิ่งเหล่านี้มาแล้ว อย่างที่เรียกว่ามีประสบการณ์ดีมาแล้ว ลองคิดดูสิว่าจะเป็นอย่างไร? จะตอบว่าอย่างไร? ถึงไม่ตอบก็คงสิ้นหัวทั้งนั้น. เป็นพ่อเขาสนุกไหม? เป็นแม่เขาสนุกไหม? อย่างนี้ นี่คือนี่ที่จะต้องศึกษา หรือรู้สึกอยู่เป็นปรกติ แม้ในเวลาที่ไม่มีการณ์มากกระทบ.

ถ้าเป็นสามีสนุกไหม? เป็นภรรยาสนุกไหม? ไปคิดดูเอง คนที่เป็นสามีเป็นภรรยาโดยสมบูรณ์แล้วจะสิ้นหัว

ทั้งนั้น.

ทีนี้ ว่าเป็นหญิงน่าสนุกใหม่? เป็นชายน่าสนุกใหม่? ถ้าสติปัญญาเดินมาโดยลำดับ และโดยละเอียดยิ่งขึ้น ก็จะมีส่วนหัวทั้งนั้น. เป็นผู้หญิงก็ต้องมีความทุกข์อย่างผู้หญิง เป็นผู้ชายก็ต้องมีความทุกข์อย่างผู้ชาย.

เป็นเด็กสนุกใหม่? เป็นผู้ใหญ่สนุกใหม่? เด็ก ๆ เขาคงจะตอบว่าสนุก. แต่เราที่เป็นผู้ใหญ่ผู้เฒ่าแล้วนี่ ลองย้อนกลับไปดูที่ว่า มันสนุกใหม่? เด็กมันก็มีทุกข์ไปตามประสาเด็ก ผู้ใหญ่ก็ทุกข์ตามประสาผู้ใหญ่ ถ้าหากมีความยึดมั่นถือมั่น.

ทีนี้ ขยายให้กว้างออกไปว่า เป็นคน น่าเป็นใหม่? เป็นสัตว์เดรัจฉาน น่าเป็นใหม่? เป็นอะไรคู่ตรงข้ามนี้กับที่ไม่ต้องเป็นอะไรเลย อันไหนจะดีกว่ากัน เป็นคนธรรมดา กับเป็นสัตว์รอกอย่างนี้น่าเป็นใหม่?

หรือพูดอีกคู่หนึ่งว่า เป็นคนนี้น่าเป็นใหม่? เป็นเทวดาในสวรรค์นี้น่าเป็นใหม่? นี่มันเป็นเครื่องวัดสติปัญญาของบุคคลว่า คนนั้นเขามองเห็นความยึดมั่นถือมั่นอย่างสมบูรณ์อย่างถูกต้องหรือไม่. ถ้าเขามองเห็นความยึดมั่นถือมั่นอย่างสมบูรณ์แล้ว ก็จะมีส่วนหัวทั้งหมดอย่างเดียวกัน; เพราะว่าเป็นคนก็ต้องมีความทุกข์ตามแบบคน, เป็นเทวดาก็ต้องมีความทุกข์ตามแบบของเทวดา. หมายความว่า ถ้าเกิดไปยึดมั่นว่าเราเป็นคนหรือว่าเราเป็นเทวดาเข้าแล้ว นั่น

แหละจะต้องเป็นทุกข์ ตามแบบคน หรือเป็นทุกข์ตามแบบ
เทวดาทั้งนั้น.

ถ้าว่าง คือไม่ยึดมั่นถือมั่นว่าเป็นอะไรเลย มันก็ไม่
เป็นทั้งคน ไม่เป็นทั้งเทวดา มันก็เลยไม่มีความทุกข์ อย่าง
คน ไม่มีความทุกข์อย่างเทวดา นี้เรียกว่าว่าง. ถ้าต้องเป็น
คนตามความยึดมั่นถือมั่น หรือเป็นเทวดาตามความยึดมั่น
ถือมั่นแล้วมันสนุกไหม? นี่ขอให้คิดอย่างนี้ แล้วว่าเป็นคน
สนุกไหม? เป็นเทวดาสนุกไหม? ถ้าใครเข้าถึงความจริงแล้ว
ก็จะสิ้นหัวทั้งนั้น.

ที่นี้คิดให้ใกล้เข้ามาอีกว่า เป็นคนดีน่าเป็นไหม? เป็น
คนชั่วน่าเป็นไหม? ถ้าถามว่าใครอยากเป็นคนดีบ้าง คง
ยกมือกันสลอนไปหมดเลย. เขายังไม่มองเห็นว่าการยึดมั่น
ว่าเป็นคนดีนั้น มันก็ต้องมีความทุกข์ไปตามแบบของคนดี
ไปตามประสาของคนดี เช่นเดียวกับที่คนชั่วจะต้องมีความ
ทุกข์ตามแบบประสาของคนชั่ว.

ถ้าลงยึดมั่นถือมั่นแล้วเป็นไม่มีความสุขเลย เพราะ
มันจะหนักชนิดใดชนิดหนึ่งอยู่ในตัว “ความเป็น” นั้นเอง;
หากแต่ว่าความทุกข์บางอย่างมันไม่แสดงออกมาให้เห็น
แล้วมันมีความสุขสนานเพลิดเพลินอะไรบางอย่างกลบ
เกลื่อนไว้ มันจึงทนทุกข์ในการมีการเป็นได้ ทะเยอทะยาน
ตื่นหรือเห่อที่จะเป็นนั่นเป็นนี่กันอยู่ได้ด้วยการถูกหลอก.

ที่จริงนั้น ธรรมชาติหลอกให้คนเรารู้ทนทุกข์ เช่น

ตัวอย่างที่เห็นง่าย ๆ ในกรณีนี้ที่ทุกข์ เพราะการสืบทอด เพราะ การคลอเคลือบนี้ มันลอกได้อย่างที่ตนเองก็สืบทอดใจทีเดียว. ถ้าเขามองเห็นความจริงข้อนี้แล้ว ก็คงไม่เล่นด้วยกับการ หลอกหลวงของธรรมชาตินั้นเลย. เป็นคนดีสนุกไหม? เป็นคน ชั่วสนุกไหม? ลองดู.

หรือว่าใกล้เข้ามาอีกก็ว่า เป็นคนมีบุญน่าเป็นไหม? เป็นคนมีบาปน่าเป็นไหม? คนผล็ผล้ามไม่ดูไม่แลอะไร คงจะยกมือทันทีว่าเป็นคนมีบุญน่าสนุกกันใหญ่, แต่คนที่ เขาผ่านบุญมาโดยสมบูรณ์แล้วก็จะสั่นหัวว่า คนมีบุญก็ต้อง เป็นทุกข์ ไปตามแบบตามประสาของคนที่ยึดมั่นถือมั่นว่าตน มีบุญ. นี่คนมีบุญจะต้องเป็นทุกข์ไปตามประสาคนมีบุญ เช่นเดียวกับที่คนมีบาป ต้องเป็นทุกข์ไปตามประสาคนมี บาป.

ที่นี้ใกล้เข้ามาอีกก็คือ เป็นคนมีความสุขน่าเป็นไหม? เป็นคนมีความทุกข์น่าเป็นไหม? คนก็ยังยกมือกันสลอนมาก กว่าคราวก่อนว่า จะขอเป็นคนมีความสุข. ที่นี้ส่วนคนที่เคย มีความสุข เสวยสุขอย่างที่เรียก ๆ กันนี้มาแล้ว ได้ผ่านมา แล้ว กลับสั่นหัวว่าเป็นคนมีความสุขนี่ก็เป็นทุกข์ไปตามแบบ ของคนมีความสุข.

ตอนนี้จะฟังไม่เข้าใจ ขอกล่าวซ้ำอีกว่า คนมีความสุข จะต้องมีทุกข์ไปตามแบบของคนมีความสุข. ข้อนี้ ต้องนึกถึงข้อที่ว่าในโลกนี้ชาวโลกเขาสมมติ เขาบัญญัติ เขา

ยึดมั่น ถือมั่นกันว่า คนอย่างไหนเป็นคนมีความสุข มีเงิน มีอำนาจวาสนา มีนั่นมีนี่ มีกามคุณ มีอะไรสมบุญณ์ ไปหมดทุกอย่าง เป็นคนมีความสุข. แต่แล้วก็จงดูให้ดี มันจะต้องมีความทุกข์ไปอีกแบบหนึ่ง ฐูปหนึ่ง ตามประสาคนมีความสุข.

ไม่ต้องพูดถึงความสุขชนิดมีก้างอย่างนี้ ต่อให้เป็นความสุขชนิดที่เกิดมาจากสมาธิ สมาบัติ จากฌานของพวกฤๅษี มุนี ถ้าไปยึดมั่นถือมั่น ว่าฉันเป็นคนมีความสุขขึ้นมาแล้ว มันก็จะเกิดก้างขึ้นมาในเนื้อนั้นเองแล้วติดคอ.

พวกที่ยึดมั่นถือมั่นความสุขในรูปฌานเป็นต้นเหล่านี้ ก็เรียกว่า เป็นคนมีทุกข์ไปตามประสาของคนมีสุขจากรูปฌานนั่นเอง. เพราะฉะนั้น จึงมีบทบัญญัติให้ละรูปปราคะ อรูปปราคะเสีย ในสังโยชน์เบื้องปลายที่จะทำให้คนเป็นพระอรหันต์ อย่างนี้เป็นต้น. เพราะว่าการที่ไปติด ไปยึดเข้าว่าเรามีความสุข. แม้จะเป็นความสุขเกิดจากธรรมะก็เถอะ มันจะยังคงเป็นก้างติดคอชนิดที่ละเอียด อย่างใดอย่างหนึ่งอยู่เป็นธรรมดา และไม่เป็นธรรมะจริงขึ้นมาได้.

ข้อที่จะไปยึดพระนิพพาน ว่าเป็นตัวตน หรือเป็นความสุขของเราขึ้นมา นั้นเป็นไปไม่ได้ ถ้าเพียงแต่พูดนั้น พูดได้ ว่านิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง แล้วยึดพระนิพพานว่าเราเป็นของเรา เรามีสุขอย่างนิพพาน บรรลุนิพพาน อย่างนี้มันพูดได้ แต่ตามความจริงนั้นมันไม่ได้ เพราะว่าผู้ที่มีความยึดถืออย่างนั้นอยู่จะบรรลุถึงนิพพานไม่ได้เป็นอันขาด.

เพราะฉะนั้นถ้าเขาสำคัญอยู่ว่าเขาได้รับ เขาเป็นผู้มีสุขที่เกิดแต่นิพพานอย่างนี้ มันเป็นนิพพานปลอมทั้งนั้น นิพพานจริงไม่มีทางที่จะมาอยู่ในฐานะที่ถูกยึดถืออย่างนั้นได้.

นี่เราไล่ความสุขขึ้นไปตั้งแต่ความสุขของเด็ก ๆ ความสุขของผู้ใหญ่ ของคนหนุ่มสาว คนแก่คนเฒ่า คนมีอำนาจวาสนา กระทั่งคนเป็นเทวดา มีฌาน มีสมาบัติอะไรเป็นที่สุด. ถ้าหลง ยึดมั่นถือมั่น ว่าฉันมีความสุขละก็ มันต้องมีความสุขทุกซ์ไปตามแบบของคนมีความสุข. ผู้ที่เข้าถึงความจริงจะรู้สึกอย่างนี้. ส่วนผู้ที่ไม่เข้าถึงความจริงก็ตื่น ก็เห่อกันไป ตามเรื่องตามราว เห่อเงิน เห่อทอง เห่ออำนาจวาสนา เห่อความสุขทางเนื้อ ทางหนัง กระทั่งเห่อวิปัสสนา เห่อฌาน เห่อสมาบัติ เห่อจนต้องส่งโรงพยาบาลปากคลองสาน. อย่างนี้แหละเป็นการแสดงอยู่ในตัวมันเองแล้ว ว่ายึดมั่นถือมั่นไม่ได้ เพราะถ้าไปยึดมั่นถือมั่นแล้ว คนมีความสุขก็จะต้องเป็นทุกซ์ ไปตามแบบของคนมีความสุข. คำว่า “ทุกซ์ไปตามแบบของคนมีความสุข”. เด็ก ๆ ฟังไม่ถูก ฟังไม่ออก แต่ผู้สูงอายุควรจะฟังออก.

ทีนี้เราจะลองคิดดูอีกสักคู่หนึ่งว่า เกิดอยู่นี่สนุกไหม? ตายไปสนุกไหม? ให้เลือกเอาฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งของคู่นี้ คือ เกิดอยู่ เป็นอยู่นี่สนุกไหม? หรือว่าตายไปคือ ไม่เป็นอยู่นี่สนุกไหม? เกิดกับตายสองอย่างนี้อันไหนน่าสนุก? คนเกิดอยู่น่าเกิด หรือคนตายไปน่าตาย? ลองคิดดู. ถ้ารู้ธรรมะ

จริงมันก็สั้นหัว ไม่เอาทั้งนั้น ไม่เอาทั้งเกิด ไม่เอาทั้งตาย. แต่คนธรรมดาแล้วไม่อยากตาย อยากเกิดแล้วไม่อยากตาย อยากเกิดเรื่อย อยากเกิดชนิดไม่รู้จักตายด้วยซ้ำไป; หรือว่าถ้าจะต้องตายแน่แล้วก็ยังอยากเกิดอีก. นั่นแหละคือความยึดมั่นถือมั่น.

เราอาจตัดบทได้สั้น ๆ ว่า คนเกิดก็ต้องมีความทุกข์ตามแบบของคนเกิด, คนตายก็ต้องมีความทุกข์ตามแบบของคนตาย. ต่อเมื่อไม่รู้สึกรู้ว่าเกิด ไม่รู้สึกรู้ว่าตาย คือ ว่าง นั่นแหละจึงจะไม่มีความทุกข์เลย.

ทำไมไม่นอนคิดเล่น นั่งคิดเล่น เดินคิดเล่น ในเรื่องอย่างนี้ ในขณะที่ไม่มีอารมณ์อะไรมากระทบ. ทำไมไม่ลองนอนคิดอย่างนี้ นั่งคิดอย่างนี้ เดินคิดอย่างนี้. หรือว่าเมื่อทำอะไรอยู่ หรือเป็นอะไรอยู่ ทำไมไม่ลองคิด อย่างนี้.

เมื่อเห็นคิดเห็นอยากลำบากอยู่ด้วยความเป็นมารดา เป็นต้นอย่างนี้ ทำไมไม่รู้สึกรู้บ้างว่าความเป็นมารดาอย่างนี้ ไม่น่าสนุก แล้วความเป็นสามี ความเป็นภรรยา ความเป็นอะไรต่าง ๆ อย่างที่ว่ามาแล้วทั้งหมดนี้ เมื่อกำลังวุ่นอยู่ด้วยอาการของความเป็นนั้น ๆ ทำไมไม่รู้สึกรู้ว่านี่ไม่สนุกเลย. ทั้ง ๆ ที่ต้องร้องไห้อยู่ยังไม่รู้สึกรู้ว่า นี่ไม่สนุกเลย ยังสนุกอยู่เรื่อย สนุกอยู่ทั้ง ๆ ร้องไห้อย่างนั้น.

เราจงคิดดูให้ดีอีกทีหนึ่งในครั้งสุดท้ายว่า เกิดก็ตาม ไม่เกิดก็ตาม ไม่ไหวทั้งนั้น : เกิดก็ไม่ว่าง ไม่เกิดก็ไม่ว่าง. ถ้า

ไปยึดถือว่าไม่เกิดแล้วมันก็ไม่ว่างเหมือนกัน ตอนนี้นั้นจะต้องเป็นตอนที่ฟังอยากที่สุด หรือจะว่าปฏิบัติอยากที่สุดก็ตามใจ. ระหว่างเกิดกับไม่เกิดนี้มาถึงสุดทำยนี้ เราไม่เอาทั้งนั้น. เราไม่เข้าไปยึดด้วยคำว่า เกิด หรือคำว่า ไม่เกิด ก็ไม่ยึด มันจึงจะว่าง.

เมื่อพูดถึง เอา ถึง เป็น มาเรื่อย ๆ แล้ว ไม่เอา ไม่เป็น มาเรื่อย ๆ แล้ว มาถึงเกิด-ไม่เกิด เป็นคู่ขึ้นมาอย่างนี้ ประเดี๋ยวก็จะไปยึดเอาที่ไม่เกิดเข้าอีก. ฉะนั้น ในอันสุดทำยข้อปฏิบัติของเราจะต้องสาวก้าวไปจนกระทั่งถึงว่า ความรู้ว่างไม่เกิดอย่างนี้ก็ต้องไม่เป็นที่ยึดมั่นถือมั่น คือให้สลายไปด้วยเหมือนกัน มันจึงจะเป็นว่างจริง ๆ ขึ้นมา คือเกิดก็ไม่ใช่ ไม่เกิดก็ไม่ใช่ นั่นแหละจึงจะเป็นเรื่องไม่เกิดที่แท้จริง คือเป็นดับไม่เหลือที่แท้จริง.

คำพูดตอนนี้ออกจะพัดไปพัดมาอยู่แล้ว แต่ความหมายนั้นไม่ได้พัดไปพัดมา มันมีความจริงอยู่ แยกออกจากกันเด็ดขาดเลย. ฉะนั้น ท่านอย่าไปยึดมั่นในนิพพานว่าเป็นความไม่เกิด แล้วก็วิเศษวิโสอย่างนั้นอย่างนี้ แล้วก็อย่าไปยึดมั่นในวิภูฏสงสารว่าเกิดไปกันใหญ่ เกิดกันสนุกดี; มันต้องไม่ยึดมั่นทั้งสองฝ่าย มันจึงจะเป็นความว่าง และเป็นความไม่เกิด. การปฏิบัติในเวลาปรกติจะต้องเป็นอย่างนี้เรื่อย ๆ ไป.

สำหรับในขณะที่เรากำลังทำการทำงานอย่างยิ่ง คืองาน

กัมมัฏฐานากล่าวคือปฏิบัติสมาธิภาวนา วิปัสสนา ในลักษณะที่เป็นเทคนิคจัด เพื่อให้รู้โทษของความยึดมั่นถือมั่น แล้วก็ว่างจากความยึดมั่นถือมั่นอย่างเดียวกัน ข้อนี้ต้องทำตามที่ได้เล่าได้เรียนได้ศึกษามาเป็นอย่างมาก; ไม่ใช่คนธรรมดาที่ไม่รู้หนังสือจะทำได้, เพราะฉะนั้น มันจึงมีหลัก มีคำอธิบาย อย่างที่เคยอธิบายมาแล้วมากมาย ไปอ่านดู หรือนึกถึงที่เคยกล่าวแล้วทั้งหมด นี้รวมกันเรียกว่าข้อปฏิบัติในขณะปรกติ.

... ..

การปฏิบัติในโอกาสที่สอง คือ ในขณะที่อารมณ์มากกระทบ.

นี้หมายความว่าเมื่อมีรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส มากระทบที่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ผิวหนัง เหล่านี้จะต้องปฏิบัติในลักษณะที่ให้ผัสสะหยุดอยู่ที่ผัสสะ ให้เวทนาหยุดอยู่ที่เวทนา อย่างนี้เป็นต้น ซึ่งได้บรรยายทั่วไปในที่ทุกหนทุกแห่ง กระทั่งที่ได้บรรยายที่นี่ คราวก่อนมาแล้ว จนบางคนก็เข้าใจ บางคนก็ไม่เข้าใจ. ที่ว่ามีการกระทบแล้วหยุดอยู่แค่ผัสสะนี้ มันเป็นขั้นดีเลิศ ถ้าขั้นธรรมดา ก็ไปถึงเวทนา แล้วหยุดอยู่ที่เวทนา อย่าปรุงเป็นตัณหา อุปาทาน เป็นตัวกู เป็นของกูขึ้นมา.

บางคนหรือนักพูดตามศาลาวัด หรือนักสอนตามบน
โรงเรียนนักธรรมก็เหมือนกัน อาจพูดว่าหยุดอยู่แค่ผัสสะนั้น
ไม่มี ต้องไปถึงเวทนาเสมอ นั่นเพราะเขายึดมั่นถือมั่น
หนังสือถ้อยคำ หรือแบบอย่างอะไรอย่างหนึ่งเท่านั้น ไม่ใช่
ความจริง.

ความจริงพระพุทเจ้าท่านตรัสว่า ให้เห็นรูปสักว่า
เห็น ได้ยินสักว่าได้ยิน ดมกลิ่นสักว่าได้ดม ลิ้มรสสักว่าได้
ลิ้ม สัมผัสสักว่าสัมผัส นี่ก็มีอยู่ ถ้าทำได้อย่างนั้น ตัวเธอ
ไม่มี คือตัวกูไม่เกิด แล้วก็เป็นที่สุดทุกข์ คือว่างอยู่เรื่อย.

ขอให้สังเกตอย่างนี้ก็แล้วกันว่า เมื่อเราทอดสายตา
ไปยังทางใดทางหนึ่ง เห็นภาพ นั้นภาพนี้ ลองเหลือบตาไป
ทางประตู หน้าต่าง มันก็เป็นแต่เพียงผัสสะเท่านั้น ไม่เกิด
เวทนาพอใจหรือไม่พอใจอะไร. เมื่อ รูป เสียง กลิ่น รส อันใด
เข้ามา ในลักษณะผัสสะอย่างนี้ก็ให้มันหยุดอยู่อย่างนั้นบ้าง
เป็นไร.

หรือเหมือนกับทหารที่นอนอยู่ข้างปืนใหญ่ เมื่อปืน
ใหญ่ลั่นตึงออกไป มันก็เพียงแต่ได้ยินเสียงเท่านั้น ไม่เกิด
เวทนาอะไร ยังนอนหลับสบายอยู่ด้วยซ้ำไป หนัก ๆ เข้า ไม่
สะดุ้ง ไม่ตื่น ไม่มีอะไรเลย มันเป็นแต่เพียงเสียงปืนใหญ่
กระทบหูแล้วก็เลิกกัน อย่างนี้.

ให้ผัสสะหยุดอยู่เพียงแค่ผัสสะอย่างนี้ในเมื่อได้ยิน
เสียงผู้หญิง เสียงผู้ชาย เสียงคู่รัก เสียงอะไรต่าง ๆ เหล่านี้มัน

จะได้หรือไม่. ถ้าทำได้มันก็ต้องนับว่าเก่งมาก.

ข้อนี้ก็นึกอีกทีหนึ่ง ก็ว่าบางทีสัตว์มันจะเก่งกว่าคน เพราะสัตว์ไม่มีปัญญาชนิดรู้มากยาวนาน. ทีนี้เราถ้าอยากเก่งอย่างถึงที่สุดดังนั้นบ้างก็ต้องหัด ชนิดผัสสะสักว่าผัสสะ.

แต่ถ้าสู้ไม่ไหว ยอมแพ้ ก็ไปที่เวทนาจก็ได้ พอเวทนา รู้สึกสบายไม่สบายพอใจไม่พอใจแล้วให้หยุดอยู่อย่างนั้น, หยุดอยู่เพียงเท่านั้น ดับไปเพียงเท่านั้น; อย่าเกิดความอยากต่อไปอย่างนั้นอย่างนี้ ไปตามเรื่องของความอยาก ของกิเลสตัณหา อุปาทาน อย่างนี้ก็ได. นี้เรียกว่าเรา ประพฤติปฏิบัติในโอกาสที่กระทบกันกับอารมณ์ให้มีหลัก อย่างนี้.

... ..

เวลายังมีเหลืออยู่เพียงนิดหน่อยนี้ อยากจะพูดเรื่อง การปฏิบัติในโอกาสที่สาม คือ ในขณะที่จะดับจิต ร่างกายจะแตกตายเป็นนี้ จะปฏิบัติอย่างไรจึงจะว่าง.

ข้อนี้จะต้องอาศัยหลักที่ว่า ดับไม่เหลือ-ดับไม่เหลือ มาเป็นหลักอยู่เป็นประจำ.

การที่จะต้องตายไปตามธรรมชาติ คือแก่ชราแล้ว จะต้องตายไปตามธรรมชาตินี้ เป็นสิ่งที่เด็ดขาดแน่นอน ถ้าใครไปถึงปูนอายุนั้นเข้า ไปถึงระยะนั้นเข้า มันก็เรียกว่ามี เวลาเหลือน้อยเต็มทีแล้ว จะทำอย่างไรมันจึงจะทันแก่เวลา?

เพื่อให้ทันแก่เวลานั่นเอง เป็นคนแก่ไม่รู้หนังสือ ไม่มีเวลาเรียนอะไรมาจะได้ เพราะว่าสติปัญญามันสมองไม่อำนวยมากมายอะไร ก็จงถือหลักอย่างที่ว่าดัดไม่เหลือแห่งตัวกู ดังที่กล่าวมาแล้วนั่นเอง.

ตามปกติก็ให้ดูอยู่ว่า เป็นคนก็ไม่สนุก เป็นเทวดาก็ไม่สนุก เป็นพ่อก็ไม่สนุก เป็นแม่ก็ไม่สนุก เป็นลูกก็ไม่สนุก เป็นสามีก็ไม่สนุก เป็นภรรยาก็ไม่สนุก เป็นบ่าวก็ไม่สนุก เป็นนายก็ไม่สนุก เป็นผู้แพ้ก็น่าสนุก เป็นผู้ชนะก็ไม่สนุก กระทั่งเป็นผู้ดี-ผู้ชั่ว กระทั่งผู้มีบุญ-มีบาป กระทั่งผู้สุข-ผู้ทุกข์ นี่ก็ล้วนแต่ไม่สนุก; อย่างนี้ก็แปลว่าจิตนี้ไม่มีที่หวังที่ไหน ที่จะไปเอา ไปเป็น พูดว่าสิ้นหวังก็ได้.

คำสิ้นหวังนี้ใช้ได้เหมือนกันในการบรรลุพระอรหันต์ แต่ไม่ใช่สิ้นหวังอย่างโลก ๆ อย่างคนโง่ คนขี้เกียจ คนไม่มีหวัง; คนสิ้นหวังอย่างนั้นมันอีกความหมายหนึ่งต่างหาก. เดียวนี้ ในที่นี้ มันเป็นความสิ้นหวังของคนที่มีปัญญาอย่างถูกต้องมองออกว่าไม่มีอะไรที่ควรหวัง ไปเอาไปเป็นที่นี้ ก็ตาม ที่โลกอื่น ที่โลกไหนก็ตาม คือสิ่งทั้งหมดนี้ไม่นำเอาไม่นำเป็นจริง ๆ ทุกกาลเวลา ทุกสถานที่.

จิตของเขาจะโน้มไปทางไหน? ขอให้ลองคิดดูจิตของเขาไม่โน้มไปทางไหนได้เลย เมื่อไม่มีอะไรที่น่าหวังที่ไหน; เพราะฉะนั้น มันจึงเป็นไปเพื่อสลายตัวมันเองไม่มีความอยากเอาอยากเป็นที่ไหน มันว่างไปในตัวมันเอง มันสลาย

ไปในตัวมันเอง.

อุบายที่จะเอาเปรียบธรรมชาติได้บ้างก็ตอนนี้ ก็คือ
ว่าเมื่อจะต้องดับจิตลงไปจริง ๆ แล้ว ก็ให้พื้นความรู้สึกที่ว่า
ไม่มีอะไรที่น่าเอา ไม่มีอะไรที่น่าเป็น ที่ไหนหมดทุกหนทุก
แห่งนี้ ให้มาอยู่ที่จิตใจในเวลาที่จะดับจิตนั้น มันจะนิพพาน
ไปได้โดยไม่มีทางที่จะหลีกเลี่ยงได้. ให้ร่างกายกับจิตใจมัน
ดับลงไป ด้วยความรู้สึกว่า ไม่มีอะไรที่น่าเอา-น่าเป็นที่ไหน;
แล้วจะบรรลุนิพพานได้ในตัวมันเอง ในตัวความตายทาง
ร่างกายนั้นแหละ.

นี่เรียกว่าเป็นการได้กำไรอย่างยิ่ง ลงทุนน้อยอย่างยิ่ง
แล้วแน่นอนอย่างยิ่ง. ให้นักธรรมะ ชั้นมหาเปรียญ ชั้นเอก
ชั้นสูงสุดที่ไหนมาพิสูจน์ดูที่ว่า มันจะเป็นอย่างไร ถ้าเขา
ดับจิตไปด้วยความรู้สึกที่แท้จริงว่า ไม่มีอะไรที่น่าเอา-น่าเป็น
ที่ไหนอย่างนี้ มันก็เป็นการสลายตัวชนิดที่สลายไปกับ
นิพพานธาตุ ไปเป็นนิพพานธาตุได้ในตัวมันเอง; เป็นตาแก่
ยายแก่ที่ไม่รู้หนังสือ พูดอะไรก็ไม่ได้ แต่มีความรู้สึกอย่างนี้
ได้อย่างเดียวก็พอแล้ว.

เพราะฉะนั้น เมื่อเราจะตายขึ้นมาจริง ๆ ขอให้ความ
รู้สึกอย่างนี้มีอยู่; และต้องรู้ว่าใกล้จะตายนั้น มันอาจค่อย
ๆ เลื่อนไป ในการที่ร่างกายมันชำรุดลง มันจะต้องแตกดับนี้
ความรู้สึกมันจะหมดไป ๆ มันจะลึมนั่นลึมนี่ ลึมเข้ามาทุก
สิ่งทุกอย่าง; แม้แต่ว่าเดี๋ยวนี้ที่ไม่งก็ยามแล้ว เป็นกลางวัน

หรือกลางคืนก็ไม่รู้สึกได้, แม้ว่าตนกำลังอยู่ที่ไหน อยู่ในบ้าน ไหน-เรือนไหนก็ไม่รู้สึกได้, แม้แต่ว่าตัวเองชื่อไรก็ลืมไปแล้ว จะสวดอธิปิ โส ภควา ก็ไม่ถูกแล้ว; แต่ที่จะอยู่ได้เป็นคู่ชีวิต จิตใจไปด้วยกันก็คือว่า ความรู้ว่า ไม่มีอะไรที่น่าเอา-น่าเป็น ดับไม่เหลือ สัมครดับไม่เหลือ.

ความรู้สึกว่า -สัมครดับไม่เหลือนี้ขอให้อยู่คู่กันกับจิต จนถึงวาระสุดท้าย มันจะสลายตัวเป็นความว่าง หรือเป็น นิพพานไปได้; ด้วยอุบายอย่างนี้ ด้วยเคล็ดอย่างนี้ นี้เรียกว่า ข้อปฏิบัติในขณะที่ร่างกายจะแตกทำลาย ที่เรียกว่าของผู้รู้ น้อย. ตาแก่ยายแก่ที่ไม่รู้หนังสือ ผู้รูน้อยมีอุบายที่จะดับไป ได้ ด้วยอาการอย่างนี้ และเราเรียกอุบายนี้ว่า “อุบายตกระ ไต แล้วพลอยใจให้เหมาะ ๆ”.

ที่ว่า “ตกระไต” ก็คือหมายความว่า ร่างกายมันต้อง แตกแน่ มันแก่ชราแล้ว มันถึงที่สุดแล้ว มันต้องแตกแน่ เรียกว่าตกระไตลงมาแล้ว. ทีนี้ “พลอยใจ” เลยกะใจนสู่ ความดับไม่เหลือ เพราะทำความรู้สึกในใจอยู่ว่า ไม่มีอะไรที่ น่าเอาน่าเป็นที่ไหน; นี้เรียกว่ากระใจอย่างถูกต้อง. เพราะ ฉะนั้น มันจึงไม่เจ็บไม่ปวดอะไรเลย กระใจอย่างนี้ ไม่เจ็บ ไม่ปวด แต่เป็นผลดีที่สุด คือถึงความดับไม่เหลือได้.

นี้เราเรียกว่ามันแก่ มันตกระไตเป็น ไม่เหมือนคน ใบบางคน ตกระไตลงมาปากคอแตก แขนขาหักอย่างนี้ มัน คือคนโง่.

แม้เรียนมาก แม้เที่ยวพูดจ้ออยู่ตามศาลาวัดอย่างนี้ มันก็ยังตกกระไดปากแตก ขาหักอยู่นั่นเอง. มันสู้คนที่สนใจอย่างถูกต้อง แม้แต่เพียงเรื่องเดียวนี้อันไม่ได้, มันเอาตัวรอดได้อย่างไร.

ถ้าสมมติว่า การตายที่เป็นอุบัติเหตุ เช่นถูกรถยนต์ทับ บี้แบนไปกลางถนนหรือถูกตึกพังทับ หรือว่าชาวไร่ชาวนา เดินอยู่ ควายวัวมันขวิดข้างหลังที่เดียวตาย หรือว่าถูกระเบิดปรมาณูลงมาอย่างนี้ จะทำอย่างไร?

ถ้าฉลาดสักหน่อยก็จะมองออก มองเห็นได้ด้วยตนเองว่า มันก็อย่างเดียวกันนั่นแหละ. ถ้าความรู้สึกมันเหลือนิดเดียว แวบเดียวก็ให้รู้สึกว่า ดับไม่เหลือ สมัครดับไม่เหลือ ไม่มีอะไรที่น่าเอาน่าเป็น เพราะได้ทำความรู้สึกดังกล่าวนั้นมาจนคล่องแคล่วชำนาญดีอยู่แล้วเป็นปกติ; พอมาถึงขณะเช่นนี้ ก็รู้สึกได้เพียงแวบเดียวแล้วก็ดับไป.

เช่นว่ารถยนต์ทับตายอย่างนี้ ไม่ใช่มันจะตายทันที ไม่ใช่จะไม่มีเวลาเหลือครึ่งวินาทีให้เขา รู้สึก. มันต้องมีเวลาเหลืออยู่ แม้ครึ่งวินาที หรือเศษหนึ่งส่วนสี่วินาที สักขณะจิตหนึ่ง พอรู้สึกแวบหนึ่งได้ว่า สมัครดับไม่เหลือ อย่างนี้ก็ทันถมไป.

ถ้าสมมติเอาเป็นว่ามันรูบเดียวไม่มีความรู้สึกเลย มันก็ดับไม่เหลืออยู่นั่นแหละ เพราะว่าเราอยู่ด้วยความรู้ที่ถูกต้อง ว่าดับไม่เหลืออยู่เป็นประจำ ยามปกติมาแล้ว. ตามที่

กล่าวแล้วข้างต้นว่า เวลาปรกตินั้นเราซ้อมความดับไม่เหลือ อยู่เป็นประจำ ไม่มีอะไรที่น่าเอา ไม่มีอะไรที่น่าเป็น จนใจ น้อมไปสู่ความดับไม่เหลืออยู่เองเป็นประจำ; ที่นี้มันก็ดับไม่ เหลือไปด้วยความรู้สึกอันนี้ แม้ว่าในขณะที่ถูกทำให้ร่างกาย สลายแตกตายเป็นโดยไม่ให้โอกาสที่จะรู้สึกคิดนึกได้.

ยิ่งถ้ามันให้โอกาสที่จะรู้สึกคิดนึกได้สักขณะจิตหนึ่ง หรือว่าครั้งวินาทีอย่างนี้ ก็คิดได้สบาย. เพราะฉะนั้น อย่าได้ ขลาด อย่าได้กลัว อย่าให้ความขลาดความกลัวแทรกเข้ามา เช่นขอให้ไปตามหมอที่ ห้ามไปโรงพยาบาลที่ อย่างนี้แล้ว ก็ ต้องตายตรงนั่นเอง ไม่มีประโยชน์อะไร และเรื่องอย่างนี้เขา ถือกันว่าเป็นการตายโหง คือตายโดยไม่อยากจะตาย และ ตายโดยกะทันหันอย่างนี้ บัญญัติคำเรียกกันว่าตายโหง.

ธรรมะที่ประเสริฐนี้มันป้องกันการตายโหงอย่างเด็ด ขาด แต่ทำให้นิพพานได้ที่ตรงนั่นเอง ที่ข้าง ๆ ล้อรถ หรือได้ รถ หรือได้ตี๊กทับ หรือว่ากลางทุ่งนาตรงที่ควายขวิด หรือว่า ในซากกองเก้าอี้ถ่านของลูกระเบิด อย่างนี้เป็นต้น มันไม่มี การตายโหง แต่มีนิพพานแทน.

ควรจะซ้อมความเข้าใจที่ถูกต้องไว้แบบนี้ สำหรับผู้ที่ มีการศึกษาน้อย รู้น้อย กระทั่งเป็นตาแก่ ยายแก่ ที่ไม่รู้ หนังสือนี่ แต่ว่าฟังการพูดอย่างนี้ ก็พอจะเข้าใจได้.

ส่วน การตายของผู้ที่รู้โดยสมบูรณ์ มีสติปัญญา สมบูรณ์ ศึกษาเพียงพอแตกฉานในปริยัติธรรม ปฏิบัติธรรม

นั้นไม่ต้องเป็นอย่างนี้ คือไม่ต้องมีอาการตกกระไดพลอยโจน; เพราะว่า เขาเป็นผู้ไม่ตายเสียแล้วตั้งแต่ที่แรก ตั้งแต่ยังไม่เจ็บไม่ไข้ ตั้งแต่ยังหนุ่ม ๆ ด้วยซ้ำไป คือบรรลุนิพพานชั้นสูงเสียตั้งแต่ก่อนโน้นแล้ว เพราะฉะนั้นจึงไม่มีการตาย.

ถ้าว่าคนรู้มากอย่างนั้น พอถึงเวลาจะตายเข้าจริง ๆ เขาก็ยังก็การเตรียมดีกว่าพวกที่ตกกระไดพลอยโจน เขารู้จักตั้งสติสัมปชัญญะอย่างที่ว่าไม่มีความตาย, หัวเราะเยาะความตายได้; อย่างนี้ก็นับว่าเป็นการดีที่ว่า เหมือนลงกระไดลงไปอย่างเรียบร้อย ไม่ใช่ต้องตกกระไดแล้วพลอยกระโจนอย่างว่า. นี่เป็นเรื่องของผู้รู้สมบุรณ์ แต่สำหรับผู้รู้น้อยนี้ ควรจะฉลาดในการที่จะตกกระไดพลอยโจน. นี่คือการปฏิบัติเพื่อวางในวินาทีสุดท้าย.

... ..

ต่อไปนี่อยากจะพูดถึง การเตรียมตัวตายของผู้เจ็บป่วย กันบ้าง เมื่อรู้สึกว่าจะต้องตายแน่ สำหรับผู้ที่มีความเจ็บไข้เห็นอยู่ชัด ๆ เช่นเป็นวัณโรคหรือโรคอะไรก็ตามเถอะ ซึ่งมันจะต้องตายแน่แล้ว ก็ควรจะทำให้ดีที่สุดด้วยสติสัมปชัญญะ ไม่ต้องฉลาด ไม่ต้องกลัว.

อยากจะเล่าเรื่องที่เคยพบ เกี่ยวกับวิธีเตรียมตัวตายของคนครั้งพุทธกาลให้ฟังว่า สำหรับผู้ที่เขาถือศีลสมาทาน

วัตรกันอยู่ประจำอย่างนี้ เป็นธรรมดาการอดข้าวยอมไม่มีปัญหาอะไร เพราะวันอุโบสถก็อดข้าวเย็นอยู่แล้ว. ที่นี้ พอโรคภัยไข้เจ็บมาถึง ซึ่งเขาเชื่อแน่ว่าไม่กินสิบวัน จะต้องตายอย่างนี้ เขาเตรียมที่จะไม่กินอาหาร; ไม่เหมือนกับพวกเราที่ว่าการใกล้จะตายต้องให้ไปหาอาหารดี ๆ อย่างนั้นอย่างนี้ อย่างแพงที่สุดมาให้กิน ๆ ๆ กินจนตายไปกับอาหารก็มี.

ในการที่เขาพยายามหลีกเลี่ยงอาหารนี้ เขาเพื่อจะมีจิตใจที่เป็นปรกติที่สุด เพราะเมื่อร่างกายชำรุดอย่างนี้แล้วมันไม่ย่อยอาหาร ซึ้นใส่เข้าไปมันก็เป็นพิษ มันก็วุ่นวาย ใจมันกระสับกระส่าย เพราะฉะนั้น จึงเตรียมตัดอาหาร กินแต่น้ำหรือกินแต่ยา.

ถ้าใกล้เข้าไปอีก แม้แต่น้ำก็ไม่อยากกิน ยาก็ไม่ยอมกิน เพื่อจะสำรวจสติสัมปชัญญะ ที่จะตายชนิดที่ดับไม่เหลือ.

พวกที่ยึดมั่นถือมั่นในบุญกุศลก็เตรียมยึดมั่นถือมั่นในบุญกุศล พวกที่ฉลาดชั้นสูงก็เตรียมที่จะปล่อยวางดับไม่เหลือ ดังกล่าวมานั้น. เขาไม่ต้องการหมอบ ไม่ต้องการขีดยา ประวิงเวลาให้นานที่สุดเท่าที่จะนานได้ อย่างนี้ ซึ่งเป็นการรบกวนอย่างยิ่ง; การทำเช่นนี้ เรียกว่า “ปลงสังขาร” คือปลงตัวตนลงไปอีกครั้งหนึ่งเกี่ยวกับร่างกาย เขาเรียกว่า “ปลงสังขาร” ยังไม่ทันตายนี้แหละ เขาเตรียมที่จะแตกทำลายทางกายให้ดีที่สุด ในทางจิตก็น้อมไปเพื่อดับไม่เหลือ.

ส่วนพวกเราสมัยนี้แม้ว่าแต่ไกลาหลตามหมอกันมาจนเต็มห้องก็มี ให้กินยาให้กินอาหารฉืดยา ต่าง ๆ นานา ทำให้พะงั๊พะง่อนหาความสงบไม่ได้. นี่แหละทำให้ไม่รู้ว่าจะตายอย่างไร ทำให้ไม่รู้ว่าจะตายหรือจะอยู่; อย่างนี้มันพะงั๊พะงั๊กันไปหมด มันเลยไม่ได้ประสบชัยชนะเหนือความตายหรือเข้าถึงความว่าง หรือความดับไม่เหลือ อย่างที่กล่าวมาแล้ว.

การเตรียมตัวตายของคนครั้งพุทธกาลกับคนเดี๋ยวนี้นั้นต่างกัน. อย่างว่าคนเดี๋ยวนี้นี้ คงจะนึกหาเตียงที่สบายที่สุดหาห้องที่สบายที่สุด หาอาหาร หายาที่แพงที่สุดมาไว้; แล้วก็ตายไปด้วยการกุฎิกุจจ ออยากจะรักษาชีวิตถ่วงเอาไว้ให้ได้ต่อไปแม้วันที่หนึ่งก็ยังคงดีอย่างนี้ ก็เลยระดมฉืดยาเป็นการใหญ่ ทำอะไรเป็นการใหญ่ แล้วมันก็ต้องตายอย่าง “หลับตาตาย” คือว่าตายโดยไร้สติสัมปชัญญะ เรียกว่าทำกาลกิริยาด้วยความหลง.

ถ้าทำถูกทางมันก็ต้องกล้าด้วยธรรมะ และตายอย่างชัยชนะเหนือความตายอย่างที่ว่ามานี้ จึงจะเรียกว่า เข้าถึงความว่างได้ในวินาทีสุดท้าย มีโอกาสกระทั่งถึงวินาทีสุดท้าย. ขอให้จำคำนี้ไว้ให้ดี ๆ ว่า โอกาสสำหรับพวกเรา มีกระทั่งวินาทีสุดท้าย แต่ถ้าเราเอาชนะเดี๋ยวนี้นี้ไม่ได้เรื่อย ๆ ไป ในวินาทีสุดท้ายนั้นต้องได้แน่ เพราะว่าอย่างน้อยที่สุดก็ยังได้ด้วยการตกกระไดพลอยกระโจนให้ได้ อย่างที่กล่าวมาแล้ว

นั่นเอง.

... ..

นี่คือวิธีปฏิบัติเกี่ยวกับความว่าง ซึ่งแบ่งเป็น ๓ ขณะปฏิบัติใน ๓ โอกาส ขณะปรกติ ทำการทำงานอยู่ตามปรกตินี้ อย่างหนึ่ง, ขณะที่อารมณ์มากระทบ ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย จะสู่มันอย่างไรให้เป็นความว่างนั้นก็อย่างหนึ่ง, แล้วขณะที่เบญจขันธ์จะแตกสลายไปตามธรรมชาตินี้ จะทำอย่างไรนี้ อย่างหนึ่ง รวมเป็น ๓ วิธีด้วยกัน.

ควรจะเป็นสิ่งที่นำมาพูดมาคิด มาปรึกษาหารือกันอยู่เป็นประจำ เหมือนอย่างที่คุณเรื่องวิฑู เรื่องโททศน์ เรื่องบ้าน เรื่องเมือง เรื่องโลกนั้นพล่อยไปหมดทั้งวันทั้งคืน; แล้วเรื่องสำคัญเห็นปานนี้ทำไมถึงไม่ลองเอามาคุยมาปรึกษากันดูบ้าง, พวกที่ชอบมวยก็คุยแต่เรื่องการต่อสู้ จนเวลามีไม่พอพูดหายใจแทบไม่ทัน.

ที่เรื่องต่อสู้กับความตาย เอาชนะความตายให้ได้ ให่ว่างจากเกิดจากตายนี้ ทำไมไม่ลองคุยกันบ้าง; มันจะเป็นของง่ายขึ้นมาทันที. ถ้าว่าเราคุยกันปรึกษาหารือกัน แต่ในเรื่องนั้น เหมือนกับที่เราคุยกันในเรื่องอื่น ๆ ไม่เท่าไรสิ่งเหล่านี้ก็จะเป็นของง่าย ๆ เหมือนกับทำเล่นไปได้ ไม่ยากเลย. เมื่อทำถูกวิธีแล้ว ไม่มียากเลย ง่ายไปหมดแม้แต่การบรรลุนิพพาน และการตกกระไดพลอยโจน อย่างที่กล่าวนี้.

นี่แหละสรุปรวมความแล้วเราจะต้องเข้าใจให้ถูกเรื่อง คำว่าว่าง เข้าถึงความว่าง เป็นอยู่ด้วยความว่าง ว่างอยู่ เป็นปรกติ แล้วเป็นความว่างเสียเอง. ความว่างมีอยู่ที่สิ่งทั้งปวง เป็นลักษณะของสิ่งทั้งปวง ทำจิตใจให้ว่างจากความยึดถือสิ่งทั้งปวง และจิตก็จะเป็นความว่างเสียเอง เป็นความดับไม่เหลือแห่งตัวกู-ของกู ไม่มีการเกิดขึ้นมาอีก ไม่มีความรู้สึกเป็นความเกิด เป็นตัวเรา-เป็นของเราขึ้นมาอีก. นี่ คือ วิธีปฏิบัติเพื่อความว่าง.

อาตมาจึงขอยุติลงด้วยการหมดเวลาเพียงเท่านี้.

Wnom 王

พุทธทาสธรรม ๑๘

ปล่อยวาง

พุทธทาสธรรม ๑๘

